

BURHAN KOCADAĞ

DOĞUDA AŞİRETLER, KÜRTLER, ALEVİLER

ANT

Institut kurde de Paris

110 - 74R
3931

INSTITUT KURDE DE PARIS
BIBLIOTHÈQUE

Burhan KOCADAĞ

DOĞUDA AŞİRETLER, KÜRTLER, ALEVİLER

*Değerli Yılmaz Pütün'e
Sevgilerimle
20.03.1992*

ANT YAYINLARI: Yayın No: 13
1. Baskı: 1992 İstanbul
Dizgi: Pencere Yayınları
Baskı: Anadolu Matbaacılık

Institut kurde de Paris

ANT YAYINLARI
Kumrulu Yokuşu Sokak No: 24/1
Tel: 149 12 30 Cihangir/Taksim-İstanbul

LIV. TUR. 3931
09/06/2017
310 KOC DOG

BURHAN KOCADAĞ

**DOĞUDA AŞİRETLER,
KÜRTLER, ALEVİLER**

ANT YAYINLARI

BURHAN KOCADAĞ

Yazar, 1936 **Varto**-Çobandağı köyü doğumlu. İlkokulu Varto'da ortaöğrenimi **Diyarbakır- Dicle Köy Enstitüsü** ve Öğretmen Okulu'nda tamamladı.

Hacıbektaş, Bulanık, Varto, Kıkıkkale ve **Yalova** ilçe ve köylerinde uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Daha sonra **Gazi Eğitim Enstitüsü**'nü bitirdi.

Yazarın elinizdeki kitaptan başka, "**Lolon Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi**," adlı ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri vardır.

Halen araştırmalarını emekli öğretmen olarak sürdürmektedir. **Cem ve Ehlibeyt** dergilerindeki yazılarına da devam etmektedir.

ÖNSÖZ

Anadolu; doğusundan batısına her karış toprağı, geçmiş uygarlıkların birer kültür hazinesi gibidir.

Ege kıyılarındaki İonya uygarlıklarına paralel olarak İlkçağ Mezopotamya'sının uygarlık izlerini, Yukarı Mezopotamya denilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görmek olası. Denilebilir ki Anadolu, baştan başa bir açık hava müzesidir.

Urfa'da Halilrahman ve Urfa Kalesi, Adıyaman'da Nemrut kalıntıları, Diyarbakır'da tarihi surlar, Bitlis'te Bitlis Kalesi, Van ve yöresinde meşhur Toprakkale, Van Kalesi, Varto'da (Hınzor) Yeşilpınar Köyü'nde açılmış olan Urartu Kalesi, Erzurum'da Hasan-kale, Çifteminareler, Elazığ'da tarihi Harput kalesi, Diyarbakır, Van, Hakkâri ve Kars'ın Çamuşlu köyündeki mağaralar, Doğubayazıt'taki İshakpaşa Kalesi, kervansaraylar hep geçmiş uygarlıkların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülebilen izleridir. Öyle ki tarih Anadolu'da canlı ve ayaktadır.

Elinizdeki bu yapıtta ilkçağlardan günümüze dek uzun zaman dilimlerindeki Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geçmişini göreceksiniz. Kuşkusuz bu uzun zaman içindeki uygarlıkların bir kitapçıkta toplamak olası değil. Her uygarlık için ciltler dolusu kitaplar yazılabilir. Yazılmıştır da...

Ancak, halkımıza ve okuyucumuza öz fakat topluca bir şeyler verebilmek amacıyla konuları titizlikle seçerek sergileme gereğini duyduk.

Günümüzde Doğu ve Güneydoğu dendi mi, ilk başta Kürtler, Aşiretler, Feodalite, Şeyhlik ve Ağalık göze çarpar. Doğa'nın katı kuralları yanında sosyal yaşantıdaki katılık da Doğu ve Güneydo-

ğu insanının yazgısıdır. Bizim yapmak istediğimiz, bu görüntülere bir açıklık getirebilmek, tarihsel olguları sergileyebilmek ve gizler dolusu kapıyı aralayabilmektir.

Dokuz bölümde sunulan bu yapıtın ilk bölümünde kısa ve öz olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ilk çağlardan Bizanslılar'a kadar olan geçmişi ele alındı. Bu geçmiş içinde Mitanniler, Urartular, Medler, Persler ve Ararati kavimlerinin günümüzdeki Kürtler'le olan bağlantıları, inançları ve etkileri işlendi.

İkinci bölümde günümüzdeki inanç dünyasına ışık tutması bakımından Türkler'in Müslüman olmaları, değişimler ve Arap dünyasındaki Şiilik ve Sünniliğe kısa ve özlü olarak yer verildikten sonra diğer bölümlerde Anadolu'ya yayılışı, Osmanlılar, Osmanlı-Akkoyunlu, Osmanlı-Safevi ilişkileri, bu dönemlerin büyük olayları, Alevilerin kitle halinde katliamları, Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki siyasal değişim belge ve etkileriyle işlendi.

Diğer bölümlerde Gerileme Devri'nden 1. Cihan savaşının sonlarına kadar olan Doğu ve Güneydoğu'daki olaylar, Hamidiye Alayları, bölgesel özellikleriyle ele alınarak gözler önüne serildi.

Başlangıç bölümlerinde olduğu gibi bu yapıtın son bölümlerinde de Kürtler'e, bu konuda araştırma ve inceleme yapmış yazar ve araştırmacıların Kürtler hakkındaki görüşlerine, tarihi bulgulara, Doğu ve Güneydoğu'daki feodal yapıya, aşiret sistemine, yer verildi.

Değerlendirme, okuyuculara ait olacaktır.

Binlerce yıldan beri bir arada yaşamış Türkler'le Kürtler'i birbirinden soyutlamak olası değil. Ya da soyutlamaya kalkışmak kimseye bir şey kazandırmayacaktır. Biz geçmişi sergiledik. Teknoloji çağındaki dünyamız küçülmüştür artık. Geçmiş gerilerde kalmış, gelecek hepimizin ve çocuklarımızdır. Aynı kültürü, tarihi, inancı, gelenek ve göreneği paylaşan ulusların gelecekte de bir arada yaşamaları kaçınılmaz bir olasılıktır.

Barişçıl yarınlara tüm halkımızın olması dileği ile...

Burhan KOCADAĞ

1. BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'DA İLK UYGARLIK İZLERİ

"Hititler, Firigyalılar, Farslar, Medler, Gutiler, Araratiler, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar, fet-
hetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anado-
lu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş"

Doğan AVCIOĞLU

Sarp ve engebeli doğal yapısı, etkin bir karasal iklimi ile yaşama olanakları çok güç olan Doğu Anadolu, Asya kıtasını Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve Ege uygarlıklarına bağladığından buralarda tarih öncesi çağların izleri görülmektedir.

Yontma Taş-Cilalı Taş ve Maden Devirleri'nde bile buralarda insanların yaşadıkları, zamanımızda yer yer var olan ve günümüze dek varlıklarını koruyabilen mağaralardaki oymalı resimlerden, taşlar üzerindeki kabartmalardan ve son zamanlarda yapılan kazılardan anlaşılmaktadır.

"Adıyaman'ın Palanlı köyünde kayalar üzerinde dağ keçisi sürüsü tasviri bulunmuştur. E. Pittard'a göre bu oymalar ve kabartmalar Yontma Taş Devri sonlarına aittir. Hakkârî'nin Gevarük yöresinde Cilalı Taş (Neolitik) Devrine ait çifte boynuzlu dağ keçilerine ve çıplak insan tasvirlerine rastlanılmıştır."⁽¹⁾

Ergani köylerindeki mağaralarda taş devrine ait oymalı şekillere ve resimlere, Varto'nun bir kısım köylerindeki mağaralar ile Bingöl yaylalarındaki kayalarda, Adıyaman'ın Nemrut Dağı'nda, Diyarbakır ve Mardin mağaralarında işlenmiş kabartmaların yüzlerce örneğine her zaman rastlamak olası.

"M.Ö.IV. Binin sonlarına doğru Mezopotamya'da yazının bulunuşundan öncelerine ait bilgilerimiz arkeolojik kazılardan çıkan buluntulara, jeolojik ve antropolojik araştırmaların sonuçlarına dayanmaktadır.

III. Jeolojik zamanın bitimiyle Pleistosen'in başlarında, Austrolopitekus denilen insanımsı yaratıklar yaşamışlardır.⁽²⁾ Bu yaratıklar belki de bazı çakıl taşlarını kullanmışlar, ama gerçekten Yontma Taş Çağı'yla kültür ve uygarlık tarihini aşağı yukarı 500.000 yıl önce, Günz Mindel buzul arası evrede ortaya çıkan Homo Erekus insanı başlatmıştır."⁽³⁾

Adıyaman, Diyarbakır ve Hakkâri yörelerindeki mağaralara paralel olarak aynı şekilde günümüzden 40 bin yıl öncesine uzanan devirlerdeki insan izlerine Kars'ın Kağızman ilçesinin Çamuşlu köyündeki mağaralarda da rastlanılmaktadır.

"Buralarda yaşayan insanlar Homosapiens türündendi. Bu insanlar, avcılık yapar, kızcılık, yaban elması, ahlat, karayemiş, kuşburnu ve erikle beslenirlerdi. Konutları ise, bugün sıcaklık farklılaşmasından epeyce yüzeyselleşmiş kaya kovukları, sığınaklar ve günümüze ulaşamayan siperliklerdi.

O çağda rastgele bir mağara yerleşme yeri olarak seçilmemişti. Suya yakın olması ve kolay savunulur, emin bir yer olması gerekirdi. Yazılıkayanın 500 metre uzağında Sütü Pınar bulunuyor, 1000 metre batıda ise Çam'ın gözesi akmaktadır.

Yazılıkaya ve biraz ötesindeki Kurbanğa mağarasında yer alan kaya resimlerinde figürler stilize-çizgisel olarak ele alınmışlardır. Ana panoda yüze yakın geyik ve dağ keçisi arasında insanlar, camuşlar, boğalar, atlar ve eşekler yer almaktadır. 15 metre batıdaki küçük panoda ise farklı olarak ok atan bir insan tasviri yer almaktadır. Buradan farklı olarak Kurbanğa mağarasındaki geyiklerin boynuzları düz olarak ele alınmıştır. Ana panoda yüze yakın geyik ve dağ keçisi arasında insanlar, camuşlar, boğalar, atlar ve eşekler yer almaktadır. 15 metre batıdaki küçük panoda ise farklı olarak ok atan bir insan tasviri yer almaktadır. Buradan farklı olarak Kurbanğa mağarasındaki geyiklerin boynuzları düz olarak ele alınmıştır.

Yontma Taş Çağı'nın alt evresinden üst evresine kadar taş aletlerin gelişmesi yanında hem yaşayışta hem de büyük bir sanat faaliyetinin ortaya koyulması, din ve bilimin sanatla ifadesinden başka bir şey değildir. Prehistorik sanata av büyüğü, bereketlilik inancı gibi düşüncelerin hakim olduğu görüşü çoğunlukla kabul edilmektedir.

Avı istenilen hayvanın büyüklüğü, kaç tanesinin bir arada olması gerektiği resmedilir. Çoğunlukla da doğa ile olan ilişkilerin gündelik uğraşların tasviri avcılara güven verirdi.⁽⁴⁾

Mağara resimlerini dinsel amaçların dışında yorumlayanlar da vardır. Bunu sanatkânın kendini bir tatmin isteği ve aynı zamanda yaşadığı yeri süsleme arzusu şeklinde açıklamak mümkündür.⁽⁵⁾ diyor insanbilimci Leakey.

Çamuşlu ile çağdaş sayabileceğimiz benzer ya da boyalı mağara resimlerine Fransa, Kuzey İspanya'da Franko Kantabrian yöresinde rastlamak mümkündür.⁽⁶⁾

Yazılıkaya'nın biraz güneyinde Bahçecik Kale denilen bir kayalık kesim vardır. Burada da tek tük kayalar üzerinde düz boynuzlu geyik, dağ keçisi tasvirleri yer alır. Bunların yanı başlarına köyün bu günkü çobanları bazı kopyeler çizmektedir. Yaptıkları, eskilere göre çok acemicedir. Burada Yazılıkaya ve Kurbanğa mağaralarında yapılan kazılarda çıkan buluntular Kars müzesinde saklanmaktadır. Orta ve üst Paleolitiğe tarihlenen çakmak taşı, obsidilen aletler, kemiklerden oluşan bir kolye v.b. buluntular Çamuşlu kaya resimlerinin tarihlendirilmesinde önemli kanıtlardır. Bu kaya resimlerinin en azından günümüzden 14.000 yıl öncesine ait olduklarını ortaya koymaktadırlar. Bugünün avcıları artık Yontma Taş Çağı'ndaki gibi geyik sürüleri ile karşılaşmıyorlar. Yaban keçilerine ise rastlamak bir şans işidir. Bir günün ardından belki bir tavşan veya tilki ile dönüyorlar. Boğalar, camuşlar ise ehlileşmiş, tekerlekli kağınlara koşulmuşlardır.

Yerleşme yeri çok olmasına rağmen Camuşlu kaya resimleri Anadolu'daki Yontma taş çağı resim sanatının eşsiz örnekleridir. Güney Doğu Anadolu'da Van-Hakkâri sınırında daha geç devirlere ait kaya resimleri⁽⁷⁾ ile Van yakınlarındaki Yedisalkım köyü boyalı mağara resimleri⁽⁸⁾ yörede Yontma Taş Çağı resim geleneğinin daha sonra devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yazılıkaya ve yöresinde Paleolitikten sonraya ait Tunç Çağı, Urartu ve Selçuklu çanak çömlek parçalarına rastlamak mümkündür. Buradaki kaya resimleri, insanlığın geçmişinde kültür, sanat ve bilim tarihi içerisinde önemli bir evrenin durdurulmuş canlı bir kesitini ortaya koymaktadır."⁽⁹⁾

Bu güne kadar açılmamış ve kazıları yapılmamış pek çok mezar, kale ve mağara vardır. Zamanla uygarlığın eli buralara uzandığında bu tarihi kalıntılar ve bilinmeyen tüm belgeler bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır.

Tarih öncesi çağlarda Doğu Anadolu'da insanların yaşadığı bir gerçek. Bu insanlar, büyük zaman aşımına uğramış o tarih çağlarında daha da yoğunluk kazanmışlardır. Bunlar beyaz ırka mensup olup Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'nın yerli halkı ile kuzey (Kafkas), Alp (Asya) ve Akdeniz tiplerinin zamanla karışmasından meydana gelmişlerdir. Zaman zaman buralara yapılan göçler ve akınlar sonucu ortak bir hamur oluşmuştur. Antropologlar tarafından yapılan incelemede her dört tipteki iskeletler Doğu Anadolu halkının yalnız bir ırktan oluşmadığını, çeşitli ırklara mensup olduğunu göstermektedir.

Mezopotamya dahil olmak üzere Doğu Anadolu'da Tunç Devri genel olarak 2000 yıl kadar sürmüştür. (M.Ö.3000 ila 1200 yılları arasında) Bu çağlarda Sümerler'in bulduğu yazı kullanılmaya başlanılmış ve aynı zamanda Demir Çağına girilmiştir. (M.Ö.1200)

Doğu Akdeniz'de Yunan uygarlığı ile paralel olarak ilk uygarlık merkezi Mezopotamya'da görüldüğüne göre Doğu Anadolu'nun da bundan etkilenmesi ve bu devirleri yaşaması doğal bir oluşumdur. Tunç ve Demir Çağlarında uygarlığın giderek belirgin hale gelmesine paralel olarak buralarda din ve sanat da büyük bir gelişme göstermiştir. Doğa'nın olaylarına karşın insanlar kaderciliğe bürünmüş ve ilk falcılık, insanların geleceğini okuma bu çağlarda başlamıştır. Mezopotamya'daki o zamanın Zigurratları, bu inanç ve görüşün birer kanıtıdır.

İnsanların bir araya gelerek köy ve şehirler kurmaları, ilk halıcılık tezgâhları, topraktan çanak-çömlek yapmaları genellikle bu çağlarda başlayarak gelişmiştir. İnsan yaşamına hayvancılığın girmesi, zamanla buna dayalı olarak yan ürünleri ve el sanatlarını da birlikte getirmiştir. Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da ilk çağın süreci 25 asır kadardır. (M.Ö.2000 ila M.S.476)

Doğu Anadolu topraklarına ilk etki Sami ırkıdan gelmiştir. Mezopotamya'da devlet kuranlar, özellikle Sami ırkına mensup Asurlar ve Babiller'dir. Bunlar Doğu Anadolu'ya el atmışlar, yer

yer koloniler kurarak ticaret ve çoğu zaman da Mitanniler ve Urartular'a yaptıkları gibi baskınlar yaparak yağmalamışlardır.

Güney Mezopotamya'nın sıcak oluşu nedeniyle Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu'nun yaylalarında hayvanlarını otlatmak, her iki bölge arasında konar-göçer bir yaşam için buralardaki otokton halkı etkilemişler ve baskı altına almışlardır.

Mezopotamya uygarlığının etkili gücü böylece Doğu Anadolu'un dağlık kesimindeki insanlara geçmiş ve buralarda da kendiliğinden hiyerarşik bir güç oluşmuştur. Bu güç, aile yapısından feodal bir yapıya ve bu yapı ile bütünleşen devlet gücüne dönüşmüştür.

Doğu Anadolu'da ilk siyasal güç olarak Mitanniler'i görmekteyiz. Urartular, Medler, Persler bunları izleyen büyük siyasal güçlerdir.

DOĞU ANADOLU'DA KURULAN İLK DEVLET

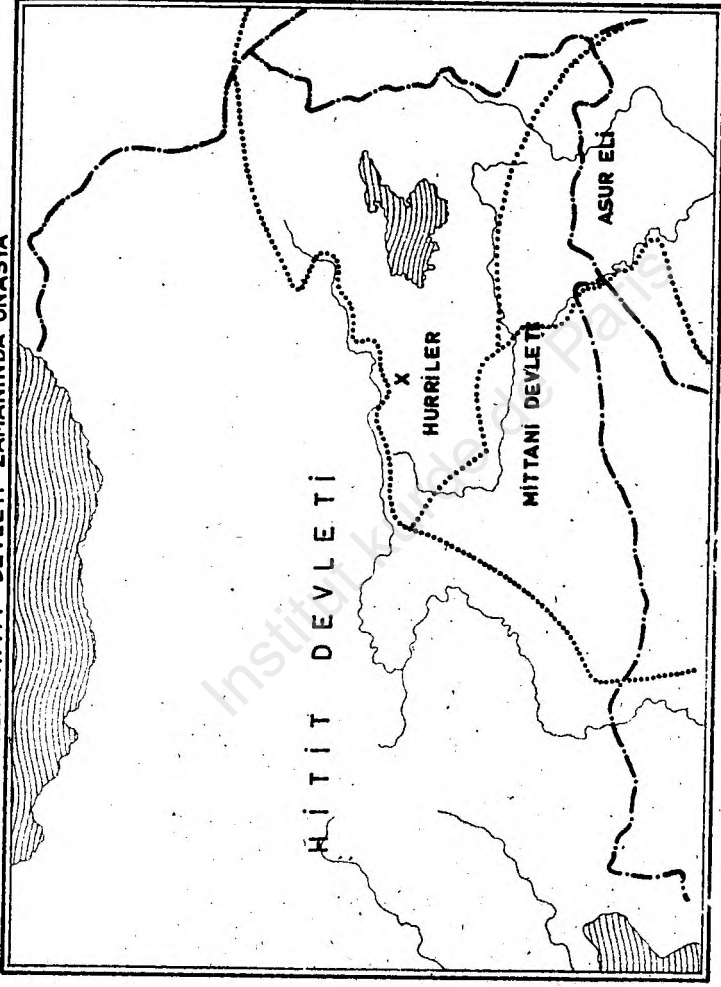
MİTANNİLER (HURRİLER)

İlk göç dalgalarından sonra Mezopotamya uygarlığı ile İç Anadolu'daki Hitit şehir devletlerinin kurulduğu dönemlerde bunlara paralel olarak Doğu ve özellikle Güneydoğu Anadolu topraklarında ilk siyasal güç olarak bugünkü Kürtler'in ataları olan Mitanniler'i görmekteyiz. Adlarını Mit adlı tanrılarından alan Mitanniler'in bir dalına da ayrıca Hurriler denilmektedir. Daha doğrusu Mitanni siyasal topluluğu içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu yaylalarında dağınık olarak yaşıyan Kusiler, Subariler, Khaldiler, Nayriler Muşkiler ve irili ufaklı birtakım Ararat kavimleri de birer etnik grup olarak Anadolu tarihinin bu ilk dönemlerinde orta ve yukarı Fırat boylarında yerleşerek yer almışlardır.

Güçlü bir Kürt imparatorluğunu kuran Hurriler, en geniş zamanlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye'in tamamı, Lübnan, Kuzey Filistin bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı. Başkentler şimdiki Urfa, o zamanki adıyla "Khurri" idi. (M.Ö. 1500-1300)

M.Ö.XV. yüz yılın ortalarında kiral Şuppilulima zamanında Hititliler'le Mitanniler'in arası açıldı. Yapılan savaşta Suriye'nin bir kısmı ile Halep şehri Hititler'e geçti. Hurriler, genel olarak 150-200 yıl kadar siyasal varlıklarını koruyabilmişlerdir. Yükselme devirleri (M.Ö.1500-1400) yılları arasındadır.

YENİ HİTİT DEVLETİ ZAMANINDA ÖNASYA

..... Sınırlar

X Muşun bulunduğu yer
- - - - - T.C. nin şimdiki sınırı

Sargon'dan sonra komşu devletler arasında gücünü ve önemini yitiren Asur krallığı, bir müddet sonra Mitanni egemenliği altında kalmış ise de Asurlular'ın sürekli gerilla savaşları, yer altı faaliyetleri ve zaman zaman isyanları yüzünden zayıflayan Mitanniler, Hittit baskınları sonucu yıkılmışlardır. Bu karmaşadan sonra Güneydoğu Anadolu toprakları Hittitler'in ellerine geçmiş, buna karşılık Doğu Anadolu toprakları üzerinde de merkezi Van olan ve Kürt asıllı kavimlerden oluşan Urartu devleti kurulmuştur.

Araştırmacı İhsan Nuri⁽¹⁰⁾ Kassitler'in M.Ö.200 yıllarında Hazar Denizi'nin batısındaki dağlardan göç ederek Luristan'a geldiklerini, oradan Mitanniler'in soyundan olan Kussiler'le birlikte Babil'e saldırdıklarını M.Ö.1760'da Babil devletini yıkıp padişahları Kandiş'in yönetiminde Karduniyaş adında bir devlet kurduklarını, bu devletin Kusi hanedanı "Egum Kakrim" tarafından güçlendirildiğini belirttiikten sonra bu Kusiler'in Mitanniler olduklarını, Suriye'nin kuzeyinde sonradan kendi adları ile devlet kurduklarını, bu devletin Mısırlılar'a karşı kuvvetli setler çektiklerini, İsrailoğullarını sekiz yıl egemenlikleri altında tuttuklarını, Asur ülkesini istila ettiklerini ve sınırlarını Kerkük'e kadar genişlettikten sonra Kusi devletinin M.Ö. 1171'de Elam padişahı eliyle yıkıldığını belirtmektedir.

Mitanni egemenliği içinde yer alan birtakım Ararat kavimleri ile Kusi ve Subariler gibi Muşkiler de Mitanniler'in yıkılmasından sonra kendi adlarında yerel bir hükümet kurarlar. Kimi tarihçiler Mitannilerle Muşkiler'in akraba olduklarını yazmakta ise de tarihi kaynaklar bu iki kavmin aynı bölge içinde yer almaları nedeniyle birlikte bir devlet oluşturduğunu belirtmektedirler. Dış etmenlerce bu birliğin yıkılmasından sonra tek başlarına kalan Muşkiler, kendi adlarını verdikleri bu günkü illerimiz Muş-Bingöl ve Kulp'un dağlık kesimlerinde bir yerel hükümet kurarlar. Ancak, Muşkiler'in siyasal ömürleri pek fazla sürmez ve kısa bir zaman sonra Muşkiler de Urartu egemenliği altına girerler.

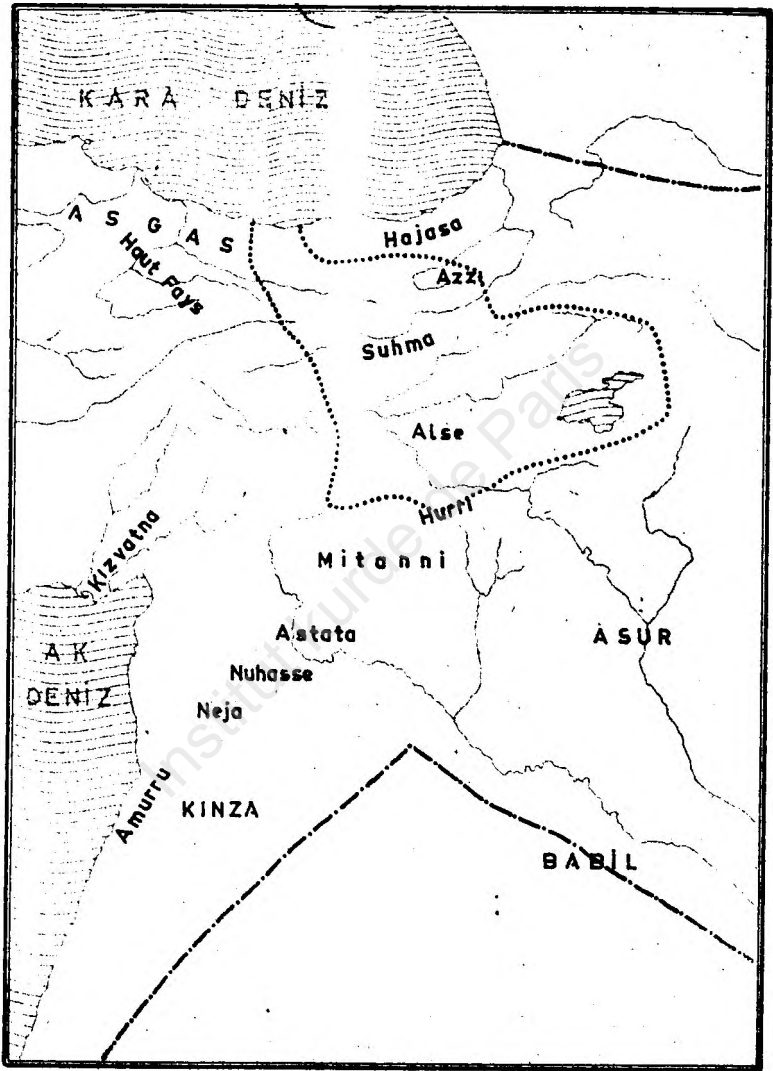
Musiru'd Dewle tarihi, M.Ö. VIII. yüzyılda Lidya'da saltanat süren Midas adlı padişaha "Mitay-Muşki" demekte ise de efsanelere göre eşek kulakları gibi büyük kulakları ile tanınmış bu Lidya kralının Mitani ve Muşkilerle bir ilgisi yoktur.

İhsan Nuri, birtakım efsanelere dayanarak "Mitanni ve Kassit padişahları yani Kusiler, her yörede egemenlik alanlarını genişlettiler ve yaptıkları Yem Xeşit'e benzediği için, ona Cemşit dediler. Gerçekten yediyüz yıl civarında olan bu kavmin fetihçi devrini Cemşit'in yaşı olarak kabul ettiler." (11) diye yazmaktadır. Kanımızca yine bu benzetiş yanlıştır. Çünkü Mitanniler, Güneydoğu Anadolu'da devlet kurmuşlardır. Merkezleri şimdiki Urfa olduğuna göre İran'da binlerce gencin kanını emen zalim hükümdar Dahhak'ın baskısına uğrayan Cemşit'in Urfa sultanı olması mümkün değildir. Aynı şekilde Cemşit'in efsanelerdeki yedi yüz yıllık saltanatı ile Mitanniler'in iki yüz yıllık siyasal egemenlikleri birbirini tutmaz. Keza yapıtının bir başka yerinde Cemşit'in, İran ve Hindistan'da padişahlık yaptığını yazmakla belirtilen şekildeki çelişmesini doğrulamaktadır.

Mittaniler'in egemenlik sahasında Kusi-Guti-Subari-Muşki ve benzeri kavimlerin bulunması doğaldır. Yahut, Aryani kökenli ve birbirleriyle uyum içinde olabilen bu boylar Mittanni adı altında bir siyasal birlik oluşturabilirler. Yazar, Osmanlı tarihçilerinden Ahmet Refik Bey'in Tarih-i Umumisi ile İran kaynaklarına dayanarak Mittaniler hakkında ayrıca şu bilgiyi vermektedir.

"M.Ö.XVI. yy. da Dicle-Fırat'ın yukarı havzalarında yani Gutiler'in vatanındaki bir bölüm Subari toprağında güçlü bir Mitanni devleti kuruldu. I. Nehutmes adlı Mısır firavununun saldırısına karşı koydu. Sonra Kuşan Rişi Asam adlı Mitanni padişahı, Suriye'yi işgal edip burayı sekiz yıl egemenliği altında tuttu. Doğu'da da Asur topraklarını işgal etti. Egemenlik sınırlarını Kerkük'e kadar genişletti. Bu devletin Hitit devleti ile M.Ö. 1350'de yaptığı antlaşma kitabesi eski Hitit başkenti Boğazköy'de bulunmaktadır. Bunda Mitanni yöneticileri, Tanrı Andra Varuna (İnduwawrun) adına yemin etmişlerdi." (12)

Mitanniler'in kuzeyde Asurlar'la ilişki kurduğu y.y.'larda Asur padişahı, Mitanniler'in bölgesinde "Guti kanı su gibi aktı" diyordu. Üstelik Türkiye'de son zamanlarda Tunceli adı verilen Dersim yöresi Mitanniler'in kuzey topraklarını oluşturuyordu. Burada adı da Mitanniler devrinden kalan ve bu gün de Derey Kutı (Kuti Deresi) adıyla ünlü bir vadi vardır. (13)

Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'ın Yakın Şark adlı Kitabından Hattı İmp. Devrinde Bölgeler (Doğu Anadolu)

..... Satraplık sınırı

-.-.-.-.- Pers İmp. Anadolu sınırı

Mitanni kavmini, Yahudiler'in kutsal kitabı Tevrat, "Aram Neharum" diye belirtir. Filistin'in kuzeyinde, doğusunda Dicle, kuzeyinde Toros Dağları ile sınırlı bölgeye İbraniler, Aram demişlerdir. Aram Nehrim (Tevrat'ın tekvin) (25-10) veya "Peden Aram" yani Aram Ovası⁽¹⁴⁾ deniliyor. Bilindiği gibi Mitanniler, Aramiler'in topraklarının bir kısmını almışlardır. Mısırlılar Nuhari demişlerdir. Neharum veya Nehari, daha çok Nahri adını andırmaktadır. Bunlar Subariler'in bir zümresiydi. Ararat padişahları da kendilerine Nayri demişlerdir."

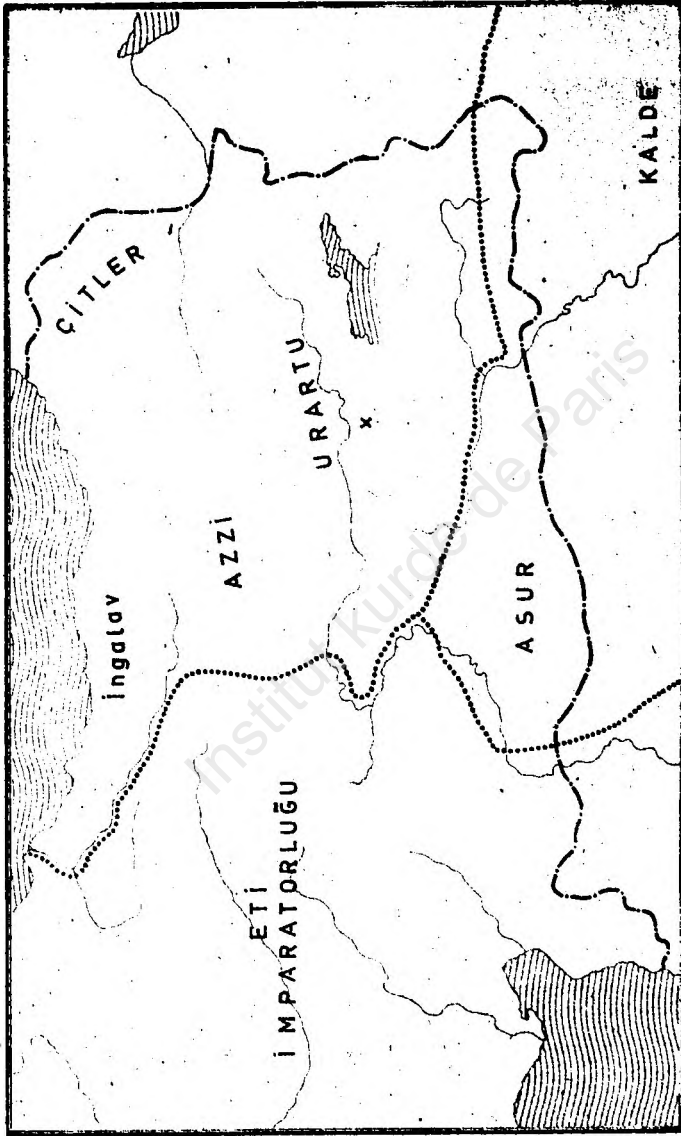
Mitanniler'in dini inançları kısmen Hititler'inkine benzer. Yunanlılar, o zamanlarda Hitit ülkesine çok tanrılı bir ülke derlerdi. Mitanniler'in de her şehirde koruyucu bir tanrıları olmakla beraber ayrıca yer, gök, güneş, kuvvet, fırtına, yıldırım tanrıları gibi pek çok tanrıları vardı. Dinsel inançlarına, gelenek ve göreneklerine göre aile reisi babadır. Kızlara evlendiklerinde çeyiz verilir, ayrıca miras bırakılmazdı. Suç işleyenlere Asur kanunları gibi sert ve katı cezalar verilirdi. Göze göz, dişe diş inancı geçerliydi. Mitanni yasaları, genelde Asur yasalarına benzerdi. Oysa batı komşuları olan Hititler'in yasaları daha insancıldı. Bu farklı görünümde doğanın da büyük payı ve etkisi vardır. Çünkü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bakımından dağlık ve iklim bakımından sert, İç Anadolu ise coğrafi bakımından ovalık ve iklimi de Doğu Anadolu'ya göre daha yumuşaktır.

URARTULAR

Hititlerle yapılan savaştan sonra Mitanniler'in siyasi etkinlikleri ve devlet varlıkları ortadan kaldırılınca, Malatya-Urfa-Mardin ve Halep bölgeleri Hititler'e, Diyarbakır ve Hakkâri dolayları da yapılan Hitit-Mitanni savaşında Hititler'e yardımcı oldukları için Asurlar'ın ellerine geçmiş bulunuyordu.

Van-Ağrı-Muş-Bitlis bölgelerinde ise daha önce buralarda yerleşmiş bulunan birtakım Ararati kavim ve oymakları Urartu adı altında birleşik bir devlet kurdular. (M.Ö.859-612)

M.Ö. II. BINDE ÖNASYA

..... Sınırlar

x Muş'un bulunduğu yer

----- T.C. nin şimdiki sınırı

Urartular'ın kesin olarak kimlerden oldukları bilinmemekle beraber tarihi kaynaklara bakılırsa Urartu devletini oluşturanların Kürt asıllı Ararat kavimleri olduğu sanılmaktadır. İbranice bir sözcük olan "Ararat"a Herodot "Alarut", Asurlar da "Urartu" demişlerdir. İran kaynakları da Urartu padişahlarının kendilerine "Nayri şahları" dediklerini belirtmektedir. Kurulmuş olan bu devlette Mitannilerle yakınlıkları olabilen birtakım Ararat kavimleriyle birlikte Ermenilerden bir topluluğun da bu birleşik devlet yapısı içinde bölgesel bir komün oluşturdukları yine İran kaynaklarından anlaşılmaktadır.

İran'da yayınlanmış bir dergi ayrıca şu görüşlere de yer vermektedir. "XIX.y.y. da doğubilimciler İran ve Ermenistan dağlarında Asurlular'ın çeşitli işleme eserlerini, yazılarını incelemişlerdir. Bunun sonucunda anlaşılmıştır ki M.Ö. 3000 yıllarında Ermenistan'ın bir kısmında "Subari" adıyla bir çok topluluk vardı. Bunların içinde "Xat" (Hat), Xald (Khal), Hitid (Hitit), Alarud, Habaslar tarihte ünlüdürler.

O asırda küçük Asya'da Bicna-Usayir-Melid-Mildiş ve Mana toplulukları yaşamışlardır. Asur yazıtlarında bunların yerleri genel olarak Nayri ülkeleri diye geçer. Bu topluluklar, sonraki yüzyıllarda birleşik bir tarzda Urardu (Urartu) saltanatını oluşturdular. Başkentleri de şimdiki Van olan Tuşpa idi."⁽¹⁵⁾ der.

Kaynaklar Subariler'in Türk olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Med devleti kurulmadan önce bu bölgelere İskit ve Kimmerler'in de gelip yerleştikleri bilinmektedir.

Asur padişahı Tıglatpıasar, Urartular içinde yer alan mitanni kökenli Nayriler'in⁽¹⁶⁾ Dicle ve Fırat'ın yukarı kaynaklarında Xerput (Harpüt) Dersim-Bitlis ve güneyde Toros dağlarına dek uzandıklarını kitabelerinde belirtmektedir. Bu duruma göre Mitanni ve Aryai kökenli birtakım Ararat kavimlerinin Urartu devletini kurdukları ve bu devletin konfedere biçiminde bir devlet olduğu, sınırlarının Palu-Harpüt ve Malatya'ya dek uzandığı görülmektedir.

Urartu adı bir bölgeyi simgelemektedir. "Urartu, Doğu Anadolu'nun güney yarısına, Vangölü çevresine verilen isimdir. Bu çevrede M.Ö.859-612 arasındaki 247 yılda Ari ırkından olan Urartular, kudretli bir kiralık kurmuşlardır. Devlet, Güneydoğu Anadolu

ile kuzey Suriye'yi elinde tutuyordu. Bununla beraber en geniş zamanlarında Kuzeydoğu Anadolu'yu, bu günkü Ermenistan olan Gence gölünün güney ve batısını, batıda Malatya ve Erzincan'a kadar olan sahaları da içine almıştır. Üç kere başkent değiştirmiştir. M.Ö. 859-830 arasında Van gölünün kuzeyinde Arzaşkun, 830-714 arasında Tuşpa ve Asurlar'ın "Turuşpa" dedikleri bu günkü Van ve 714-612 arasında Van şehrine çok yakın olan Toprakkale.

Urartular, erken zamanda Mezopotamya'dan gelen Sami Asurlar'ın tehdidine düşmüştür. M.Ö. 714'de II. Sargon, ünlü 8. Urartu seferinde devletin başkenti Turuşpa'ya girip burasını tahrib etmiştir. Bu tarihten itibaren Urartular Asur imparatorluğuna tabi olmuş ve 102 yıl bu tabiyet altında yaşamıştır. II. Sargon tarafından öldürülen Urartu kralı I. Russa'nın oğlu Argiştı ve bunun halefleri, Asur hâkimiyetinden kurtulamamışlardır. Fakat Urartu devletine son veren Medler olmuştur. Persler'den önce İran İmparatorluğuna sahip olan Medler, bu suretle Anadolu'ya girmişler ve bir müddet sonra İran hâkimiyetinin temellerini atmışlardır.

Urartu sanatı ileri idi. Madencilik, kuyumculuk, oymacılık sanatlarında eserler bırakmışlardır. Ağacı ve fildişini iyi işlerlerdi. Küçük heykelleri de güzeldir. Heykelcilikte bilhassa mabutları mevzu almışlardır. Pek çok mabutları vardı. Bunların başında Ar-dini-Haldi-Trias ilahları geliyordu. Urartular, Mitanniler'in medeni tesirlerinde kaldıkları için bazı mabutlarını da onlardan iktibas etmişlerdir." (17)

Urartular, her ne kadar 102 yıl Asurlar'a bağlı kalmışlarsa da belli bir devlet yapıları var olduğu için Urartu'dan gelen Varto-Malazgirt ve Van bölgelerinde Asur devlet gücü etkinliğini gösterememiştir. Asur etkinliği, daha çok Hakkâri, Bitlis, Siirt gibi kendilerine yakın olan bölgelerde görüldüğünden dil ve kültür yaklaşımı da bundan ileri gelmektedir.

Bu gün Varto'nun "İspian" (Yurttutan) köyünün adı da Urartular'ın 4. kralı olan İspueni (M.Ö. 821-810) adından geldiği ve bu kralın buralarda ya avlandığı veya durak yaptığı sanılmaktadır.

Medler'in Urartular'ı tamamiyle ortadan kaldırmalarından sonra bu topraklarda önce Med, daha sonra Medler'in yerine geçen Pers egemenliği başlamıştır. 1964-1965 yıllarında bir İngiliz arkeolog

ekibi tarafından açtırılan Varto'nun yakınlarındaki "Hınzor" (Yeşilpınar) kalesinden birçok vazo, altın heykel, toprak testiler, küpler, taraklar, küpeler v.b. sanat eserleri çıkarılmış ve bunlar Diyarbakır ile Erzurum müzelerine kaldırılmıştır. Yapılan incelemelerden sonra bunların Urartu uygarlığına ait olduğu tesbit edilmiştir.

Bu gün bir ilçenin adı olan Varto adı, o zamanlar bir bölgenin adı idi. Pek çok yaşlı Varto'lu bunu böyle bildiği gibi Varto hakkında yazılan pek çok yapıt da bu gerçeklere yer vermektedir.

Urartular'ın sosyal yaşamında ve devlet düzeninde feodal yapı etkindi. Küçük bölgelerin beyleri, etkinlikleri altındaki aşiretlerle birlikte büyük bölgelerin beylerine, meliklerine, onlar da prenslere ve krallara bağlı idiler. Daha doğrusu prenslikler, federatif bir sistem düzeni ile konfederenin başı olan kıralla bağlı idiler. Toprak sahipleri aşiret beyleri, prensler ve kırallar idi. Topraksızlar, bu günkü feodal kalıntılarda görüldüğü gibi maraba veya ortakçı olarak çalışırlardı. Savaş zamanı beylerinin emri altında tıpkı aşiret alaylarında görüldüğü gibi askere giderlerdi.

Urartular, Turani ırttan olmayıp Aryani ırka mensuptular. Urartular'ın Turani ırttan olduğu yakıştıması doğru değildir. Ancak, sonradan İskit ve Subariler'in gelmeleri bu yanlışlığı getirmiş olabilir. Genelde Urartu halkları içinde bu günkü Kürtlerin ataları olan Medler, Ararat kavimleri ile Nayriler, Muşkililer ve Ermeniler yer almıştır. Konfedere bir sistem içinde oluşunun tek nedeni de değişik kökenli halk gruplarının bir arada yaşamalarından kaynaklanmaktadır.

URARTU KIRALLARI

- 1, Arame (M.Ö. 859-844)
- 2- Lutipni (844-831)
- 3- Sardur (831-821)
- 4- İspueni (821-810)
- 5- Menua (810-785)
- 6- I. Argisti (785-760)
- 7- III. Sardur (760-733)

- 8- I. Russa (733-714)
- 9- II. Argisti (714-694)
- 10- II. Russa (694-673)
- 11- IV. Sardur (673-625)
- 12- III. Russa (625-612)

MEDLER VE PERSLER

Medler, Persler gibi İran asıllı olup bir Hint-Ävrupa ırkı olan Aryani ırkındandırlar. İran'ın batı ve güneybatı bölgelerindeki dağlık sahalarda dağlıklı boylar halinde yaşarlardı. Aralarında Gur-Guti-Kusi-lolo-Mamai-Karduş-Xaldi (Haldi-Khaldi) -Kardu gibi boyların da yaşadığını kimi tarihçiler belirtmektedirler. Ancak, bu boylar arasında ilk kez Medler siyasi bir varlık göstererek Zagros dağlık sahası ile kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu topraklarında bir devlet kurmuşlardır.

Kimi tarihçiler Medler'in Zagros dağlık bölgesinin en eski yerli-leri olduklarını ve Milattan 6000 yıl önce Madistan'da yaşadıklarını belirtirken ⁽¹⁸⁾, yine kimi tarihçiler Medler'le birlikte bu boyların Türkistan'da toplu halde yaşadıklarını ve M.Ö.2500 yıllarında Güney İran'a doğu göç ederek Himalaya Dağları'nda ikiye ayrıldıklarını, bir kısmının Himalaya Dağlarını aşarak Hindistan ve Pakistan'a gittiklerini, diğer bir kolun Afganistan üzerinden İran ve İran'ın batı ve güney bölgelerine yerleştiklerini belirtir.⁽¹⁹⁾

Medler ve aralarındaki boylar, İran'ın batısındaki dağlık kesiminde uzun yıllar bir arada yaşayarak kaynaşmışlardır. Bundan önceki yaşamları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak İç Asya'dan göç ettikten sonra Hindistan'a gidenlerin Budizm'in etkisinde kaldıklarını, Batı İran'a yerleşenlerin de doğal olarak Zerdüşť dinini benimsediklerini, kutsal kitaplarının "Zent-Avesta" olduğu bilinmektedir. Bu uzun zaman sürecinde klan aile, aşiret ve dağlıklı boylar halinde, kimi zaman da aşiretlerin dayanışması ile küçük hükümetler veya derebeylikler kurdukları veya kimi zaman komşu devletlerin egemenliğinde yaşadıkları sanılmaktadır. Siyasi bir varlık göstermeleri ancak M.Ö. VII. y.y.'a rastlar. Aralarındaki diğer

boyların Guti kökeninde birleştiklerini, Guti adının da kutsal kitap Zent-Avesta'ya göre Farsça'da "Gab" (20) olan öküz anlamına geldiği belirtilmektedir. Aynı şekilde Hindistan'da öküz ve inek, inançlara göre kutsal sayılmaktadır. Yine İran kaynaklarına göre Budizm'in ilk kurucusunun bir adı da "Gutme"dir.(21) Bu nedenle Hindistan'a göç edenlerle İran'ın batı dağlık kesimine yerleşenler arasında bir ilgi kurulabileceğini ve Gutiler'le Medler'in, İran'ın en eski Aryani kavmi olduğu söylenebilir.

Medler, komşu ülkeler gibi o zamanın en güçlü devleti olan Asurlar'ın saldırısına uğramışlar, karşı koyup vatanlarını savunmalarına karşın M.Ö.VII. yüz yıla kadar Asur egemenliğinden kendilerini kurtaramamışlardır.

M.Ö.VII. y.y. sonlarında Asurlar'ın zayıflamasından yararlanan Keyaksar adlı bir kral, dağınık Med, Guti, Gur, Kusi, Lolo, Mamai, Karduş, Haldi, Kardü gibi boyları bir araya toplayarak Medya devletini kurdu. **Medler'in oturdukları Zagros dağlık bölgesine de aynı zamanda Medya denilmektedir.** Keyaksar, Medya bölgesinde oturan bu boyları bir araya getirmekle beraber aynı zamanda Asur egemenliğinden de kurtarmış oldu. Öte yandan Kafkaslar üzerinden gelerek İran'ı baştan başa istila eden İskitler (Skalar)'i de Medya'dan çıkardı. Bir müddet sonra Babillerle birleşerek Asur devletine son verdi. Bu günkü Doğu Anadolu topraklarında (Van ve çevresi) kurulmuş olan Urartu devletini yıkarak genişlemesi ve batıda Lidya devleti ile komşu olması bu döneme rastlar.

Genel anlamda tarihçiler, Keyaksar'ın Medler'in ilk padişahı olduğunu belirtirken, İhsan Nuri Bey (22) "M.Ö.41 yıllarında İran sarayında II. Erdeşir'in doktorluğunu yapmış olan tarihçi Ktezias" Feridun'u Aryakis adıyla Medler'in ilk şahı olarak gösterdiğini, batılı tarihçilerin de adının Aryas olduğunu ve yine Asur yazıtlarına göre ilk Med padişahının Firortiş (Fevertiş) olduğunu, bunun Feridun'a benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Kanımızca, bu tür efsanevi olayların akışı, zamanlama bakımından yanlıştır. Çünkü, Şehname, birtakım varsayımlar, olağanüstü olaylar ve olanak dışı yaşamlarla dolu efsaneden öteye geçmeyen bir destandır. Yazar, Şehname'den esinlenerek benzetmeler yapmaktadır. Destanın yüzde yüz olmayan gerçekleri olmakla beraber yaşanmış olan Dahhak

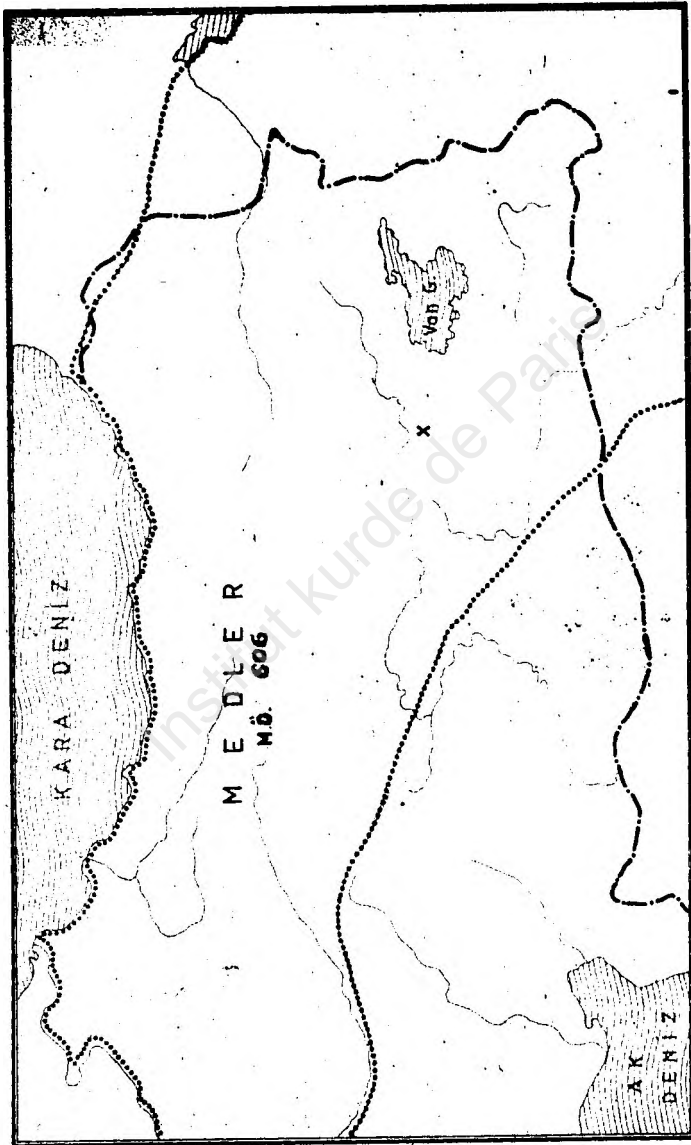
ve Feridun olayı, kanımızca Med devleti kurulmadan önceki dönemlere rastlar. Keyaksar'ın Med devletini kurması ve Asurlar'ı yenerek dağınık durumda yaşayan Aryani boyları ile Ararat kavimlerini bir bayrak altında toplaması tartışılmaz bir gerçektir.

Şehname yazarı Firdevsi, "Feridun, ülkesini üç oğlu arasında paylaştırdı. Doğuyu Tur'a, Batıyı Selm'e ve ikisi arasındaki İran'ı da İrec'e verdi. Tur ve Selm kıskanarak gelip İrec'i öldürdüler."⁽²³⁾ demektedir. İhsan Nuri Bey, "Din-ê Kurd (Kürt Dini)"⁽²⁴⁾ kitabında padişahın Erc (İrec), Selm'in adının da Avesta da "Siyrim" (Serm) olduğunu vurgularken Doğubilimci Mar Kuwart, bu adın Aryani soyundan olan ve nehirlere Ural gölü sınırı arasında yaşayan Sermet kavminden geldiğini, bunların çadırlarda göçebe şeklinde yaşadığını, tanıma önem verdiklerini, uygarca yaşamaktan ve şehir yaşamından uzak olduğunu, bazı İran tarihçileri ile Rum tarihçilerinin Medler'in kendilerini Sermetler'den saydığını belirtir.

Araştırmacılar, Sekailer'i (Sakalar) Tur'dan sayar. Oysaki Sakalar (İskitler) Türk'tür ve sınırları Çin Türkistan'ından Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Sayın Prof. Dawud "Mazdeist Edebiyatı" kitabında "Turanlılar, İran soyundan olup yanlışlıkla Moğollar'dan olan Türkler'e Turanlı denmiştir." demekle Turaniler'i, Firdevsi'nin Şehnamesinde belirtilen "Tur soyuna, İranlıları 'İrec' soyuna ve Ararat kavimlerini de "Selm"e bağlamaktadır.

Varsayımlar ve karşılaştırmalar birbirine karıştırılmıştır. Eğer Turaniler, Tur'dan gelme ise efsaneleşmiş olan İran hükümdarı Feridun ile oğulları İrec, Selm ve Tur'un Turani kökenli olan Türkler'e dayalı olmaları gerekir ki böyle bir varsayım olası değildir. Şurası bir gerçektir ki tarih boyunca zaman zaman ufak çapta ozmoz olayı gibi birtakım karışımlar olagelmiş ve kimi zaman da bilinçli asimilasyonlar yapılmış olabilir. Ancak, büyük değişimler söz konusu olamaz.

Selm, belki Medler'den olabilir ama Şehname'deki bu kardeşlerden Tur'u, Turanilerle karıştırmak ve Turaniler'i de Aryaniler'e bağlamak yanlıştır. Öyle olmuş olsa idi öncelikle dil yapılanı birbirine benzer ve sonra da Med hükümdarı Keyaksar, İskit (Saka) Türkler'i ile savaşmaz ve İran'ı işgal etmiş olan İskitler'i İran'dan çıkarmazdı.

Medler'in Anadolu'da ilerlemeleri üzerine M.Ö.585 yılında Orta Anadolu'da Kızılırmak boylarında Medler ile Lidyalılar arasında yapılan bir savaşta güneş tutulduğundan her iki taraf, dini inançların da etkisi ile Doğa'nın bu olayından etkilenerek savaşa son verdiler. Med kralı Keyaksar ile Lidya kralı Alyat, kendi aralarında anlaşarak Kızılırmak'ı iki devlet arasında sınır olarak kabul ettiler. Böylece Doğu Anadolu, Kızılırmak'a kadar Medler'in egemenliğine geçmiş bulunuyordu.

İhsan Nuri "M.Ö.633'te, şchinsah olan oğlu Huxster, babası döneminde Mad bölgesine gelmiş olan ve 28 yıl Madistan'ın huzurunu kaçırmış olan Kimmerler ile Sekalar'ın önderlerini bir gecede öldürerek ülkeyi onların şerrinden kurtardı. Büyük bir olasılıkla "Tol Hıldan" şenliği (Cezne Tol Hıldan) yani Kurmanc kesiminde bulunan intikam alma ile ilgili şenlik (veya bayram), Feridun'un Dahhak'ı öldürmesi ile ilgilidir. Bu korkusuz talancı taifenin reislerinin öldürülüşü Huxster eliyle olmuştur. Buna bağlı olarak M.Ö.612 de Huxster, Babil devleti ile birleşerek Asur devletini ortadan kaldırdı. Lidyalılar'la yapılan savaş esnasında güneş tutulunca, bunu, tanrının gazabı olarak değerlendirip barış antlaşması yaptılar. Sivas bölgesindeki Kızılırmak, kesin sınır oldu.⁽²⁵⁾ demektedir.

İhsan Nuri'nin belirttiği olay ve hükümdar, ilk Med hükümdar Keyaksar ile benzerlik içindedir. Eğer Huxster, Keyaksar adlı hükümdarın başka bir adı ise doğrudur ve tarihi bir yanlışlık yoktur. İhsan Nuri, bu görüşü başka yazarlardan alıntı olarak belirttikten sonra dipnot olarak "Med kralı Keyaksar M.Ö.612'de Ninova'yı yakıp yıktı. Lidyalılar'la anlaştı. Yerine oğlu Astiyağ (İşyumeğu) geçti. Astiyağ, kızını Pers kralı Kambiz'e (M.Ö.529-522) verdi. Bu evlilikten doğan ve Medler'in yeğeni olan Kurus (Kirus-Keyhüsrev de denir) Medler'i yenerek devletlerine son verdi"⁽²⁶⁾ demektedir. Bu görüş doğrultusunda yukarıda "Kimmerler'le birlikte Sakalar'ın İran'ı 28 yıl işgal ettiklerini, beylerini öldürüp onları da kovmakla, ülkeyi onların şerrinden kurtardığını" belirtmekle Sakalar'ın İranlı olmadıklarını, Türk olduklarını göstermektedir.

Bilinen tarihi olaylarla kaynakların belirttiği Med hükümdarları Keyaksar ile Astiyağ'dır. M.Ö.VII.yüz yılın sonlarında devlet ku-

rup yine M.Ö.VI. yüzyılın yarısında yani (M.Ö.550) de yıkıldıklarına göre bu kısa süre içinde ancak iki hükümdar normal olarak görülebilir. Bütün bunlara karşın İhsan Nuri, Hexamensi (Ahemenid)lerden II. Erdeşir'in yanında tabib olarak bulunan Yunan tarihçisi Kteziyas'tan alıntılar yaparak Med padişahlarının adlarını ve saltanatlarını şöyle sıralar:

"Aryakis	: Saltanatı :	28 yıl sürmüştür
Mandakis	: Saltanatı :	50 yıl sürmüştür
Susarmes	: Saltanatı :	30 yıl sürmüştür
Artiyas	: Saltanatı :	50 yıl sürmüştür
Arbiyanes	: Saltanatı :	22 yıl sürmüştür
Arseyüs	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Artenüs	: Saltanatı :	14 yıl sürmüştür
Artibarnas	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Astiberas	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Esperdas	: Saltanatı :	35 yıl sürmüştür
Astiyakis	: Saltanatı :	35 yıl sürmüştür
Toplam Yıl		366....." (27)

Bu duruma göre Medler'in siyasal yaşamları 366 yılı bulmaktadır. Oysaki kuruluş ve yıkılış tarihleri arasındaki bu süreç yarım yüz yılı biraz aşar. Büyük Yunan tarihçisi Herodot da yaklaşık bir tarih süreci içinde Med padişahlarını daha gerçekçi bir biçimde belirterek şöyle bir açıklamada bulunur; "Med hükümdarlarının sayısı dört olup adları şöyledir: Diyakis (Diwkis)-saltanatı 50 yıl sürmüştür. Asıl adı Firurtis (Ferwertis)dir. Seyakzar (Syakzar) saltanatı 40 yıl sürmüştür. Asıl adı Huxşter'dir. Astiyaz (Astiyağ) saltanatı 23 yıl sürmüştür.⁽²⁸⁾

İhsan Nuri'nin de belirttiği gibi Herodot ile Kteziyas arasında hem tarihi süreç ve hem de padişah sayısı bakımından büyük fark vardır. Kanımızca Herodot'un görüşü daha gerçekçidir. Kteziyas, resmi Med devleti kurulmadan önceki birtakım güçlü Med prenslerini ve hükümdarlarını yazmış olabilir. Hatta Herodot'un belirttiği padişahlardan ilk ikisinin bile Med devletinin resmen kurulmasından önceki devre ait olduğunu söylemekte olası. Çünkü: Medler

M.Ö.VII. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Ninova'ya saldırdıkları M.Ö.612 tarihini yaklaşık bir rakam olarak başlangıç kabul edersek yıkılış tarihleri olan M.Ö.550 yılı arasında 62 yıllık bir zaman vardır. Dolayısıyla Herodot'un belirttiği 40 yıllık saltanatı ile Seyakzar (Syakzar-Keyakzar) ve son padişah Astiyaz (Astiyağ)'ın 23 yıllık saltanatlarının toplamı 63 yıl yapmaktadır ki bu 63 yıl Med devletinin siyasal hükümlerlik yaşını belirtir.

Medler, ortalama 63 yıllık bir egemenlikten sonra siyasal varlıklarını, başka bir Ari boyu olan Persler (Ahamenidler)'e bıraktılar. Keyaksar'dan sonra yerine geçen oğlu Astiyağ, 23 yıllık padişahlığı döneminde zayıf yönetiminden dolayı devletini Persler'e kaptırdı. Halk, yönetiminden memnun olmadı. Her tarafta hoşnutsuzluklar ve ayaklanmalar başlayınca Ahamenidler (Keyaniyan) sülalesinden Anşan (Anzan) prensi Kiros (Kurus) diğer İran boylarını ve isyan edenleri yönetimi altına alarak M.Ö. 550'de anne tarafından dedesi olan Astiyağ'ı bir darbe ile devirerek kendisini bütün Medya ile İran toprakları üzerinde Pers kralı olarak ilan etti.

"Mad-Enzan aileleri saltanatının birliği için şundan iyi belirtir bulunmaz: Madlar, padişahları İxtowiko (İhtoviko)'yu kendi elleriyle yakalayıp Kurus'a teslim ettiler. Eski İranlılar'ın gelenek ve göreneklerine göre de kabul etmek gerekir ki Mad-Enzan ulusları birbirinden farksızdı. Yani Mad ulusu, kendi şahını tahttan indirip yabancı ve düşman eline teslim etmiş ve kendileri için yabancı birisini şah olarak kabul etmiş sayılmazlar. Çünkü darbe, Mad vezirleri ve komutanları tarafından hazırlanıp yönetilmişti." (29) Med kralı Astiyağ, M.Ö. 529 yılında kızını pers prensi Kambiz'e verdiği için, kızından doğma Kurus, aynı zamanda Med padişahı Astiyağ'ın torunudur. Böylece Persleri, Medler'den ayrı bir ırk veya ulus olarak kabul etmek yanlıştır. Yapılan yönetim değişikliği, aynı ırkın boyları arasında el ve isim değiştirmekten başka bir şey değildir.

PERSLER VE DOĞU ANADOLU

Med krallığı, yapılan bir darbe sonucu el değiştirince Doğu Anadolu toprakları da aynen, düzen değişikliğine gerek bırakılma-

dan Pers hükümrânlığına geçti. Yeni devlet düzeninde tüm güvenliği sağlayan Kurus, ilk olarak tüm Anadolu'da bütünlüğü sağlamak ve batıda denize açılmak için Batı Anadolu'daki Lidyalılar'ın üzerine yürüyerek zengin ve mağrur kral Krezüs'ü perişan etti. İki kez yenilen Krezüs'ü, başkenti Sart şehrinin kalesinde yakalayarak Lidya egemenliğine son verdi. (M.Ö.546) Bundan sonra da Mezopotamya'daki Babil devletine saldırarak Babiller'i ortadan kaldırdı. Bütün Mezopotamya'yı topraklarına katan Kurus, Babiller zamanında sürgün edilen Yahudiler'in ülkelerine serbestçe dönmelerine izin verdi.

Mezopotamya ve Anadolu'yu ele geçiren Persler, Ege kıyılarındaki birtakım Yunan kolonileri ile İonya egemenliklerine de son verdiler. Bunun üzerine Yunanlılar'la aralarında üç dönem süren meşhur tarihi pers savaşları başladı. Bu savaşlara Persler'in egemenliğindeki tüm ülkelerin halkları katıldığı gibi Doğu Anadolu halkının savaşçıları da katılmıştır. Herodot'un tasvir ettiği Doğu kıyafeti bu gün, araya asırlar girmiş olmasına karşın özelliğinden en ufak bir şey değiştirmemiştir. O günlerin kıyafet tasvirini Herodot'un kaleminden okuduğumuzda, bu günkü kıyafet düzenini, geneliğini görmek ve anımsamak, bu benzerliği eşleştirmek olası.

Herodot, 1. Pers savaşındaki Maraton acısını çıkarmak için hazırlanan ve ikinci Pers savaşı (Termopil) için harekete geçen (XERXES-KSERKES) Serhas'ın ordusuna katılan kavimleri, kılık kıyafet ve silah düzenleriyle şöyle belirtir:

"1- PERSLER: Başlarında tiara denilen yumuşak başlıklar, sırtlarına da balık pulları gibi demir pullu giysiler giymişlerdi. Ellerinde kalkanları, sırtlarında sadakları vardı. Kısa bir mızrak, çok büyük bir yay ve kargıdan yapma okları silahları. Kemerlerinde sağ baldırlarına sarkan hançerleri vardı.

2- MEDLER: Tam Persler gibi donanmışlardı.

3- CİSSİA'lılar ile HYRCONIALAR da Persler'in bir eşiydiler.

4- ASURLULAR: Başlarında bakırdan yapma bir miğfer giiyorlardı. Kalkanları Mısırlılar'inkine benziyordu. Ayrıca demir düğümlü sopalar taşıyorlar⁽³⁰⁾, keten göğüslükler giiyorlardı. Bunların, Yunanistan'dakilerin Suriyeli, barbarların da Asur dedikleri ulustu.

5- BAKTERYALAR: Medler'e benziyorlardı. Giyim-kuşamları, donanımları, onlarınkinin bir eşiydi. Kendi göreneklerine uygun tahtadan yaylar, kısa mızraklar taşıyorlardı.

6- SAKALAR (İSKİTLER) Şalvarlıydılar. Başlarında uzun, sivri başlıklar vardı. Geleneksel yaylarını, hançerlerini yanlarında getirmişlerdi.

7-Hint elinden gelenler, pamuklular gibi giyinmişlerdi. Tahta yayları, demir okları vardı.

8- PARTLILAR-HORASMIALILAR (31)

Suğdulular, Gandarialılar ve Dadicalılar nereden bakılırsa bakılsın, berikilerden ayrı değillerdi.

9- HAZERLİLER: Deriden abalar giymişler, kılıç, ok ve yaylarla donatılmışlardı. SARANGIALILAR, bütün giydiklerini tepeden tırnağa pırl pırl yanan bir boyayla boyanmışlardı. Dizlerini diziklemişlerdi.

10- PAKTIALILAR: (32) da onlara benziyorlardı. Ok ve yaylı ve hançerliyidiler.

11- Utialılar, Meycialılar, Paricanialılar(33) da Paktialılar gibi donanmışlardı.

12- ARAPLAR: Zeria giyiyorlardı. Bu uzun bir abaydı. Bir kemerle bağlı idi. Sağ yanlarında uzun yaylar taşıyorlardı. Bu yaylar, bağlı olmadığı anlarda arkaya doğru geriliyordu.

13- İTOBİALILAR: Pars ve arslan derisine bürünmüşlerdi. Yaylarının uzunluğu dört karıştan öteydi. Oklarının ucuna demir yerine sivriltilmiş taş bağlamışlardı. Sivri ceylan boynuzundan mızraklarının yanı sıra bir başka silahları da ucu düğümlü sopalardı.

14- LİBYALILAR: Deri elbiseliydiler. Mızrakları ateşte sertleştirilmişti.

15- PAFLAGONIALILAR: Küçük kalkanlar, orta büyüklükteki mızraklar taşıyorlardı. Hançerleri ve kargıları yoktu. Ayaklarına çanak giymişlerdi. Onları Ligyahılar, Matienialılar, Mariandiyahılar, Suriyeliler izliyorlardı.

16- Onları da Firigyalılar izliyorlardı. Bu ulus, Makedonya'nın anlattığına göre Avrupa'da oturdukları sıralarda Brigialılar (34) diye anılıyorlardı. Asya'ya geçtikten sonra bu adı almışlardı.

Firigyalılar, Ermeniler, Lidyalılar, Dysialılar, Trakyalılar, Cabalılar, Mylialılar, Moskialılar, Mareler, Colhisler⁽³⁵⁾, Alarodialılar izliyordlardı. Her biri ya kendine en yakın ulusunkine benzer, ya da kendi geleneklerine uygun düşen bir biçimde giyinmiş, kuşanmış ve donanmışlardı.

Karada savaşıan Pers piyadeleri, işte bu ulusların askerlerinden kurulmuştu. Her birinin başında o ulustan gelme yaman bir komutan vardı. Askerlerini çekip çeviriyordu. Komuta ve sayım işleri bunların görevi idi. Her on bin askerin başındaki binbaşılı da bunlar atanıyordu. Gerçi başka subayları da yok değildi ama., asıl komuta bu benim anlattıklarımda idi."36 demektedir.

İkinci Pers savaşına katılan uluslar arasında o günkü Doğu Anadolu ulusları çarık, şalvar, sark, kuşak, çivili ve düğümlü sopalarıyla bu gün hâlâ o özelliklerini yitirmemiş olan bu günkü Doğu Anadolu insanının aynısı idiler. Başka bir deyişle bu günkü Doğu Anadolu halkımızın her biri o günkü insanların torunlarıdır demek daha uygun düşer. Araya binlerce yıl girmiş olmasına karşın, yaşamlarında, kılık ve kıyafetlerinde en ufak bir değişikliğin olmayışı bunun tek kanıtıdır.

Yine Herodot, kitabının başka bir sayfasında o zamanki Doğu ve Ön Asya halkının kılık-kıyafetini şöyle tanımlar: "Babil halkı, topuklarına kadar inen keten tunikler giyerler, üstüne yünden bir tunik ekler, kısa, ak bir abaya sarınırlar. Ayakkaplarının biçimi de kendilerine özgüdür. Bocotlar'inkine benzer. Saçları uzundur. başlarında sarık vardır." Aynı şekilde Herodot kendilerinden olmayanlara barbar demek ve İonları egemenlikleri altına alan Persler'i de şöyle tasvir etmektedir: "Barbarlar, yay, ok ve kısa mızrak kullanarak savaşırılar. Savaş alanında şalvar giyiyor, başlarında sarıklar taşıyorlar, şalvarın üstüne de kuşak bağlıyorlardı." (37)

Görüldüğü gibi milattan 500 sene önceki Pers kıyafeti ile Doğu Anadolu'da yaşayan halkımızın bu günkü kıyafeti arasında hiçbir fark yoktur. Bu özellik, Doğu ve Güneydoğu halkımızın o zamandan kalma olduğunu, hâlâ Persler'in ve Medler'in etkilerini, kılık-kıyafetlerini taşıdıklarını aynı uygarlığın izlerini sürdürdüklerini göstermektedir.

Pers egemenliğinden sonra araya giren İskender'in Helenizm

uygarlığı, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğunun asırlar boyu egemenliklerinin görülmüş olmasına karşın kılık-kıyafet, gelenek ve göreneklerinden en ufak bir özellik yitirmemiştir.

Pers İmparatoru I.Dara (M.Ö.522-485) İran içlerinden Ege kıyılarına kadar olan büyük İran İmparatorluğu'nu 20 satraplık ⁽³⁸⁾ bölgeye ayırmıştı. Bu satraplıkları ve yıllık vergilerini Herodot, resmi İran kaynaklarından alarak nakletmektedir. Herodot'un açıklamasına göre: X111.satraplıkta "Paktuk (Bokht-an) denilen, Van gölü güneyinde ki Doğu Dicle'ye "Bohtan/ Botan" adını verdiren Hakkarî ile Zap boylarında (Dicle Kürtleri'ni ataları),Armenya (Bitlis-Muş-Tunceli çevresi gibi "Yukarı Ülke"denilen yerlerin Aremice adı) ve Pontus Öksenos'a (Karadeniz bölgesi) kadar ki komşu ülkeler(Erzincan-Gümüşhane-Giresun bölgeleri) halkından alınan miblağ dört yüz talen (yüz bin İngiliz lirası) idi." Böylece Doğu Anadolu, Persler'in X111.satraplığı olmuş oluyordu.

Doğu Anadolu'da Pers egemenliği (M.Ö.612-331) 281 yıl sürmüştür. Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö.331) yılında Gavgamela ve Arbela (Erbil) da 3. Darius'un ordularını üç kez yenilgiye uğratarak Persleri ortadan kaldırdınca Doğu Anadolu toprakları, halkı ile birlikte Helenizm yönetimine zorunlu olarak girmiş oldu. Rivayetler, Büyük İskender'in emri ile bu tarihlerde Bitlis kenti ve kalesinin "Bedlis"adındaki bir kumandanı tarafından kurulduğunu bildirmektedir. Büyük İskender, İran ve Azerbaycan'a yürüdüğü sıralarda orduları ile Varto'nun doğu dağlık bölgesindeki Lolan kesiminde,bu günkü Varto-Bulanık sınırında son zamanlarda adı değiştirilerek "Ünalı" olan ve "İskender" adı ile anılan şimdiki köyün yaylalık kısmında Hamurpet gölü kıyısında konakladığı rivayet edilmektedir. Bu köyün İskender adı ile anılması, Büyük İskender'in adından simgelendiği sanılmaktadır.

Büyük İskender'in ölümünden sonra Hindistan'a kadar süren egemenliği, kendiliğinden sarsıldı. İran ve komşu ülkeler, bir müddet sonra Helen kumandanlarının birbirlerine düşmeleri üzerine Helenizm İmparatorluğundan ayrıldılar.İran devleti, part-hanedanlığının etrafında yeniden oluştu. Helenizm krallıklarının kendi aralarındaki post kavgaları sonunda etkisiz kalan Doğu Anadolu top-

raklarına da partlar kaymaya başladılar

Persler'in yıkılması ile bir müddet sonra partlar "Arsaklar"ın kurulması temelde sosyal bir değişim getirmedir. Böylece İran'ın sosyal etkisi kendiliğinden eski oluşum şekliyle süregeldi. Muş-Karaköse-Hasankale-Van bölgelerinde de Ermeni kiralıkları kuruldu.

MED VE PERS KÜLTÜRÜ

Medler, Kürtler'in yüzde yüz kökeni ve atalarıdır diyemeyiz. Çünkü, Medler'le birlikte pek çok irili ufaklı boy-şiret ve etnik grupçuklar vardı. Medler'in pek kısa bir sürede yıkılıp gitmeleri bunu göstermektedir. Yarım yüz yıllık bir zamandan sonra yerlerini kendileri gibi başka bir Ari boy olan Persler (Ahamenidler)'e bırakmaları bunun tek kanıtıdır. **Ancak,**

Medler'i de Kürtler'in kökeninden soyutlamak olası değildir.

Medler'in yerleştikleri bölgelerde onlarla iç içe yaşayan Gutiler, Gurular, Kusiler, Luristan'da Lur ve Lola (Loli)lar (Lobiler-Lurlar) (39) Mamailer, Kardeşler, Haldiler, Kardular, Partlar, Kenaniler, Sasaniler, Sakailer (Türkler) Ahamenidler, Yukarı Mezopotamya'da Asurlar, Urartular gibi pek çok irili ufaklı boy ve halk toplulukları vardı. Bu saydıklarımın pek çoğu Aryani ırka mensup olmakla beraber Orta ve Aşağı Mezopotamya'da yaşayanların Sami, Yukarı Mezopotamya ve Doğu Anadolu'nun dağlık sahası ile İran içlerindeki Aryani, Kafkas ve Armen bölgesinde olanların da çeşitli Kafkas ırklarına ve yine Saka (İskit), Kimer ve İran'ın kuzey yöresindeki de Turani ırka mensup olduklarını belirtmek, sanıyorum en gerçekçi bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, bu çağlarda Mezopotamya ve çevresine bir ırklar geçişi ve kaynaşması demek gerekir.

Bütün bu olgular göz önüne getirildiğinde denilebilir ki Kürt ulusunun kökeni, ufak tefek karışımların dışında genelde Aryani ırka dayanır. Tıpkı Alman-İngiliz ve Fransızlar'ın Cermen ırkında birleşmeleri gibi Kürtler de Farslar'dan ayrı bir ulus olmaları-na karşın temelde aynı ırka mensupturlar. Bu demektir ki Kürtler,

ırken Aryani ama, uzun bir zaman sürecinden sonra birbirine karışmış, kaynaşmış boy, klan aile ve aşiretlerin karışımından oluşmuş, bu güne dek feodal yapı özelliğinden en ufak bir değişim göstermemiş, ortak bir kültürün damgasını vurduğu ayrı bir ulustur.

Gerçekte dillerinin özelliği, yapısı, kullanılan, kelimelerin yüzde seksenini, Aryani ırkın dili olan Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Bir Kürt ile İranlı birbirini anlamamış olsa bile kökende dil yapısı Hint-Avrupa dil grubudur. Cümle yapısı, cümleler içinde özne, yüklem ve tümleçlerin sıralanış biçimleri Hint-Avrupa dil kurallarına göredir. Öyle Türkçe'de olduğu gibi özne başta, tümleç ve nesnelere ortalarda ve yüklem de sonlarda yer almaz. Tam tersine yüklem ortada, özne başta ve tümleçler de genelde sonlarda yer alır.

Uzun bir zaman süreci içinde çeşitli akınlara, dalgalanmaların olduğu böylesine bir karışımı, bir bakıma doğal karşılamak gerekir. Bu süreç içinde Kürtleşen Türkler olduğu gibi, Türkleşen Kürtler de vardır. Aynı olgu, Sami ve diğer ırklar için de söylenebilir. Nitekim günümüzde bile Araplar'a yakın olan Kürtler'in Arap dilinin, Türkler'e yakın olanların da Türkçe'nin etkisinde kaldığı görülür. Ama temelde yüzde seksen kelime yapısı Aryani dil olan Farsça ve bu uzun zaman sürecinde kendine has bir özellik oluşturan Kürtçe'dir.

Medler'le birlikte sonradan siyasal iktidarı ellerine geçiren Persler'in resmi dini, Zerdüşt'ün dini olan Mecusilik'tir. Aslında "Büyük bir dahi olan Aryan peygamberi Zerdüşt, Mad halkından olan "Maj" taifesinden idi. Zerdüştiler'in ruhani tabakasına Mux (Muğ) ve Majuş deniliyordu. Bu da Zerdüşt'ün taifesi olan "Mog" (Moge) ve Muj'dan gelir".⁽⁴⁰⁾ Mug, ateşe tapan ateşperest demektir. "Zerdüşt'ün dini 1. Darius devrinde İran'da devlet dini olmuştur. İslâmiyet'in yayılmasına dek, hatta bazı yerlerde daha sonra da İranlılar ve Kürtler arasında yaşamıştır. örneğin Darius'un Bahistan dağında bir kayaya oyduğunu söylevinde Zerdüşt dininin izlerine rastlanır. Zerdüşt Magianizm (Mecusilik)'i düzene sokmuştur. Soyut bir felsefeye dayanan Zerdüşt dininin (Zent-Avesta) adında kutsal bir kitabı vardır. Asıl kitap Avesta olup Zent adı verilen yorumlar eklendiğinden bu adı almıştır. Kimileri Avesta'nın Zerdüşt'tan binlerce yıl önce var olduğunu, kimileri de Zerdüşt'ün ölümünden sonra düzenlendiğini belirtir.

Bu dinin kökeninde İran halklarının inançları ile uyuşan aydınlık (iyilik-doğruluk) temsilcisi "Ahura mazda" (Hürmüz) ve karanlık (kötülük-yalancılık) yaratıcısı "Angra Manyu"(Ehrimen) dualizmi yatar. Zerdüştlük, tek tanrı dinlere yakındır."⁽⁴¹⁾ Zerdüştinin temel ögesi sevgidir. Bir diğer önemli öge de çalışmaktır. Zerdüş, tanrı teşvik etmiş, çiftçiliğin yerleşmesine yardımcı olmuştur. İhsan Nuri, "Zer-tuş-ra spitme" (Sarı ışıklı güneşin beyaz demeti) şeklinde açıkladığını, Zerdüştilerin güneşe yönelik ibadet ettiklerini, bu nedenle peygamberlerini sarı ışıklı güneşe (Zer-tuş-ra) diye lakaplandırdığını belirtmektedir. Aynı şekilde aradan binlerce yıl geçmiş olmasına karşın Doğu Anadolu'da halkımızın pek çoğu ve özellikle Alevi kesiminde sabah güneş doğmadan kalkmanın gerektiğini, güneş ışıkları dünyaya vurduğu zaman ona dönerek dua etmenin uğur getirdiği inancı içindedirler. Yazar, ayrıca eserinin dipnotunda Mazdeizm ile Mezdeki mezhebinin birbiriyle karıştırıldığını, ikisinin aynı şey olmadığını, benzer noktaları olmakla beraber birbirlerinden temelde farklı olduğunu belirtmektedir. Mazdeizm ile Mezdeki birbirinden ayırt etmek gerekir. Mazdeizm, Zerdüş'ten önce İran'da yayılan ve benimsenen dinsel bir akımdır. Bu dinin tanrılarından biri de Midhraya'dır. Mezdek mezhebine gelince bazı yazarlar yanlışlıkla buna Mazdeizm diyorlar. Sasaneler devrinde Kubad zamanında İran'da türemiştir. "Mal ve mülk, toplumda ortak olmalıdır" diyen bu mezhebin taraftarları giderek çoğaldı. Örneğin padişah Kubad'da bunlardandı. Daha sonra Nuşirevane Adil, Mezdekiler'den yüz bin kişiyi Mezdekle beraber öldürüp mezhebini yasaklamıştır. Çoğu yazarlar, Mezdekiler'i komünist diye niteliyorlar. Kimi yazarlar da Mazdeizm ile Zerdüştlüğü aynı anlamda kullanmışlardır. Mezdek, M.S.V.y.y. da ortaya çıkmıştır. Kendisi de Zerdüştidir. Daha sonra 818'de Babekiye mezhebi ile İslâm toplumu içindeki Şii-Batıni akımından Kamatiler (Hassasiyun) ve İsmaili mezhepleri ve Mezdek mezhebinden kaynaklanır"⁽⁴²⁾ demektedir.

İslâmiyet'in yayılışından sonra tüm İranlılar, Türkler ve Kürtler İslâmiyet'i kabul ettiler. Ancak İranlılar'da olduğu gibi Kürtler'den de bir grup, günümüzde hâlâ ya Mecusi inançlı ya da Mecusiliğin izlerini kendi aralarında taşımaktadırlar.

Mazdeizmin bu yayılış süreci içinde bir kısım Türkler de etkilenmiş ve bu dini kabul etmişlerdir. Aynı şekilde Turaniler'in Şamanizm dininden de Ari ırk olan Farslar ve Kürtler etkilenmiş olup İslâmiyet'in yayılışından sonra birtakım bırakılmayan iyi izlerini sürdürmektedirler.

Görüldüğü gibi gerek inanç, gerek dil, gerek kılık-kıyafet ve gerekse gelenek-görenek yönünden Medler'le Persler ve bunların arasında yoğrulan irili ufaklı boyların kültürleri, yaşamları aynı idi. İkinci Pers savaşına katılan uluslar, Medler ve Persler'in çank, şalvar, sark, kuşak, çivili ve düğümlü sopalarıyla bu gün hâlâ özelliklerini yitirmemiş olan Doğu Anadolu insanların aynısı ve bir benzeri idiler. Herodot, barbar diye nitelediği Persler'le Medler'i şöyle tanımlar: "Barbarlar, yay, ok ve kısa mızrak kullanarak savaşır. Savaş alanında şalvar giyiyor, başlarında sarklar taşıyorlar, şalvarın üstünde kuşak bağlıyorlardı."⁽⁴³⁾

Pers ve Med halkı, aralarındaki irili ufaklı tüm boylarla geniş halk tabakaları bölgenin geleneksel yapı tarzını kullanarak içinde yaşıyor, iyi cins atlar besliyor ve hayvancılık yapıyorlardı. Ksenophon Anabasis'inde (On Binlerin Dönüşü) bu günkü yaşam tarzı ile aynı olan Med ve Persler'in yapı tarzlarını ve köylülerin yaşamlarını şöyle belirtir: "Yanına, ayağına çevik askerler alıp Ksenophon'un payına düşen köye koştu. Orada tüm köylüleri, muhtarın, krala verilecek vergi karşılığı yetiştirilen on yedi tayı ve muhtarın sekiz gün önce evlenmiş olan kızını bir baskınla ele geçirdi. Evler toprak altındaydı. Girişleri kuyu ağzına benziyordu, ama içleri genişti. Hayanlar için toprağa giriş delikleri kazılmıştı. İnsanlar merdivenle iniyorlardı. Bu konutların içinde keçiler, koyunlar, inekler, kümes hayvanları ve yavruları vardı. Dışarı çıkarılmadan kuru samanla besleniyorlardı. Ayrıca buğday arpa, sebze ve testiler içinde arpa şarabı vardı. Ksenophon, Persçe konuşan tercüman aracılığı ile muhtara hangi ülkede olduklarını sordular. "Armenia'da" diye cevap verdi. Tayların, kimin için yetiştirildiğini de sordular. Adam, bunun krala verilecek bir vergi olduğunu söyleyip komşu ülkenin Khalybiler ülkesi olduğunu ekleyerek yolunu gösterdi."⁽⁴⁴⁾ demektedir.

Olay, on binlerce Rum askerinin dönüşü sırasında Doğu Ana-

dolu'da ve Yukarı Fırat kıyılarında geçmektedir. Bu bölgelerde Ermeni krallıkları kurulmakla beraber içlerinde Ermeni olmayan halklar da yaşıyordu.

Ksenophon'un belirttiğine göre Doğu Anadolu'nun yerli halkı olan Karduklar'la Armenia bölgesindeki Armenler'in aralarının iyi olmadığı, üstelik Yunan askerlerinin Kardukh ülkesini aştıkları yedi gün boyunca tek bir günün bile savaşız geçmediği, başlarına türlü felâketlerin geldiği, Armeni bölgesine geçtikleri vakit güven içinde yürüdükleri görülmekte ve sezinlenmektedir. Ksenophon, o günkü tabloyu şöyle çiziyor: "Yunanlılar, o gün de Kentrites ırmağının aştığı ovaya hakim köylerde açık ordugâhlar kurdular. İki yüz ayak genişliğinde olan bu ırmak, Armenia'yı Karduklar ülkesinden ayırır. İrmak, Kardukh dağlarından altı-yedi stadion uzaklıktaydı. Kardukh ülkesini aştıkları yedi gün boyunca tek bir gün bile savaşız geçmemişti. Başlarına gelen felâketler, şimdiye kadar gelenlerin tümünden fazlaydı. (Kardukhlar'ı aşıp Armenia'ya girince) artık bunlardan kurtulduklarını düşünmeleri, rahat bir uyku uyumalarını sağladı." (45) "İrmak aşılınca Yunanlılar, sıraya dizilip öğlene doğru Armenia'da ilerlemeye başladılar. Dümdüz, pek hafif engebeli bir bölge olan bu yörede beş fersenge yakın yol aldılar. Çünkü Kardakhlar'la bölge ilişkilerinin düşmanca olması yüzünden ırmak yakınında şehir yoktu. Ulaştıkları şehir, büyük bir şehirdi. Satrap'ın burda büyük bir sarayı vardı. Evlerin çoğunun üstünde de kuleler yükseliyordu. Yiyecek, içecek boldu."

Ksenophon'un Anabasis'inde Doğu Anadolu topraklarında Kardukhlar'ın, Mardlar'ın, Khalybler'in, Armenler'in yaşadıklarını ve bunların birbirlerine karşı olan ilişkileriyle birlikte yaşam tarzlarını da öğrenmekteyiz. Armenler'e karşı olan düşmanca ilişkilerle birlikte Khaldaiialıların Babil ülkesinde yaşayanlar olmadığını, Yukarı Fırat çığırında yaşayan bağımsız bir boy olduğunu, cesur olduklarını, sorgun ağacından büyük kalkanlar ve mızraklar kullandıklarını öğrenmekteyiz. Büyük bir olasılıkla bu Khaldaiialıların Keldaniler olduğu sanılmaktadır. Ksenophon'un değindiği bu halklar topluluğu Armenler'in dışında gelenek, görenek ve yaşam benzerlikleri ile Med ve Persler gibi Ari ırkına mensup ayrı ayrı boy ve oymaklardır.

İran'ın ulusal gelenek, bayram ve kutsal günlerinden biri de Nevruzdur. Nevruz'u Doğu Anadolu halkı ve Türkler de kutlamaktadır. Bu kutsal gün çağlar boyu birbirleriyle ilişkileri olan tüm uluslara geçmiştir. Med ve Persler arasında canlı bir şekilde kutlanarak zamanımıza dek süregelmiştir. Şehname: "Kawe Ahenker" (Kawe Hesinker-Demirci Kawe)nin ayaklanarak Feridun'la beraber Dahhak'ı öldürdüğü gün olarak yazar. Aynı şekilde Ömer Hayyam da Nevruznamesinde Kürt Feridun'un Dahhak'ı esir ettiği gün, İran'ı onun zulmünden kurtardığını, İran halkının bu günü bir bayram olarak kutladığını belirtmektedir. Bu olayın Med devleti kurulmadan önce önce M.Ö.900-800 yılları arasında olduğu sanılmaktadır. Çünkü, Med devleti M.Ö.VII. y.y.in sonlarında Keyksar tarafından kurulmuştur. Medler'den önce Medya ve Pers ülkesinde başka küçük hükümetler ve beylikler vardı. Aynı şekilde İhsan Nuri de ⁽⁴⁶⁾ Feridun'un. Aryas adlı bir Kürt olduğu ve yaklaşık M.Ö. 900-800 yıllarında yaşadığını birtakım söylentilere dayanarak belirtmektedir. Kimi tarihçiler Feridun'un (Firörtiş) adıyla ilk Med hükümdarı olduğunu belirtmekte ise de bu sav, yanılığın öteye geçmemektedir. Feridun'dan önce Dahhak ve Cemşit'in olduğunu, bunların uzun bir saltanat dönemlerinin bulunduğunu Firdevsi'nin Şehname'si belirttiğine göre bu tarih yaklaşık M.Ö. 900-800 yılları olsa gerektir. "Bu dönem Babil'de Kusiler'in yenilgileri sonrasına rastlanıyor. Dahhak'tan önce Kusiler'in Babil'deki bu egemenlikleri döneminde Cemşit vardı. Kusiler'den de önceleri Gutiler'in egemenlikleri dönemi idi. Zagros tarihi de Gutiler'den aydınlanmaktadır."⁽⁴⁷⁾

Her ne kadar Moriler Nevruz'un 31 Ağustos'ta kutlandığını yazmakta ise de bilindiği gibi Nevruz, İran ve Doğu Anadolu halkı arasında 21 Martta kutlanmaktadır. Nevruz, yeni bir gün demektir. Bu günde bütün halk, en güzel giysilerini giyer, en güzel yemekler pişirilir ve şenlikler yapılır. Nevruz günü ateşler yakılır. Geleneksel olarak yakılan bu ateşin, Mecusilik dininin bir kalınusu, zamanımıza dek gelen bir uzanusıdır. Kimi topluluklar ve özellikle Türkler, Nevruz'u kış mevsiminin bitimi ve baharın gelişi şeklinde yorumlarlar. Aynı şekilde Doğu Anadolu'daki Alevi kesimi, Nevruz gününü, Hızır günü olarak nitelendirip bu gün için oruç tutarlar.

Tutulmuş bu oruca da Hızır orucu denilir. Hızır'ın, güçlük ve sıkıntı çekildiği anlarda yardıma geleceği inancı içindedirler. O gece sabaha dek bütün evlerde ışıklar yanar. Hızır'ın evlerine uğrayacağı, yiyeceklerine bereket getireceği umudu içinde dua ederek yatarlar. Evlerin karanlık yerlerinde sabaha kadar ışık yakmak Zerdüş inancından kaynaklanmaktadır. Amaç, karanlık ve kötülük temsilcisi "Angra"nın gelişini önlemek ve aydınlık temsilcisi "Hürmüz'e" olanak sağlamaktır. Nevruz'u Ermeniler de kutlamaktadır. Ermeni takvimleri ona, Diynet araç, halk kesimi de "Terandaz" der. Zamanımızda Yezidi Kürtler'i de özellikle bu günü bir bayram olarak kutlarlar. Bu bayramda Yezidiler, en güzel elbiselerini giyip düz bir alanda toplanırlar. Her aile yiyeceğini getirip orta yere dizer ve oturup öğlen yemeklerini yerler. Ardından halk oynar, Türkü söyleyip eğlenir. Bugün dahi (1977) Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde bazı Zaza köylerinde, baharın güzel günlerinden birinde Yezidiler'in (Cem ayı) gününe benzeyen "Roje Ziyar" kutlanır. Zaza Kürtler'i, tıpkı Yezidiler'de olduğu gibi en güzel elbiselerini giyer, topluca bir alana gider, hatta giderken her aile yiyeceklerini ve kazanını birlikte götürür. Orda yemeğini pişirdikten sonra oturup birlikte yerler. Ardından da oyun oynarlar." Bu bayram genellikle 23 Nisan'da kutlanır.(48)

PART KIRALLIĞI

Büyük İskender, Pers krallığını yıkıp Ön Asya ve İran topraklarında egemenliğini sağladıktan sonra (M.Ö.333-31) üç yüz yıl süren Helenizm devrinin etkinliğine yol açtı. Kendisinin ölümünden sonra üç krallığa bölünen bu topraklarda Doğu Anadolu, Asya krallığı içinde yerini almıştı. Bu devirde Doğu'nun siyasi bünyesinde hiçbir değişiklik yapılmadı. Öyleki Persler'in kurmuş oldukları aşiret usulü feodal yapı, aynen süregeldi. Büyük halk kitleleri, bu aşiretlere bağlı olarak toprakları işletiyor, hayvancılık yapıyorlardı.

Derebeylik ve feodalizmin etkisiyle tüm bölgede kapalı bir ekonomi sistemi egemendi. Halk kesimi, Asurlar'dan ve Mitanniler'den kalma kaderciliği ve falcılığı bırakmadı. Bir üst yapı kuru-

mu olan din ve inanç ta Helenler'in din ve inancı ile bağdaşmadı. Bunun içindir ki Doğu krallığı çabuk yıkıldı. Yerini Partlar'ın ege-menliğine terketti.

"Partlar'ın kültürü, doğrudan doğruya tamamiyle kara kültürü olan Medler'inkine bağlıdır. Sosyal bakımdan da Helenler'den ayrılırlar. Esasta kara ülkesi olduğu için o vakitler ön Asya'daki bütün denizci devletleri derin değişikliğe uğratan büyük şehircilik teka-mülünü geçirmemiştir. Malik olduğu büyük şehir merkezlerine rağmen bir bütün olarak feodal bir kara devleti kalmıştır. Ekonomik faaliyet, beynelminel ticaret yolları üzerinde Yunanca'nın ticaret dili olarak kullanıldığı, kozmopolit karaktere sahip olan büyük şehirlerde toplanır. Fakat, Arzakiler tarafından İran diliyle beraber resmi dil olarak kabul edilen Yunanca değil, o sıralarda Dicle'den Akdeniz'e kadar yaygın bulunan kıta ekonomisi dili, Assam dili olmuştur. Halk, müneccimlerin tesiri altında bulunan bir derebeylik rejimine tabidir."⁽⁴⁹⁾

Part krallığının uygarlığını belirleyen ve çizen, Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi şehirlerin kozmopolitliği değil, ülkenin milli ve dini inançları ile geleneksel sosyal yapısı olmuştur. Beş yüz yıla yakın bir zaman süreci içinde (M.Ö.250-M.S.226) rahip kralların otoritesi altında Part krallığı, Helenizm'e karşı geldi ve giderek daha çok Mazdeizm'e yaklaştı. Mazdeizm gelenekleri üzerine Sasaneler, M.S. III. y.y.dan itibaren "Avesta" adı verilen Hıristiyan ahlakına benzer yüksek bir ahlak özelliğini taşıyan doktrinini kuracaklardı. Güçlü feodal ordusu sayesinde "Müneccim-krallarının ülkesi Roma hakimiyetine dayanabilecektir."

"Selevkiler devrinde kurulmuş olan Part İmparatorluğu, Roma ile Hindistan arasında geçiş yolu üzerinde bulunuşu sayesinde büyük bir refaha kavuşmuştu. Sezar ve Antonius'un Doğudaki yenilgilerinden sonra Augustos, Mezopotamya'yı Roma imparatorluğuna katma sevdasından vazgeçmişti.

Yalnız elli yılına doğru Karadeniz'in Hazar Denizi vasıtasıyla Orta Asya münasebetlerini elinde tutan Ermenistan üzerine himaye tesisi meselesi, Roma ve Partlar arasındaki bu dostluğu gölgelemişti. Neticede Ermenistan, Partlar'ın vassalı olarak kaldı ve Arsakiler hanedanı Karadeniz'den İndus'a kadar bütün Asya'nın hâkimi

oldu." (50) Böylece Partlar'ın güçlü feodal rejimini, güçlü Roma imparatorluğunun etkisi altına alamadığı görülmektedir.

SASANİLER

Roma ordularının gerek Ermeniler'i koruma altına almak için doğuya, gerekse Mezopotamya'yı işgal için yapılan devamlı akınları başarılı bir sonuç vermemekle beraber Partlar da son zamanlarda eski güçlü düzenlerini bulamıyorlardı. Devamlı seferler, halkı ekonomik krizlere sürüklemişti. Feodal yöneticilerin aksine halk tabakaları günden güne fakirliğe, yoksulluğa ve sefaletle sürükleniyordu. Huzursuzluklar feodallerden taşarak kraliyet sarayının duvarlarına vuruyordu. Bu karışık ve zayıf ortamdan Persepolisli prensler yararlanmasını bildiler. M.S.226 da I. Ardasir kral Artaban V.'e karşı ayaklandı. Geniş halk tabakaları, bir kurtuluş ümidi içinde Ardaşir'i destekledi. Ktesifon ele geçirildi ve Part hanedanlığına son verilerek Sasani hegemonyası kuruldu.

Sasaniler'in mistik inançları ve sosyal yapıları irdelendiğinde şu özellikler göze çarpar. "III.y.y.'ın büyük anarşi buhranı içinde çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nun karşısında Sasaniler, devletlerine mistik bir birlik kazandırmaya çalıştılar. Bu birliği de Persler'in eski mili dini olan Mazdeizm'i, Zoroastrın (Zerdüş) anladığı şekilde ele alarak kurtarmak istediler. Pers tarihine dönüp Ahemnid geleneklerini yeniden ortaya koydular. Zaten bu gelenekler zamanında da tümünden yok olmuş değillerdi.

Sasaniler'in İran'ı, hem teokratik mutlakçılık, hem de aristokrasi temellerine dayanıyordu. Monarşi, eski gelenğe göre devam etmekle beraber, iktidarını büyük tanrı Ahura Mazda (Hürmüz) dan alıyordu. Ahura Mazda'nın sembolü olan ateşe tapanlar, tapılan mabetlerdi. Çok büyük gayrimenkul sahipleri idi. Rahipler, gayrimenkul vergisi ve askeri hizmetten muaf, imtiyazlı bir sınıf teşkil ederlerdi. Devlet dini olan Mazdeizm, mutaassıp rahiplerin yönetiminde ve mecburi idi ama bu mecburiyet bazen sadece sözde kalırdı. Zira Nestör (Nesturiler) mezhebinin tek din olarak kaldığı Ermenistan ve Irak'a nüfuz edememiştir. Aynı devirde Hıristiyan-

lık'ta olduğu gibi Mazdeizm'de de eski felsefelere dayanan aleyhte mezhepler vardı.

Mazdeizm'e karşı çıkan mezheplerin en önemlisi M.S. 242 yılında başlayan, fenalık ve iyiliği birbirinden ayrı iki kuvvet olarak gösteren Maniçizm'dir. Bu mezhep, Hıristiyanlığın da aleyhine olarak batıya uzanacağı gibi, Pers entellektüel etkisinin taşıyıcısı rolünü oynadığı Orta Asya'da da büyük bir tesir yapacaktır. Bu mezhebin kurucusu olan Mani, dinsiz sayılarak idam edilmiştir.⁽⁵¹⁾

Sasani İmparatorluğu'nda bir gayrimenkul aristokrasisi hâkim durumdadır. Mutlak olmakla beraber feodal devlet sistemi yürütülmektedir. Vassal kırıllar ile sınır valileri etkin asiller sınıfını teşkil ederler. Evvelce Pers kırıllığında olduğu gibi yedi imtiyazlı aile büyük askeri ve sivil hizmetleri irsi olarak ellerinde bulundururlar. Bu durum, eski Pers feodalitesinin canlanmış şeklidir.

İdareci asiller sınıfının altındaki basamakta, topraklarının geliri ile yaşayan ve otoriteleri altındaki gayrimenkul sahiplerinin Pers süvarilerine asker veren bir şövalyelik meydana getirdikleri büyük derebeyleri asiller yer alır. Bunlar köylerde iktidann temsilcileridirler. Bu sıfatla kiral namına vergi toplarlar. Bölge kumandanları bunlar arasından seçilir. (Doğu Anadolu'da Osmanlılar dönemindeki Hamidiye Alay kumandanları gibi) Malikâne derebeylerinin otoritesi altında toprağa bağlanan köylüler, yan köledir. Askeri kıymeti olmayan bir kalabalık teşkil eden piyade birliklerinde hizmet görürler.

Toprağa bağlı toplum teşkil eden asillerle köylü sınıfı yanında şehir halkının özel bir statüsü vardır. Asil olmamakla beraber hürdürler. Şahsi vergi ödeyen, mecburi hizmet ve askerlikten muaf, kendine mahsus bir hukuka sahip zanaatkârlar ve tacirler (esnaf) de şehirli sınıfını teşkil ederler. Sasaniler'in Pers kırıllığının kuruluşu M.S.12 y.y. da batıda görülecek olan sosyal yapıya (Avrupa'da Ortaçağ Derebeyliği) çok benzemektedir.

Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun içteki taht kavgaları ve batıdan Peçenekler'le, aynı zamanda Hunlar'ın sıkıştırması ile zayıflaması sonucu Doğu Anadolu'daki bir kısım kaleler (Van-Hakkâri-Diyarbakır) Sasani imparatorluğunun egemenliği altına geçti. Ancak, Erzincan-Erzurum-Kars ve Kafkasya, Ermenistan kı-

rallığına tabi olarak Bizans'a bağlı federatif bir düzende idi. 1. Teodosüs zamanında Ermenistan'ın hemen hemen tamamı Sasaniler'e bağlandı. Çin-Hindistan ve Avrupa ticaret yolları Sasaniler'in eline geçti. 1. ve 2. Yazdegerd zamanlarında Sasaniler güçlü duruma geçtiler. Yalnız Doğu Anadolu'nun değil, bütün Türkistan'ın yönetimi (M.S. III. ve VII. y.y. arası) Sasaniler'in ellerinde idi. Ancak III. Yazdegerd zamanında Müslümanlığın etkisiyle dalga dalga İran ve Türkistan içlerine gelen Araplar'ın akınlarından Sasaniler kendilerini kurtaramadılar. Yıkıldılar ve Müslüman oldular. Tarihi İran dini olan Zerdüş dininden eser kalmadı. Öyleki Orta Asya ve Türkistan'daki Türkler bile bu akınlardan fazlasıyla etkilendiler. Tulu Han, bu Arap akınlarından kendisini kurtaramadığı gibi Müslümanlık yer yer Türkler arasında da yayılmaya başladı.

BİZANSLILAR

Büyük Roma imparatorluğu, Akdeniz'i bir göl haline getirdikten sonra Anadolu'yu fethetmeye başlamıştı. Gerek Mezopotamya ve gerekse Doğu Anadolu için yapılan savaşlarda Sezar ve Antonius mağlup olmuşlar ve onlardan sonra gelen Augustuslar, Partlar'la dostluk kurmak zorunda kalmışlardı. Ancak Partlar, lehlerine gelişen siyasal duruma karşın Doğu Anadolu'daki Dersim-Erzincan ve Erzurum'a kadar olan kuzeydoğu Anadolu'nun Romalılar'ın ellerine geçmesine engel olamamışlardı.

Sasaniler zamanında da Doğu Anadolu'daki bazı kaleler, iki taraf arasında daima çekişmeli olmuştur. Gerek Partlar ve gerekse Sasaniler zamanında bu kaleler, zaman zaman İranlılar ile Romalılar arasında sürekli el değiştirmiştir. Muş ve civar kaleler M.Ö. 146'da Romalılar'ın eline geçmesine karşın daha sonra Partlar'ın olmuştur. M.S. 387'de Sasaniler'le Romalılar'ın doğu hududunu görüşüp karara varmaları üzerine Doğu Anadolu, Romalılar'ın eline geçti.

Roma imparatorluğunun kesin olarak (M.S.395) ikiye ayrılması ile Doğu Anadolu toprakları Bizans'a (Doğu Roma) bağlandı. Ermeniler, genellikle Kuzey Doğu Anadolu, Aryani asıllı ve Ararat

kökenli toplumlar da Muş ve Karaköse hattının güney kesimindeki Güneydoğu Anadolu kısmında yer almışlardır. Ermeni toplumunun Hıristiyan olması nedeniyle Romalılar ve Bizanslılar doğuda kurulan devletlere karşı, Ermeni kırıallıklarının sürekli koruyucuları olmuşlardır. Müslümanlığın ilanından sonra İranlılar ve Doğu Anadolu halkının büyük çoğunluğu Müslümanlığı kabul ettiğinden bu kez çekişme Müslümanlarla Bizanslılar arasında olmuştur.

İmparator Teodosüs, kendi zamanında Ermeni kırıallıklarını ikiye ayırdı. Birinin merkezi Eriza (Erzurum) idi. Muş ve çevresi dahil olmak üzere bu kesim Bizanslılar'ın yönetiminde kaldı. Diğer kısımlar Sasaniler'in egemenliğine bırakıldı ve "Pers Ermenistanı" adını aldı.

Bizanslılar'ın yönetiminde olan gerek Batı ve Orta Anadolu ve gerekse Doğu Anadolu kesimi, birbirlerine yakın olan illerin birleştirilmesi ile 24 bölgeye ayrılmıştı. Her bölgede birer eyalet valisi bulunuyor ve bu valiler, kısmen yarı bağımlı olarak halkı yönetirlerdi. Buna bir nevi fedaratif sistem de denilebilir. Özellikle bu fedaratif şekli Doğu Anadolu taraflarında görülmektedir. Eyalet biçimindeki bu bölgeler şöyle yer alıyordu.

1- ANATOLİK TEMASI- Merkezi Konya olmak üzere Konya-İsparta-Burdur-Afyon-Kütahya çevresini kaplıyor.

2- ARMENYAK TEMASI- (Merkez Amasya) Amasya, Samsun, Sinop-Çorum.

3- TRAKEZYEN TEMASI- (Efes) Aydın-Manisa-Uşak-Denizli

4- OPTİMON TEMASI- (İzmit) Kocaeli-Sakarya

5- OPSİKYON TEMASI- (İzmit) Bursa-Eskişehir-Balıkesir-Çanakkale

6- BUKELERYEN TEMASI (Ankara) Ankara-Bolu

7- PAFLAGONYA TEMASI (Çankırı) Çankırı-Kastamonu

8- KHALDEA TEMASI-(Trabzon) Trabzon-Rize

9- MEZOPOTAMYA TEMASI- (Erzincan) Erzincan-Dersim-Harput

10- KOLONEA TEMASI- (Şebinkarahisar) Gümüşhane-Ordu-Giresun

11- SEBAST TEMASI- (Sivas) Sivas-Tokat-Yozgat-Niğde-Kırşehir-Nevşehir.

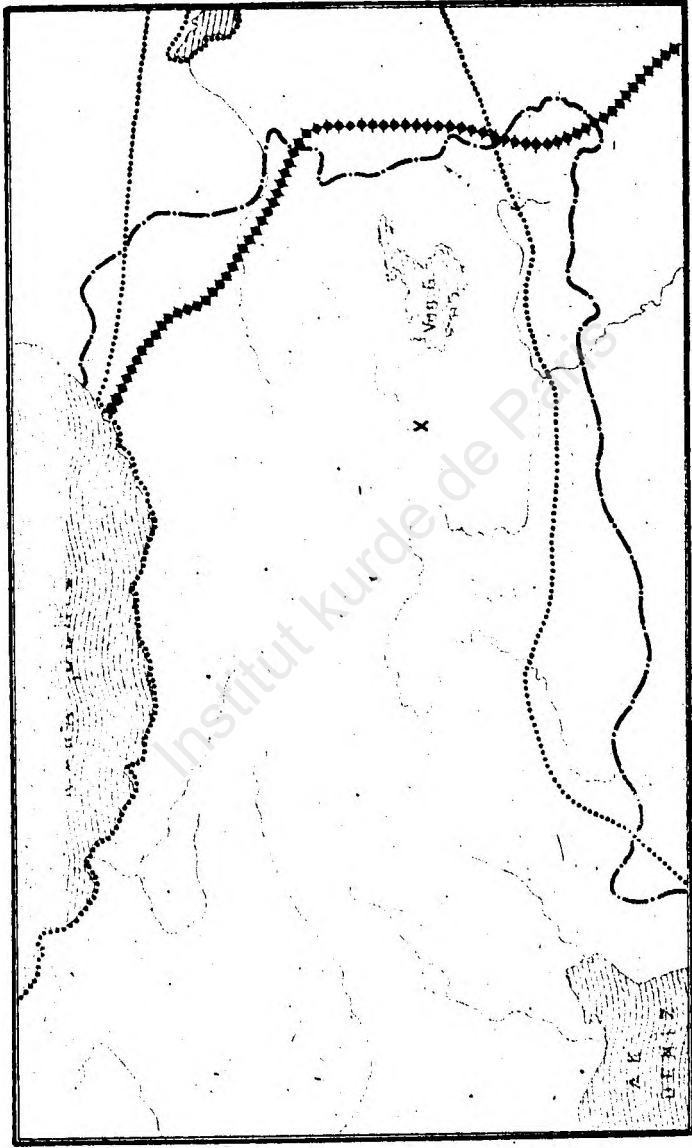
- 12- LİKANDOS TEMASI- (Malatya) Malatya-Adıyaman
- 13- SELEKYA TEMASI- ((Tarsus) Adana-İçel
- 14- SAMİ TEMASI- (İzmir) İzmir-Midilli-Sakız-Sisam adaları
- 15- KİBYRRETEEN TEMASI- (Antalya) Antalya-Muğla
- 16- KIBRIS TEMASI- Pafos merkez
- 17- KHARSİAN TEMASI- Kayseri ve çevresi
- 18- SURİYE TEMASI- (Antakya) Hatay-Maraş-Antep-Urfa
- 19- VASPURAGAN TEMASI (Vustan) Bingöl-Muş-Van-Ağrı çevresi
- 20- ANİ TEMASI (Ani) Kars-Çoruh
- 21- İBERYA TEMASI- (Tiflis) Gürcistan ve Ermenistan tarafları"⁽⁵³⁾

Bu suretle yalnız Güncydoğu Andolu bölgesindeki Diyarbakır-Mardin-Siirt-Hakkâri-Bitlis illeri Müslüman Araplar'ın ellerinde bulunuyordu.

Sasaniler'lerle Bizanslılar'ın karşılıklı antlaşmalarına rağmen zaman zaman çıkan savaşlar sonucunda sınır çizgileri daima yer değiştirmiştir. Örneğin, daha önceleri Muş (Daron) ve civarları Bizanslılar'da iken M.S. 641 de İslâm ülkeleri arasına girdiğini görmekteyiz. Yine bu tarihlerde (639-640) Halife Ömer'in kumandanlarından İyaz Bin Ganem, Doğu Anadolu'yu fethetmiş ve gönderilmiştir.

Arap ordusunda kumandan olan Halit İbni Velid, Diyarbakır-Maden-Palü-Kiği bölgelerini almıştır. Bu bölgeler halkı sonradan kendilerinin Halit İbni Velid'den türeyerek geldiklerini ve Haldiler olduklarını iddia ederek yanlış bir kanı içine girmişlerdir. Kürtler kısmında bu konuya yer verilmekle beraber görülecektir ki buraların sakinleri, Arap olmaktan öteye gitmeyen Halit İbni Velid'den olmayıp M. Önceki zamanlarda Urartular devrinde "Orarto"da oturan ve Halti-Lohorto- lakabı ile anılan Goto-Hitit halkındandırlar.

Suriye valisi Muaviye, Halit İbni Velid'in hareketından altı yıl sonra halife Osman zamanında Doğu Anadolu'daki Bizanslılar üzerine Arap birliklerini sevketti. Ahlat-Erciş-Erzurum alınarak Van kesimi Araplar'ın egemenliğine girdi. (M.S.646) Sonradan Sıffin savaşı nedeniyle Arap orduları çekilince, buralardaki Ermeni kralıklar tekrar Bizanslılar'a bağlandılar. Zaman zaman Bizanslılar'la Araplar arasında el değiştiren Doğu Anadolu toprakları, en son ola

X Muş'un bulunduğu yer

----- T.C. nin şimdiki hududu

----- Sezarin ölümüne kadar M.Ö. 44 Roma imparatorluğu
 ♦♦♦♦♦ Mark Oref'in ölümüne kadar M.S. 180

AK
 DİĞİZ

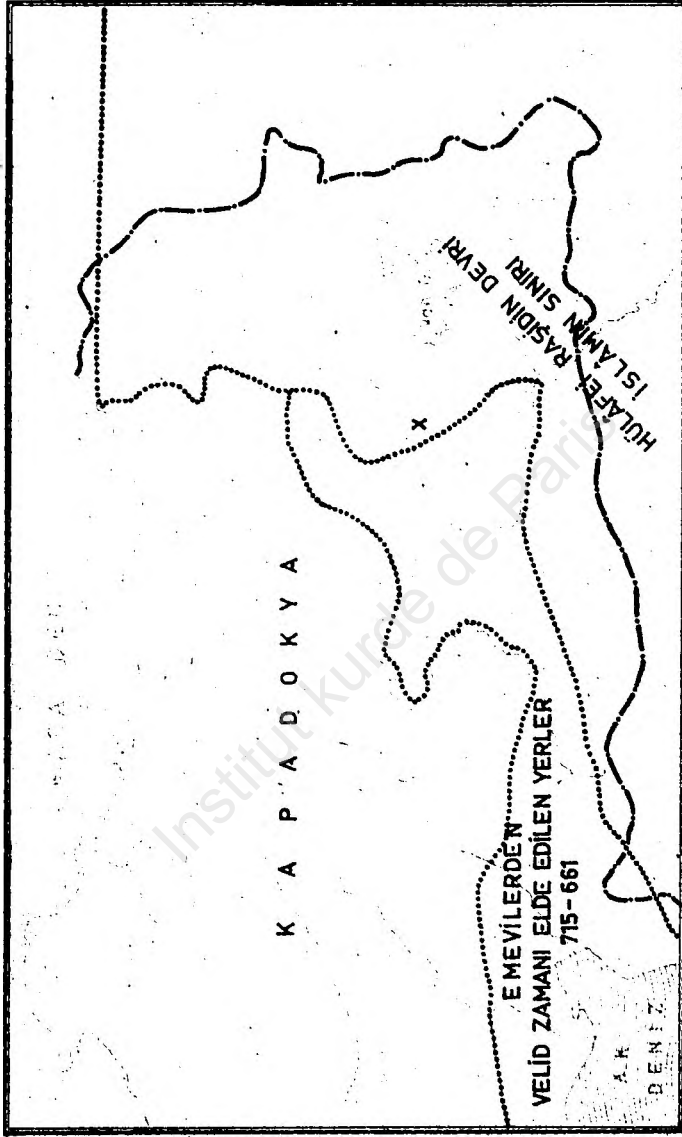
rak M.S. 1042 de Buka kumandasındaki Selçuklu Türkler'inin akınları sonucu Türkler'e geçmiş olup 1048'de Pasinler'de Kutalmış kuvvetlerinin galibiyeti ve Malazgirt zaferi ile günümüze dek Türkler'in olmuştur.

Doğu Anadolu'ya Türk akını ve göçü yalnız bu tarihlerde olmayıp Bizanslılar'ın ilk zamanlarına ve onlardan önceki tarihlere kadar uzanır.

"Bizanslılar, altıncı yüzyılın ortalarında boş kalmış Anadolu topraklarına, Müslüman olmamış Türkler'i yerleştirdiler. M.S. 530 tarihinde Bulgar Türkler'inden bir kısmını Trabzon ve yöresine yerleştirdiler. 577 tarihinde de Avar Türkler'i Doğu Anadolu'ya iskân edildi. Sivas tarafında da Hazar ve Fergane Türkler'i bulunmakta idi. 1048 tarihinde Peçenek Türmenleri Doğu Anadolu'ya yerleştirilmişti. Peçenekler, Bizans ordusuna alındılar. Bir kısmı da Orta Anadolu'ya iskân edildi. Kayseri ve Ankara'ya yerleştirilmiş Oğuzlar'ı Papazlar, Hıristiyan yapmışlardır. Bir kısmı Ortadoks, bir kısmı da Ermeni kilisesine bağlandı. Hepsinin adları Aslan, Kılıç, Demirtaş, Sinan gibi Türk adları iken Yorgi, Artin gibi Hıristiyan adı aldılar. Bunların pek çoğu Karakeçili Türk aşiretine mensup idiler. Bir kısmı da Peçenek Türkler'indendir."⁽⁵⁴⁾

Belirtildiği gibi Selçuklular gelmeden önce Türkler, yer yer Anadolu'ya yerleştirilmiş bulunuyordu. Çağrı bey, Kutalmış ve oğlu Süleyman, İbrahim Yınal'ın başlarında bulunduğu akıncı Türkler'in akınları ile Anadolu, doğudan batıya olabildiğince Türkleşirken 1071 Malazgirt meydan savaşının kazanılmasında daha evvel Bizanslılar tarafından Anadolu'ya yerleştirilmiş bulunan ve Romanus Diogenes'in ordusunda yer alan Hıristiyan Türkler'in büyük rolleri olmuştur. Onların toptan Alparslan'ın tarafına geçmeleri, büyük zaferin gerçekleşmesine neden olmuştur.

Ancak, Anadolu Türkleştirilirken öte yandan Orta Anadolu'da Hıristiyanlık propagandası alabildiğine devam ediyordu. Bu faaliyeti, Selçuklular'ın son zamanlarında Moğol akınları sırasında da görmekteyiz. Hıristiyan Bizanslılar, ellerinden gitmekte olan Anadolu'yu, misyoner din adamları kanalıyla tekrar kazanmaya çalışıyorlardı.

Amnet Refik'in Tarihi Umumisi Cilt 5 ten faydalanıldı.

x Muş'un bulunduğu yer

----- T.C.nin şimdiki hududu

Başlangıç ne ise, sonuç ta aynıdır. Aradan yüzlerce yıl geçmiş olsa bile Helen ideolojisi, daima canlı kalmıştır. Nitekim, Anadolu'da uzun yıllar Selçuklu egemenliği yerleşmiş olmasına karşın Moğol akınları sırasında Anadolu Selçuklu devleti zayıflamış, yer yer beylikler, tarikatlar, Hıristiyan misyonerlerin Kayseri, Göreme, Çukurova bölgelerinde Hıristiyanlık propaganda ve çalışmaları almış yürümüştü.

Ahilik, Babailik, Horasan Erenleri ve Bektaşilik gibi Sufi deriş akımlarında yaygınlık kazandı. Anadolu'nun birçok yerlerine Abdal Musa, Geyikli Baba, Doğlu Baba, Hasan Baba, Sultan Baba, Karaca Ahmet gibi Alp Erenler, böyle ruhsal bir çöküntüde inançlı özverileriyle çalışmasalardı Anadolu, Hıristiyan Bizanslılar'dan kurtulamayacaktı.

2. BÖLÜM

TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI

"Düşünceler ve inançlar, onları savunanlardan çok, onlara saldıranların sayesinde yayılır."

Anonim

Türkler'in en eski dini Şamanizm'dir. Din adamlarına da Şaman denilirdi. Şamanizm'in Türkler arasında yerleştiği birtakım dinsel gelenekler vardır. Bu geleneklerin birtakım kalıntıları, gizli veya açık bir biçimde zamanımıza dek uzanır.

Şölen ve yuğ ayinlerinde ozanlar kopuz (saz) çalarak deyişler söyler, sema ederlerdi. Sema, genellikle yuğ ayinlerinde kopuzun nağmelerine uyularak yapılan tempolu ve dönmeli rakslardır. Bu gün Bektaşilik ve Mevlevilik'te aynı ayin biraz değişik biçimde de olsa yapılmaktadır. Kollar her iki yana açılarak önce yavaş, sonra hızlanarak dönlür. Pervaneler, pirin huzuruna geldiğinde yüzleri dönük olarak temenna eder ve tekrar bir daire içinde dönerlerdi. Baş dönmeden, dengesini koruyarak uzun bir süre dönebilen pervane, ayini cemde makbul kişi olarak kabul edilerek "**Hak için, Pir aşkına**" haykırışları ile pirin ve cemaatin takdir duygularını toplardı. Bu bir ayindir. İnandıkları varlık (Tanrı) için adeta çoşarak dönen çiftler, huşu ile Allah Allah diyerek o ulu varlığa içten iman ederlerdi.

Şamanizm'e göre ölen bir kişinin bedeninin kötü ruhlardan alınması için 5-6 ay beklemesi gerekmektedir. Yani, kışın ölenin cenazesi ilkbaharda, ilkbaharda ölenin cenazesi de sonbaharda kaldırılırdı. Daha doğrusu günümüzde bile bazı yerlerde uygulanagelen mezar yenileme ve yapma işlemi aynı süre ile uygulanagelmektedir.

*Türkler daha sonra özellikle Partlar ve Sasaniler zamanında İranlılar'ın etkisiyle kısmen Mani dinine geçtiler. Fakat, bu geçişte

Şamanizm'in oluşturduğu gelenekleri de bırakmadılar. Mani dini ile Şamanizm'in görüş, düşünüş, inanç ve felsefesini birleştirmeye çalıştılar. Mani dinini, Mazdeizm'e karşı çıkan bir mezhep olarak görenler de vardır. Buna göre fenalık ve iyilik birbirinden ayrılan iki ayrı kuvvettir. Bu görüş zamanla Hıristiyanlık dünyasına da yayılarak genişlemiştir. Gerek Mani ve gerekse Mazdeizm'de tek Tanrı'ya doğru bir gidiş vardır.

Türkler'in Araplarla ilk temasları Halife Ömer zamanında 644 de olmuştur. Müslümanlık ise ilanından çok sonra Emeviler zamanında önce İranlılar'a, daha sonra 8.y.y. başlarında Türkler'e geçmiştir.

Arap orduları Emeviler zamanında İran'ı işgal ederek Sasani imparatorluğunu yıkmış, Türkler'i de tehdide başlamıştı. Gök Türk hakani Tulu Han, doğuda Çin akınlarına karşı koyduğundan Sasani imparatoru III. Yazdegerd'in yardımına koşmamış ve böylece Emevi orduları ile karşı karşıya gelmişti. Sonunda Arap orduları karşısında yıkılan Türk devleti, Müslümanlığı kabul ederek Emevi egemenliğine geçmişti. Daha sonra Karahanlılar da hükümdarları Saltuk Buğra Han'ın gördüğü rüya üzerine kendiliğinden Müslüman olmuş ve hükümdarları Saltuk Buğra Han, adını değiştirerek Abdülkerim yapmıştı. Böylece Müslümanlık, kademeli olarak Türkler'e de geçmiş oluyordu. Orta Asya ve Doğu Türkistan Türkler'i de uzun zaman Müslümanlığı kabul etmemiş, önce Araplar'la Türkler arasında oluşan bu dinsel savaş, bu kez Türkler arasında uzun yıllar süregelmiştir.

Araplar, Müslüman olan Türkler'i, Müslüman olmayanlardan ayırmak için Müslümanlığı kabul edenlere "Türkmen" demişlerdir. Zamanla İslâm dünyası genişleyince ve Türkler'in çoğunluğu Müslümanlığı kabul edince Türkmen kelimesinin anlamı bu kez "Oğuz'la" aynı anlamda olmak üzere yerleşik olmayanlara ve hennüz göçebelik veya yarı göçebelik yapan Türkler'e verilmiştir. Daha sonraları "Oğuz" kelimesi de bırakılarak yerleşik ve şehirli Türkler'e, daha az uygar ve göçebe olanlara da "Türkmen" denilmiştir. Ayrıca Anadolu'da göçebe hayatı yaşayan Türkmenler'e çoğu kez "Yörük" de denilmiştir. Akdeniz bölgesinde Tahtacılar'a Yörük adının verilmesi buna güzel bir örnektir.

"Dokuzuncu y.y.'ın başlarında Arap komutanlarından Kuteybe, Oğuz İlini istila etti. Mavereünnehir Müslümanların eline geçti. Araplar'ın bu bölgeye yerleşmeleri 842 tarihinde **halife Mutasım** zamanındadır. Arap tüccarları Horasan'dan Çin'e doğru ticarete başladılar. Bu devirde Nasturi papazları Türkler arasında Hıristiyanlığı yaymaya başladılar. O zamanları Oğuzlar, henüz Şamanizm dininde idiler. Emeviler de Türkeli'ni soyuyorlar, haraç alıyorlardı."⁽⁵⁵⁾

Ancak, gerçek şu ki, Emeviler o zamanlar kendilerini üstün görüyor ve Arap olmayanlara, özellikle Türkler'e köle anlamında "**Mevali**" diyorlardı. O zamanlarda Kerbelâ faciası olmuş, Haz. Ali'nin çocuklarına işkencelerle katliamlar yapılmış, hilafet zorla ellerinden alınmıştı. İslâm dünyası böylece "**Şii**" ve "**Sünni**" diye ikiye bölünmüştü. Türkler, yapısal özellikleri gereği daima ezilen tarafı tuttuklarından İranlılar ile Azerbaycanlılar'ın etkisiyle Şiiliği benimsemişlerdi. Eba Müslim'i Horasanî'nin bu amaçla harekete geçerek çoğunluğu Türkler'den oluşan kuvvetleriyle Emeviler'i ezmesi ve saltanatlarına son vermesi buna güzel bir örnektir. Şiilik, Türkistan'da geniş bir kol olarak yayılmış, Hz. Ali'nin torunları buralarda yerleşerek Türkler'le evlenmişler ve böylece güçlü bir kellenme olmuştur..⁽⁵⁶⁾

İktidarı ve hilafeti ellerinde bulunduran Sünni Emevi ve Abbasiler, Müslüman olup da devlet kurmak isteyen kavimlere üç koşul koşmuşlardı. Bunlardan birincisi zamanın halifesinden izin almak. İkincisi halife adına hutbe okutmak. Üçüncüsü ise sikke bastırmaktı. İlk başta bu koşullar olağan gibi görülüyorsa da, üzerinde düşünülüp dikkatle durulduğunda 1. koşul olan devlet kurma izninin Araplar'ın tekelinde olduğu kolayca anlaşılır. Selçuklular'ın da kurdukları devletlerini tescil ettirmek için Sünniliğin savunucusu kelimeleri o derece olağandır. Ancak ileride Selçuklular konusunda görüleceği gibi Han olamayan Selçuk Bey'in torunu İbrahim Yinal, Kutalmış ve Atsız, Büyük Selçuklu devletinin karşıtı olarak Şiiliği benimsemiş ve savunmuştur. **Anadolu Selçuklular'ında Şiiliğin bir kolu olan Babailik'in gelişmesi ve Selçuklular'ın son zamanlarında Bektaşilik'e dönüşmesi bu yüzdendir.**

Anadolu Selçuklu yöneticilerinin bu tavır içine girmeleri biraz

da halktan kaynaklanmaktadır. Zira yörükler oymaklar ve geniş-halk kesimi daha Horasan'da iken Şiilik ve Aleviliği benimsemişlerdi. Bu oluşum İranlılar'ın etkisiyle olduğu gibi Emeviler'in zulümleri ile de kendiliğinden olmuştur.

İSLAMİYETTE ŞİİLİK VE SÜNNİLİK

Hülefa-i Raşidin (Dört halife) devrinin sonundan bu güne kadar devam eden ve bundan sonra da devam edeceği belli olan bu ikilik, İslam tarihi boyunca zaman zaman parlamış, zaman zaman da küllenen bir kor olarak kalmıştır.

Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra Ali'yi halife olarak tanımayan Zübeyir, Talha ve Ayşe, Irak'ta (Camel) deve olayını yarattılar. Bu olayda Zübeyir ile Talha öldürülmüş, Ayşe de esir alınarak Mekke'ye gönderilmiştir. Birinci baş kaldırma yenilgi ile sonuçlanınca Şam'da vali bulunan Ebu Süfyan oğlu Muaviye, kıskırtmalarına devam ederek Emevi soyundan olanları başına toplamış, Siffin olayını yaratmıştır. Bu savaşta da yenilecekleri bir sırada Kur'an'ın yapraklarını mızraklarına takıp Haz. Ali taraftarlarını bir hile ile durdurma yolunu aramıştır.

Halkın saf, temiz duygu ve dinsel görüşleri, ilk defa bu zamanda kişisel çıkarlar ve siyasi iktidar hırsı uğruna istismar edilmiştir. Halife taraftarları oyuna getirilmiş ve sonucunda hakem olayına başvurulmuştur.

Muaviye'nin hakemi Amr İbnül As'ın aşırı kurnazlığı ve Ali'nin hakemi Ebu Mus-el Eş'ari'nin saflığı yüzünden olay çözümlenememiş, başından beri bu hakem olayına karşı çıkan ve halifelik için Ali'nin hakkı olduğunu iddia eden bir kısım Müslümanlar, sonradan hiçbir tarafı tutmayarak Hariciler'i oluşturmak suretiyle İslâm dünyası üç gruba bölünmüştür.

Hariciler'in az olması nedeni ile bu çekişme genellikle Şiiler ile Sünniler arasında devam etmiş ve öncelikle Araplar arasında, sonradan Irak, Suriye-Anadolu-İran ve Türkistan taraflarına kadar yayılarak sonu gelmez mezhep kavgalarına dönüştürülmüştür.

Bu süreç içinde Camel olayı, Siffin savaşı, Kerbelâ faciası ve İran-Türkistan olayları birbirini kovalamış, Emevi mezalimi ile bu

kavga İslam toplumlarında dökülen kanlarla kök salmıştır.

Bu konuda tarafsız bir gözle olayları ve grupların oluşumlarını Hammer tarihi şöyle yazmaktadır:

"İslamiyette birbirine karşı çıkan ve siyasi görüşleri de etkileyen mezhep çekişmelerinin kaynakları ta Haz. Muhammet'in vefatından henüz otuz yıl geçmeden, yani Hulefa-i Raşidin'in son zamanlarından başlar. Haz. Ali'in hayatlarında kendilerini tutanlara karşı Emevi sultanlığını Muaviye taraftarları ortaya çıkarmıştır. Şehadetlerinden sonra Haz. Ali evlatlarının haklarını arayanların karşısında Emevi hanedanını kayıranlar çıkmıştır. Gerçekten İslam dünyasının idaresinin Haz. Ali çocuklarına mı, yoksa Muaviye sülalesine mi ait olacağını çözmek büyük ve öncemli problem olmuştur. Haz. Ali'nin taraftarları "Şii" adı ile tarihe geçmişlerdir. Hilafet bakımından Haz. Ali'nin vefatından sonra Emevi hanedanını tanımakta sakınca görmeyen ve imamlık müessesine karşı halifelik müessesini tutanlar da "Sünni" adıyla adlandırılmıştır.

Haz. Ali'ye ilk muhalifler arasında peygamberin en genç ve en sevgili eşi Ayşe de vardı. Ayşe'nin bir deve üzerinde bulunduğu halde, Haz. Ali'ye karşı yapılan cenge katılması dolayısıyla yapılan bu savaşa "Camel Vakası" denilmiştir.

Muaviye ise, gerek Haz. Ali'ye ve gerekse onun taraftarlarına karşı bir kaç defa savaşmamış. Fakat bu çarpışmaların en kanlısı hicretin 37. yılında 657 de oluşan "Sıffin" savaşıdır. Bu tarihten yirmi iki yıl sonra Muaviye'nin oğlu ve halefi olan Yezit'in hükümdarlığı çağında, Haz. Ali'nin en genç oğlu olan Haz. Hüseyin-Başkaca hiçbir düşmanı bulunmamış olsa, sadece kuşatıldığı yerde susuzluktan yok olmasına yetecek kadar ıssız bir çölde-Kerbela sahasında insafsızca şehit edildi. (10-Muharrem-60-11. Ekim. 679) İşte Muaviye ve Yezit ile taraftarlarının bu haksız hareketleri, Haz. Ali mensupları ile taraftarlarının onlara karşı nefret hislerini duymalarına sebep olmuştur. Böylece karşılıklı olan bu duygular, bu geniş ve uzlaşmaz ayrılığı doğurmuştur.

Haz. Ali'nin oğul ve torunlarına "İmam" ünvanı verilmiştir. Bu 12 adedi, Haz. Ali taraftarlarıncı kutlu bir sayı sayılmıştır. İlk yedi imamdan hiç biri Haz. Ali hanedanının halifeliğini kurma ve bir iktidar sahibi olmaksızın vefat etmişlerdir.

Abbasi halifelerinin yedincisi Memun, sekizinci İmam olan Ali bin Musa'yı kendisine mirasçı seçmiş ve kızı Ümmül Fazl'ı onunla evlendirmiştir. (201/816) Bu karar ya samimi bir vicdani inançtan, yahut da kuvvetleri gittikçe artmakta olan Haz. Ali taraftarlarına karşı tahtını savunamamak korkusundan ileri gelmiş olabilir. İmam Ali, Rıza unvanını aldı. Halife, iki muhalif partinin barışmış olduğunu bir dış işaretle de göstermek için Abbasiler'in kullandığı siyah rengi bırakarak Haz. Ali ailesinin seçmiş olduğu yeşil rengi kabul etti. Ancak, halife Memun'un aldığı bu karar uzun ömürlü olamadı. İmam Ali Rıza'nın vefatında (211/826) halife, Haz. Ali evladının halifelik mirasçısı olduğunu yayınlayan iradesini bozarak eski rengi iade etti. Bununla beraber Memun-Sünniler'in memnun kalmış olmamalarına rağmen-Haz. Ali'yi peygamber sahabeleri arasında en üstün tuttuğunu söylemekten de geri kalmadı. Memun'dan sonra tahta geçen torunu Mütevekkil, tamamiyle karşıt bir durum takındı. Bunun sonucu olarak da minberler üzerinde Haz. Ali ve Haz. Hüseyin'in hatıralarına yakışsız sözler yöneltildi. Hatta kabirleri tahrip olunduğu gibi, türbelerini ziyaret de yasaklandı. Mütevekkil, on beş yıl süren sultanlığı çağında, Şii'leri kılıç ve ateşle izlemiştir. Mütevekkil'in oğlu Muntasır, babasının izinden gitmedi. (681) Haz. Ali'nin torunlarına saygı gösterdi. Ondan sonra bir yüz yıl kadar Haz. Ali oğulları rahat bırakılmışlardır. Ancak, hiçbir hükümdar onlar hakkında Al-i Büveyh ailesinin güçlü temsilcisi Muizzüt-devle kadar yakınlık ve saygı göstermemiştir. Bu adam, Abbasiler'i düşürerek yerine Haz. Ali hanedanını geçirmek istiyordu.

Haz. Hüseyin'in şerefine aşure günü törenlerini kuran Muizzüt-devle'dir. Hicri yılın ilk ayının onuncu gününe rastlayan bu günde -ki o zamana kadar İslamlar arasında Haz. Nuh'un gemiden ve Haz. Yusuf'un da hapisten çıktığı tarih olarak bilinirdi. Müizzüt-devle'nin emriyle matem ve göz yaşları dökmek, geleneğe haline getirildi. (352-953) Onun zamanında on Muharrem'de dükkanlar, çarşılar, resmi daireler kapanırdı. Kadınlar-saçları dağınık olarak Haz. Hüseyin'in şehitliği hatırasına acı acı bağırıp ağlarlar ve sokakları dolaşırlardı. Bu matem günü, Sünniler'le-Şiiiler arasında vuruşmalara sebep olmuş ve üç yüz yıl boyunca payitaht ile bütün ül-

ke bunun kanlı sonuçlarından huzursuz kalmıştır. Şiiler, bu matem gününü, kuruluş tarihinden başlayarak mezheplerinin temel ayinlerinden biri saymışlardır. Bu ayini kaldırmak isteyen vezirler arasında parçalanmalar bile olmuştur.

Zaman geçtikçe Şiilik de başka yerlerde ve başka şahsiyetlerin enerjilerinde yeni kıpırdamalarla gelişmesine devam etmiştir. Hicretin 5. (Miladın XI.) y.y.'dan itibaren -Kendilerini Haz. Ali evladından gösteren-Fatimiler'in iddiaları, Abbasi halifelerinin tahtı için gittikçe tehlikesi artan bir tehdit niteliğini kazanmıştır.

Bağdat halifelerinin tahtında oturan Kaim Bi'llah'ın gevşekliğinden faydalanarak Fatimiler tarafını tutan Bezazini, güçlü müdahalesi ile Şiiler'in üstünlüğünü sağlamıştı. O zaman hutbe, Mısır'da Fatimi halifesi Mustansır adına okunurdu ve para onun adına basılırdı. On sekiz yıl sonra Sünniler, yeniden üstün duruma gelmişlerdir. Bundan sonra da Şiiler'le-Sünniler arasında karşılıklı olarak birçok çekişmeler, vuruşmalar yüz yıl içinde Bağdat'tan Suriye'ye ve İran'a sıçradı.

Şam'da ve İsfahan'da bir çok kişi sırf İsmaili mezhebini kabul etmiş buldukları şüphesi ile boğazlanmışlardır. Nihayet 37. ve sonuncu halife Mutasım zamanı geldi. Onun veziri Alkamen'in telkinleri ile heyecana gelerek Haz. Ali taraftarlarını aşırı derecede sıkırtması kötü sonuçlar doğurdu.

Mutasım'ın ve Abbasi halifesinin çöküşünde bu gibi zulümlerin de etkileri olduğu söylenir. Alkame, Şiiler'e bağlı olduğundan kendi yakınlarının mallarının ve canlarının Sünniler'in elinde bulunduğunu gördüğü vakit gizlice Hülâgü Han'a baş vurarak Bağdat'a istila ordularını çağırdı. Böylece Hülâgü, Bağdat'ı yakıp yıkarak Abbasi halifeliğini de yok etti. Şii doktrini, iki asırlık bir uykudan sonra Şah İsmail zamanında yeniden ve çok güçlü bir şekilde ortaya çıktı. O zamandan beri de İran topraklarında hakim kaldı."⁽⁵⁷⁾

3. BÖLÜM

ANADOLU'YA TÜRK AKINLARI VE SELÇUKLULAR

"Dörtünela gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim.

N.HİKMET

XI. asrın başlarında Doğu Anadolu'ya Türk akınlarının yapıldığını görmekteyiz. Bu asrın başlarında Afganistan, Azerbaycan ve İran topraklarında Karahanlılar'la Gazneliler'in egemenliği sürmektedir. Henüz devlet kuramamış Selçuklu birliklerinin akınları da bu iki devleti elbette rahatsız edecektir. Bu nedenle şimdiki Doğu Anadolu'da yerleşik ve Bizans imparatorluğuna tabii Ermeni krallıklarına gelmeden önce çatışmaların ilki Gazneliler'le ve Karahanlılar'la yapılıyordu.

Yapılan akınların temsilcileri Selçuklular'dı. İlk akınlarda Selçuklu kuvvetleri 10.000 dolayında idi. Zamanla Hazar Denizi ile Aral gölü arasındaki bölgelerde dağınık halde yaşayan Türkmenler'in de katılmalarıyla bu akıncıların sayıları on binleri aştı. Başlangıçta Gazneliler kendileri için bir tehlike arzetmesinler diye bu kuvvetleri doğu sınırına yerleştirdiler. İlk akın 1018 yılında 3000 kişilik kuvvetle yapıldı. Bu akıncıların başlarında Selçukoğlu Çağrı Bey vardı. Gazneli Mahmut'un hiddetine karşın Çağrı Bey kuvvetleri Azerbaycan'a girmiş ve oraya daha önce gelmiş olan Türkmenler'le birleştikten sonra Van bölgesine (Vasपुरagan) giderek oradaki Ermeni krallığının topraklarını ele geçirdiler. Bu ilk başarı Horasan ve Azerbaycan Türkmenleri'nin kendilerine katılmasına vesile oldu. Ancak, bu kuvvetler Gazneli Mahmut'tan çekindikleri için toparlanıncaya kadar bir müddet çöllerde dağınık gruplar halinde saklanıyorlardı.

Gazneli Sultan Mahmut bir olaydan ötürü Selçuklu kuvvetleri-

nin başındaki Arslan Yabgu ve Kutalmış'ı hapsedtirince yonetim yeğenleri Tuğrul ve ağrı Beyler'e geçti.

Horasan'daki yaylalarda dağınık halde yaşayan Türkmenler Seluklarla ittifak kurduklarından zaman zaman onlarla birleşerek Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya akınlar yapıyor, sonra da Gazneli Mahmut'un korkusundan Horasan'daki yurtluklarına dne- rek saklanıyorlardı.

Zaman zaman yapılın bu akınlar Gazneli Mahmut'u harekete geçirdi. 1028 yılında Türkmenler zerine yapılan bir seferle dört bin esir alındı ve bir o kadar da kılıçtan geçirildi. Bu gzdağına rağmen Türkmenler'in akınları durmadı. Selçuklular'la birleşme ve dayanışma daha da çoğalarak Selçuklu kuvvetleri on binleri açmaya başladı.

Türkmen ve Selçuklu kuvvetlerinin akınları durmadı. Daha son- ra muhtariyet tanındı. 1038 yılındaki bir başan ile Selçuklular istiklallerini ilan ettiler. 1040 yılındaki büyük savaşla da Gazne dev- leti ortadan kaldırıldı ve egemenlik Selçuklular'a geçtiğinden akınların yn Anadolu'ya çevrildi. Böylece Türkmenler kendileri için yurtluk, sürüleri için otlaklar bulmak amacıyla Anadolu'ya, Rum ve İslam topraklarına giriyorlardı. Her birinin başında Avşın, Saltuk, Kutalmış, Süleyman, İnanç Yabguoğlu Hasan, İbrahim Yı- nal, Dilmaoğlu Mehmet, Aytekin, Artuk, Ahmet Danişmend, Mengck, avlı gibi gözü pek kumandanlar vardı.

Akınların yn bir ara Mezopotamya'ya çevrilince devrin hali- fesi Kaim Bi Emrullah, Tuğrul Bey'e mektup yazarak İslam lkele- rine olan akınların kesilmesini istemişti. Bir süre için akınların y- n Rum Anadolu'suna çevrildi ise de sonunda Irak lkesi dahil Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile İç Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesi ele geçirildi. Buralardaki Erzurum, Erzincan, Amasya, Ma- latya, Kayseri, Mersin ve Antalya gibi şehir merkezleri Türkmen- ler'in yönetimine geçti. Bu işgal zerine Kars, Van ve Doğu Ana- dolu'daki bir kısım Ermeniler Bizanslılar tarafından Sivas'a yerleştirildiler.

Büyük kuvvetler harekete geçmiş, Anadolu artık gerçek sahibi- ne kucağını açmıştı. Alparslan zamanında Saltuk kuvvetleri Erzu- rum'u, Mengckler Erzincan'ı, Danişmendler Sivas'ı, Aşın kuv-

vetleri Antalya'yı, Kutalmışoğlu Süleyman'ın kuvvetleri de Anadolu'yu baştan başa Bizanslılar'dan temizlediler. Otuz yıl boyunca Anadolu'ya yapılan Türkmen akınlara karşı Bizanslılar ciddi hiçbir varlık gösteremediler. Ancak Erzurum, Sivas, Malatya, Van, Kayseri gibi şehirlerin işgallerinde mahalli kuvvetlerle savaşmış ve onlar da kısa bir zamanda mağlup edilerek küçük Ermeni kiralıkları teker teker ortadan kaldırılmıştı. Bizans, karışıklıklar içinde idi. Türk akınlarını durdurmak için Romanos Diogenes gibi kudretli bir kumandanı imparatorluk makamına çıkarmak zorunda kaldılar Bizanslılar.

Diogenes imparator olunca Makedonya, Bulgaristan, Uz (Oğuz), Frank ve Anadolu beyliklerinden asker toplamaya başladı. Ordusu yüz binleri aştı. Doğu'ya doğru hareketinde kendisine Gürcüler, Ermeniler de katıldı. Müslüman ve Hıristiyan kaynakları bu ordunun 200.000 ila 160.000 arasında olduğunu yazar. Prof. Dr. Osman Turan, bu ordunun Balkan vilayetlerinden, Bitinya, Kapadokya, Kilikya ve Trabzon bölgeleri ile Ermeni halkından başka Slav (Rus) Bulgar, Alman (Got), Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek ve Kıpçaklar'ın ücretli askerlerinden meydana geldiğini kaydeder.(58)

Bizans ordusunun bu sayıca üstünlüğüne karşın Alparslan'ın ordusu sadece 54.000 kadardı. 26. Ağustos 1071 sabahı Malazgirt ovasında karşılaşan her iki ordu kanlı bir savaşa girişti.

Türkmenler, başlarındaki deneyimli kumandanları olan Sav Tekin, Afşin, Gevher-Ayin, Tarang, Saltuk (Sanduk), Aytekin, Ahmet Şah, Dilmaçoğlu Mehmet, Kutalmışoğlu Süleyman, Artuk, Ahmet Danişmend ve Mengüçükler'le büyük yararlıklar gösterdiler. Bu savaş onların Anadolu'daki son yazgıları olacaktı. Ya Anadolu onların olacak ya da yok olacaktı.

Orta Asya sirtlarından Anadolu içlerine kadar at üstünde kılıç sallamış, büyük deneyim kazanmış Türkmenler, Bizanslılar'ın toplanma ücretli askerlerine papuç bırakmayacaklardı. Nitekim öyle oldu. Akşama doğru zafer Türkler'den yana görüldü. Romanos Diogenes esir alınmış, Bizans ordusunun kılıçtan kurtulanları dağılmışlardı.

ANADOLU'NUN FETHİ VE BEYLİKLER

Bizanslılar'ın kesin yenilgisinden sonra kazanılan büyük zafer, zamanın toplumları üzerinde derin yankılar yaptı. Artık Anadolu'nun kapıları Türkler'e açılmış oluyordu. Alparslan, kendisine büyük utkular kazandırmış olan oymak ve beylerine "İşte Anadolu'nun geniş ova ve yaylaları sizi bekliyor. Fethedeceğiniz yerler sizlerin olacak. Kim nereyi aldıysa varsın orada yerleşsin." diyerek buyruğunu vermişti. Bu buyruk üzerine Türkmen askerleri oymak oymak Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Anadolu Selçuklu devleti, Büyük Selçuklular'dan ayrılıp birliğini tamamlayıncaya kadar bu yerlerde 19 beylik kuruldu. Bu beyliklerin Doğu Anadolu'da yer alanları şöyle sıralanıyordu.

1- Saltukoğulları Beyliği: Ebul Kasım tarafından kurulmuştur. Sonradan Saltukoğulları adını almıştır. Merkezi Erzurum olmak üzere Kars, Çoruh, Rize bölgelerini kapsıyordu.

2- Mengüçöğulları: Erzincan-Gümüşhane-Giresun-Trabzon illerini içine alıyordu.

3- Danişmendoğulları: Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Ordu illerinde geniş bir beylik kurmuşlardır.

4- Maraş Beyliği: Maraş ve Elbistan sınırları içinde Buldaci Bey tarafından kurulmuştur.

5- Kilikya Beyliği: Tarsus, Adana ve Mersin bölgesini kapsar.

6- Dersim Beyliği: Çubuk Bey'in oğlu Mehmet Bey tarafından kurulmuştur. Beylik merkezi Harput şhri idi. Tunceli, Malatya, Adıyaman, Bingöl ve dolaylarında yer alıyordu. Sonraları Kars ve yöresinde yerleşmiş olan Alan-Lolan-Balaban-Abdalan-Hormek oymakları göç ederek Erzincan ve Pülümür bölgelerini yurtluk edinmişlerdir.

Bu beylik ve buralarda yerleşenler hakkında Şerefhan , şu bilgiyi vermektedir:

"Emir Salik bin Ali bin Kasım, Selçuklu sultanı Alparslan zamanında Erzen'i Rum ve dolaylarının yönetiminde bulunuyordu. Kendisi ile Gürcistan hükümdarları arasında köklü bir düşmanlık vardı ve her zaman savaş oluyordu. Nihayet 556 (1162) yılında iki

taraf arasında çarpışmalar oldu ve kendisi ile ordusunun ileri gelenleri Gürcüler'in eline esir düştüler. Kız kardeşi, şah Ermen'in karısı olduğu için bu şah, Gürcistan'a bir çok armağan gönderdi ve kendisini serbest bırakılmaya muvaffak oldu. Kendisinden sonra da oğlu Melik Muhammet yönetimi aldı. Bunun ölümünden sonra ise beylik Çakdaş'a geçti. Melikşah'ın gönlü bağımsızlığa ve tek başına hüküm sürmeye heves etti. Bu yüzen savaş çıktı ve 598 (1202) yılında Selçuklu Süleyman bin Kılıçlarşan tarafından öldürüldü. Erzen'i Rum da o tarihten beri Rum Selçuklular'ının (Anadolu Selçukları) egemenliğine geçti.

Bu durumda, Çemişkezek (Dersim) hükümdarlarının bu Melikşah'ın soyundan gelmiş olmaları ve "Melikşah" sözünün Kürt dilinde "Melkiş" biçiminde değişmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Çemişkezek hükümdarlarının adları da onların Türkmen çocuklarından ve torunlarından olduğunu kanıtlar. Çünkü adlarının hiçbir vesile ile Arap ve Kürt adları ile ilgisi yoktur. Arap ve Kürt adlarına hiç benzemez."⁽⁵⁹⁾

Doğu Anadolu topraklarında yer alan altı beyliğin dışındaki 13 beylik de İç Anadolu, Akdeniz ve Batı Anadolu'da yer alıyordu. Yukarıda belirtilen beyliklerin dışında kalan Urfa-Duyarbakır-Mardin-Siirt-Hakkari-Van-Muş-Bitlis illeri Büyük Selçuklu hakanlığına bağlı idiler. Yılmaz Öztuna Anadolu'nun siyasi taksimatını gösterdikten sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinin halkının Kürt olduğunu belirtmekte ve buralarda Ermeniler'le Bizanslılar'ın azınlıkta olduğunu, Diyarbakır'da bir Arap Mervani devletinin olduğunu kaydetmektedir.⁽⁶⁰⁾

Malazgirt zaferinden sonra böylece Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı. Kumandanlar kendilerine bağlı oymaklarla Bizanslılar'dan aldıkları yerlerde Selçuklular'a bağlı olarak beylikler kurdular. Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye bölgeleri tamamiyle Büyük Selçuklu egemenliğinde idi. Böylece Selçuklular Orta Asya içlerinden Anadolu ortalarına ve Arap sınırlarına kadar olan geniş topraklar üzerinde büyük bir imparatorluk kurdular. Malazgirt zaferinden bir yıl sonra Türkistan seferinde iken Alparslan'ın Yusuf Harizmi tarafından bıçaklanarak 25 Ekim 1072de öldürülmesi üzerine saltanat oğlu Melikşah'a geçti.

Büyük Selçuklu devleti Alparslan'ın ölümünden sonra Anadolu'da birlik ve bütünlük sağlayamadı. Melikşah'ın bu amaçla kendisine karşı baş kaldıran bir iki amca çocuklarını öldürtmesine karşın Anadolu ayrı bir baş çekti. Bu çekişme Çağrı ve Tuğrul Beyler'in zamanlarına kadar uzanıyordu. Akrabalık bağlarının özelliğine ve gelişimine inildiğinde şu gerçekler ortaya çıkar.

Selçuk Bey'in Aslan-Mikâil-Musa-Yunus ve Yusuf adlarında beş oğlu vardı. İbrahim Yınal ise Selçuklu devletine adı verilen Selçuk Bey'in torunudur. İbrahim Yınal'ın babası olan Yusuf Yınal 944 yılında ölünce eşini Selçuk Bey'in ikinci oğlu Mikâil' almıştı. Mikail'den de Tuğrul Bey dünyaya geldi. Böylece Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ile anneden kardeş babadan amca çocukları olmaktadır. Tuğrul Bey Han seçilince, İbrahim Yınal da Azarbaycan ve Horasan genel valisi oldu. 100.000 kişilik ordusu ile Anadolu üzerine yürümüş, Bizanslıları perişan etmişti. İşgal ettiği yerlerin hanlığı yüzünden aralarında anlaşmazlık çıktı. Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kaim Bi Emrullah'tan izin alıp hutbe okutarak ve para bastırarak devleti kurunca İbrahim Yınal da Şii Mısır Fatimiler'inin tarafına geçmiş ve Mısır'daki Şii halifesinden destek alıp karşı koymuştu. Bu bölünme üzerine iki taraf arasında yapılan bir savaşta İbrahim Yınal Esir edilip bir yay kirişi ile boğdurulunca İbrahim Yınal'ın tarafını tutan amcası oğlu Kutalmış ta isyan etti.

Böylece Anadolu'yu fetheden Kutalmışoğlu Süleyman da babasının izinden giderek Atsız ile beraber imparatorluk saltanatını elinde tutanlara karşı koymuş ve karşı cephe açarak Şiiliği, Selçuklu Sultanları da Abbasi halifelerine bağlı kalarak Sünniliği benimzediler. Bunun içindir ki Anadolu Selçuklular'ı zamanında Ahilik-Babailik ve son zamanlarında Bektaşilik alabildiğine yayılma olanağını bulmuş, Osmanlılar'ın kuruluşunda yardımcı rol oynayarak Yeniçeri ocağının temel felsefesini oluşturmuştu. Anadolu'daki Şiiliğin aynı zamanda yayılma nedenlerinden biri de Orta Anadolu, Toroslar ve Ege'de yerleşen Yörükler'in Horasan'da iken Şiiliği benimsemelerinden ileri gelmektedir.

Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah döneminde her ne kadar Büyük Selçuklular parlak dönemlerini yaşamışlarsa da bunda kudretli vezir Nizam-ül Mülk'ün büyük rolü ol-

muştur. Melikşah ise daha çok av ve eğlence ile vakit geçirmiştir. Bununla beraber zamanında batıda Akdeniz kıyılarına inildi, güneyde Yemen ve Aden fethedildi.

Melikşah, kudretli bir hükümdar olmasına karşın yönetiminde daha çok zenginleri ve beyleri tutmuş, fakir halk tabakalarını ezmiştir. Zamanında Türkçe ile beraber Farsça, devletin resmi dili olarak benimsenmiş ve Farsça eserler yazılmıştır. Bunun nedeni de Türkler'in göçebe hayatı yaşamaları ve Farsça'nın bir edebiyat dili oluşuydu.

Melikşah'ın ölümünden sonra çocukları arasında taht kavgaları başladı. Önce Berkyaruk, sonra Mehmet Tapar ve daha sonra da Sencer Sultan oldular. Bu dönemlerde pek çok göçebe Türkmen gruplar halinde Anadolu'ya göç etti. Yine bu dönemde etnik gruplaşmalar ve mezhep kavgaları birbirini kovaladı. İran'da Hasan Sabah ile mücadeleler yapıldı. Meşhur Alamut Kalesi kuşatıldı ise de alınamadı.

Sancar'ın ölümünden sonra devlet parçalandı. Anadolu Selçuklularını da hesaba katarsak Büyük Selçukluların Orta Asya'dan Irak ve Suriye'ye kadar olan geniş topraklar üzerinde dört büyük devlet kuruldu. Bunların üçünü, Büyük Selçuklular'ın parçalaması ile meydana gelen Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Suriye Selçukluları oluşturuyordu.

Büyük Selçuklular'ın çökmesine paralel olarak Doğu'da Harizmşahlar'ın güçlendiği görülmektedir. Bu devirde Orta Asya - Türkistan ve Afganistan'daki göçebe aşiretlerin batıya, Anadolu'ya göçü yoğunluk kazanır. Bunlar arasında Erzincan'da oturan bu günkü Baranlı aşiretinin ataları olan Yazırlar ve Yabgular Erzincan ile Halep bölgelerine, Yıvalar Anadolu içlerine, Akhunlardan olan Eftalit (Haytal) veya Abdallar Doğu, İç ve Batı Anadolu'nun değişik bölgelerine, Begdili ve Afşar Türkmenleri ile Moğollar önünden kaçan Karahıtaylar ve Türkmenler'in çeşitli boylarına mensup bazı oymaklar da huzurlarının bozulması nedeniyle yerlerini, yurtlarını terk ederek Anadolu'ya göç etme zorunluğunu duymuşlardır.⁽⁶¹⁾

Büyük Selçuklu imparatorluğunun parçalanmasından sonra Doğu Anadolu'nun Ahlat, Van, Ağrı bölgelerinden İran içlerine kadar olan bölgede Harizmşahlar devlet kurdular. Bu devletin de başına

kökü Begdili kolundan Anuştekin, Kutbettin Mahmut ve Atsız ile Celâlettin Harzemşah geçtiler. Harzemşahlar Şii idiler ve Fatimiler'in tarafını tutuyorlardı. Adsız, daha Sultan Sencer zamanında iken istiklâlini ilan etmişti. Moğolların baskınları sonucu Harzemşahlar dağıldılar. Celalettin Harzemşah Diyarbakır'a sığındı ise de canını kurtaramayarak Şafii bir Kürt tarafından hançerle öldürüldü.

ŞİİLİĞİN ANADOLU'DA YAYILIŞI VE ANADOLU ALEVİLİĞİ

Şiiliğin Anadolu'da yayılışı, Anadolu topraklarının Selçuklular tarafından alınmasından sonra başlar. Malazgirt meydan savaşının Türkler lehine başarılı bir şekilde sonuçlanmasından sonra Alparslan'ın kumandanları Anadolu'da fetihlerine devam ederek ele geçirdikleri bölgelerde ayrı ayrı beylikler kurdular-ki bu beylikler sonradan Anadolu Selçuklu devletine bağlandı. Özellikle Erzurum-Erzincan-Pülümür-Tunceli dolaylarında kurulan Saltukoğulları beyliğindeki Türkmenler Türkistan taraflarında iken Şiiliği benimsemişlerdi.

Daha sonraları Orta Anadolu, Akdeniz ve Ege sahillerine yerleşen Yörükler ve Türkmenler kendi inançlarını da buralarda yaymaya ve yerleştirmeye çalıştılar. Toroslar'daki Tahtacıların Şiiliği bundan kaynaklanmaktadır.

Türklerin Türkistan'da Şiiliği benimsemelerinin tek nedeni Emevi iktidarı zamanında Arap olmayan toplulukların-halkların hor görülmesi "Mevali" anlamında köle sayılmaları ve Emeviler'in Haz.Ali soyuna zulmetmeleri sonucu olmuştur. Buna karşılık Horasanlı Eba Müslüm, Emevi zulmüne ve keyfi yönetimine dur diyebilmek için etrafına topladığı Türkmenlerle harekete geçmiş ve Araplar arasındaki Şiilerin de desteğini alarak saltanatlarına son vermiştir. Bu başkaldırma eyleminde Emevi soyundan olanlar kılıçtan geçirilmiş, ölenlerin de mezarları açılarak kemikleri köpeklere atılmıştır. Bu hareket, Arap dünyasındaki karışıklığın, Haz.Ali soyuna karşı işlenmiş haksızlıkların, zorbalıkların Türkler arasında nasıl tepkiyle karşılanarak yayıldığına açık bir örneğidir.

Araplar arasındaki post kavgaları, yapılagelen haksızlıklar, Emeviler'e karşı duyulan nefretin bütün serpintileri Türkler'in Müslümanlığı kabulü ile doğal olarak Türkistan ve Horasan Türkler'ine de sıçramış oluyordu.

Abbasiler'in saltanatı zamanında Harun'u Reşit'in Cafer Bermek'i ve Bermekoğlu Yahya'yı katlettiğini, soyundan olanları kılıçtan geçirttiği tarihlerde Haz. Ali soyundan ve torunlarından olan İmam Musa Kâzım'ın Bağdat'ta Harun Reşit'in emriyle katledilmesinden sonra oğlu İmam Ali Rıza önce Mekke'ye, sonra Horasan'a, ikinci oğlu İbrahim el Mucap da Nişabur'a göç ederek Türkler arasında yerleşmişler, onlardan kız alarak soylarını sürdürmüşlerdir. Böylece bu tarihten itibaren kendilerinden sürdürülegelen soylarına seyit ünvanı verilmiştir.

İmam Ali Rıza'nın ve soyunun Türkler arasında yaşaması, Türkler'in Türkistan'da iken Şii olmalarında etken olmuştur. Anadolu'da Bektaşiliğin yayılmasında baş rolü oynayan Hacı Bektaş-ı Veli'nin soy bakımından anne tarafından Türkler'e, baba tarafından da Haz. Ali soyundan olan İmam Ali Rıza'ya dayanması Anadolu Aleviliği için büyük önem taşır. Bu soy secceresinde Velayetname aynen şöyle der:

"Hacı Bektaş-ı Veli, İbrahim El Sani diye anılan Seyit Muhammet'in oğludur. Seyit Muhammet, Musa El Sani'nin oğludur. Musa İbrahim Mükerrerem El Mucab'ın oğludur. O da Horasan sultanı Ali bin Musa bin Rıza'nın, ana baba bir küçük kardeşidir. Ali Rıza, İbrahim El Mucab, Abbas, Kasım, Hamza aynı anadandır. Analarının adı Necme-tel Neseviye'dir.

İmam Musa Kâzım'ın otuz dokuz oğlu vardır. On altısının lakapları mevcuttur. Öbürlerinin lakapları yoktur. On dokuz kızı vardır. Bunlardan yedisinin lakabı mevcuttur.

İmam Ali Rıza, İbrahim el Mucab, İmam Musa Kâzım'ın oğludur. İmam Cafer Sâdık, İmam Muhammet Bakır'ın oğludur. İmam Zeynel Abidin, İmam Hüseyin'in oğludur. İmam Hüseyin, İmam Ali Murtaza'nın oğludur. Anası Resullulah'ın kızı Fatma Zehra'dır. Dedesi Muhammet Mustafa'dır. Böylece Hacı Bektaş-ı Veli, şüphesiz seyittir."⁽⁶²⁾

Görüldüğü gibi Emevi ve Abbasiler'in peş peşe devam edegelen

zulümleri karşısında Haz. Ali evlatları ve soyu Arabistan'da tutunamamış, yaşamlarını sürdürebilmek için önce Irak boylarına, daha sonra da İran ve Türkistan içlerine çekilerek Türkler'in sevgi, sempati ve ilgilerini görmüşlerdir. Seyitlerin çoğalmaları sonucu her biri ayrı bir bölgede kurulan Şii mezhebine dayalı tarikatların pirlüğünü, dedeliğini, rehber ve seyitliklerini yapmışlardır. Seyitler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve etkin postnişine daima bağlı kalarak kendilerine inananları kurulan dergâhlarda eğitmişler ve yol göstermişlerdir.

Bu gün hâlâ Doğu Anadolu'da Dedelik ve Seyitliklerini sürdüren tarikat pirleri Horasan'dan geldiklerini ve soy bakımından Haz. Ali'ye dayandıklarını iddia etmektedirler. Tarikat kuralları gereğince kendilerine bağlı taliplerinden kız alıp vermezler. Kişisel evlenmeler dışında genellikle bir Seyit, başka bir Seyid'in kızı ile evlenir.

İslâmiyet'in kabulü ile Şiiliği benimseyen Türkler, daha önce bağlı buldukları Şamanizm dininin gelenek ve göreneklerini olduğu gibi bırakmayarak benimsedikleri inançlarını İslamiyet'in prensipleriyle yoğurdular. Örneğin, Hacı Bektaş-ı Veli, daha Horasan'dan Anadolu'ya geçmezden önce onun tarikat pirleri Şamanizm dininin ayin şekli olan "Sema" tapınma biçimini uyguluyorlardı.

Aynı şekilde Mevlevi tarikatında da "Sema" vardır. Murat Sertoğlu, Mevlana Celalettin-i Rumi'nin ondan ilham aldığını, sayısız tarikatların onun düşüncelerini ve felsefesini yaymak için kurulduğunu belirtir.⁽⁶³⁾ Bu görüş ve felsefeyi Cengiz Han imparatorluğunun Çağatay ve İlhanlılar hanlıkları da benimsemiş ve uygulamışlardır. Örneğin İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın Bağdat Şiileri'nin yardımına koşuşu, Çağatay hanlarının tarikat başı kabul edilerek pir ünvanını almaları bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Anadolu'da Alevilik, Kürtler arasında Türkler kadar benimsenmemiştir. Zaten Aleviliği Doğu'dan Anadolu'ya gelen Türkler getirmiştir. Bitlis hanlarına mensup olduğunu bildiren Şeref Han, 1585 yılında yazmış olduğu Şerefname adlı yapıtında Karaköse-Muş-Bitlis-Palu-Elazığ-Malatya-Urfa ve Antep üzerinden çizilecek bir hattın güneyinde kalanların Şafii Kürtler olduğunu, kuzey ve kuzeybatısında kalanların da Türk olup Aleviliği benimsediklerini yazar.

Anadolu Selçuklular'ı zamanında Alevilik giderek yaygınlaşır. Gümüşhane-Bayburt-Kars, Amasya, Erzincan, Malatya, Sivas, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Eskişehir, İzmir, Narlıdere, Muğla, Antalya, Mersin, Tarsus, Adana, Antakya şehirlerini içine alan İç Anadolu, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Toros yaylalıklarında Tahtacılar adı ile yörüklerle kadar yayılır.

Alevi Türkler'indeki "Semah", Arap Şiiler"inde yoktur. Bu özellik, Şamanizm'den kaynaklanmaktadır. Orta ve Batı Anadolu'da Alevilik, Babai, Ahi ve Bektaşî tarikatlarında gelişir ve güç kazanır.

Anadolu Selçuklu devletinin son zamanlarında Moğol akınları başlayınca Türkmenlerin Anadolu'ya gelişinden sonra Horasan'dan kalkıp bu günkü Hacıbektaş ilçesi olan Kırşehir'in Sulucakarahöyük köyüne yerleşen Hacı Bektaş-ı Veli, Şii mezhebine bağlı olan Bektaşî tarikatını kurar. Bu tarikat kısa zamanda Anadolu'da yayılır. Daha önce kurulan Babailik de Bektaşîliğe dönüştürülür. Osmanlı beyliğinin istiklalini ilan edişinde ve devlet olarak büyümesinde Bektaşî ve Ahi Şeyh ve Dedelerinin büyük hizmet ve destekleri görülür.

Ahi Şeyhi Edeb Ali'nin kızını alan Osman Bey, akrabalık tecessüs ettirince siyasi yönden büyük bir güç kazanır. Yine Orhan Bey zamanında kurulan Yeniçeri ocağı, Hacı Bektaş-ı Veli'nin desteği ve Bektaşîlik tarikatının prensiplerine dayanılarak kurulur. Bursa kuşatmasında Geyikli Baba, Doglu Baba, Derviş Abdal Murat ve Abdal Musa gibi Bektaşî derviş ve babalarının büyük yararlıkları görülmüştür. Yine bu tarihlerde Rumeli ve Amavutluk fethedilince Türkleştirmek ve İslamlaştırmak prensipleri güdülerken bu yörelerde Bektaşîliğin yayıldığı ve güç kazandığı tarihi bir gerçektir.

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar zamanında bazı Türkler Müslüman olduktan sonra bile, bazı bakımlardan eski Türk dininin etkilerinden kurtulamamışlardır. Böylece Alevilik ile Müslümanlık Türkler'in eski dini Şamanizm ile karışmış ve giderek uyuşma haline gelmiştir. **Alevilik, Kürtler arasında Türkler arasında olduğundan daha az yayılma olanağını bulmuştur. Bu, İslamlığın yayılışı sırasında Kürtler'in, Araplar'a Türkler'den daha yakın olduğunu gösterir. Zira, özellikle Emeviler saltanatı**

devrinde Arap olmayan halklar hor görülmüş, Şiilik de böylece kuvvet kazanmıştı. Şiiler'in Doğu Anadolu'nun güney kesimlerinden çok, kuzey kesimlerinde bulunması bunun güzel bir kanıtıdır."⁽⁶⁴⁾

Alevilik, Şiiliğe dayanmakla beraber Anadolu Aleviliği, İran ve Arabistan yörelerindeki Şiilik'ten ayrı ve farklıdır. İran'daki Şiilik, Türkiye'deki Şafilik kadar katı ve tutucu bir özellik arzeder. Anadolu Aleviliğinin kendisine has bir görünümü vardır. Anadolu Aleviliği ile İran Şiiliği arasındaki tek ortak bağ, Haz. Ali ile Ehlibeyt sevgisi ve bağlılığıdır.

Anadolu Aleviliği'nde sonsuz insan sevgisi ve hümanizma yatar. Anadolu Aleviliğinde çağdışı düşüncenin yeri yoktur.

Alevilik, bir halk İslam'ı olarak gelişmiş ve bu gelişmede tasavvuf en etkileyici rolü oynamıştır. Bilindiği gibi tasavvuf düşüncesinin temelinde "**Vahdet-i vücud**" anlayışı yatmaktadır. Vahdet-i vücud anlayışına göre Tanrı'nın yarattığı her şey, yani bütün evren, Tanrı'nın yansımasıdır. Başka bir deyişle Tanrı'nın yarattığı evren, Tanrı'da bütünleşmektedir. Evrenin bir parçası olan insan da bu düşünceye göre Tanrı ile bütünleşmekte ve yaşamın amacı ya da anlamı bu bütünleşmeyi sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufun temeli olan insanın Tanrı ile bütünleşmesi ya da ifade edildiği gibi "**İnsanın tanrılaşması**" için sevgi gerekmektedir. İnsanın bu "en yüce düzeye" ulaşabilmesi için Tanrı'nın yarattığı her şeyi sevmesi, kendi benliğini sevgiyle doldurması gerekmektedir. Böylece tasavvuf ile Alevilik, Batı'daki "hümanizma" düşüncesine benzer bir insancılık anlayışı üzerine oturmuştur. Alevi düşüncesinin en yaygın ifade biçimi olan şiire nefeslerde, sözü edilen türde soyut ve kapsamlı bir insan sevgisi kendini çok açık bir biçimde gösterebilmektedir.

Siyasal olarak Aleviliğin Anadolu'daki yayılışını hızlandıran olay Timur istilasıdır. Aslında Osmanlı sultanlarının da en azından 16. y.y.a kadar Aleviliğe olumsuz bir gözle bakmadıkları, söylenebilmektedir. Örneğin Aleviler'in en önde gelen kollarından biri olan "**Bektaşilik**" kapıkulu ordusunun yani yeniçerilerin resmi tarih-katı sayılmaktadır. Osmanlı devletinin Aleviler'e karşı tutum alması tamamen siyasi bir gerekçeden, Osmanlı Safevi nüfuz çatışmasından kaynaklanmaktadır.⁽⁶⁵⁾

Aynı şekilde Anadolu Aleviliğinin kendine has bir kültürel ve siyasal özellik taşıdığını belirten değerli araştırmacı Cemal Şener, 'Alevilik Olayı" adlı kitabında Alevilik hakkındaki görüşünü şöyle özetler: "Alevilik, her türlü toplumsal haksızlığa karşı mücadeleyi prensip edinmiş devrimci, demokrat düşüncenin en doğal müttefiği olan bir düşüncedir. Aleviliğin tarihi, İslâmiyet'in hilafet döneminden günümüze değin süren 1300 yıllık muhalefetin tarihidir. 1300 yıldır devam eden egemenlerin baskıcı ve sömürücü haksız yönetimlerine karşı onurlu bir baş kaldırımın tarihidir. Demokratik ve devrimci bir halk muhalefettir."⁽⁶⁶⁾

Anadolu Aleviliğinin temelinde insan sevgisi, demokratlık, hak, adalet, hukuk, çağdaş yaşam, laiklik, uygarlık, kadın ve erkek eşitliği, ilime, sanata, yeniliğe yönelik kavramları vaz geçilmez ve değiştirilemez bir anayasa gibi yer almıştır. "**Eline-diline-beline**" ilkesi Aleviliğin temel feslefedir. İnsanın insanı ezmesine, insanın insana kul olmasına karşıdır Alevilik. Bu görüşlerin ışığında Anadolu Aleviliği, denilebilir ki başlı başına bir ekol, başlı başına bir okuldur. Bu yönleriyle Anadolu Aleviliği, kendine has bir yapı oluşturduğundan Şiiliğin içinden çıkmış olsa bile İran'ın Şiiliğinden tamamiyle ayrılır. Anadolu Aleviliği'nin kültür zenginliği olan "Cem-Cemaat-Sema-Saz ve Söz-Şiir-Deyiş ve Edebiyat-Edep ve Erkân-Gülbank ve coşku" İran'ın Şiiliği'nde yer almaz. "Anadolu'ya özgü bir mezhep sayılan Alevilik, köken olarak Şiilikten çıkmış olmasına karşılık giderek ondan önemli ölçüde farklılaşmıştır. Bunun en açık göstergelerinden biri İran'da Humeyni'nin önderlik ettiği İslâmi köktenci harekete Anadolu Alevileri'nin hiç ilgi göstermemesidir. Bir Şii köktenciliği olarak nitelenebilen İran rejimi, tüm propaganda olanaklarını kullanmasına karşın Türkiye'deki Alevi topluluğu üzerinde hiç bir etkinlik sağlayamamıştır."⁽⁶⁷⁾

Malatyalı Doğan Dede'nin oğlu Prof. Dr. İzzettin Doğan, Alevilik için şöyle der: "Yeniçeriler, Hacı Bektaş'tan destur almadan sefere çıkmazdı. Bu gün mehter marşı hala "Pirimiz Hacı Bektaş-ı Veli" diye başlar. Neden? Çünkü Hacı Bektaş, "Hararet sacda değil, nardadır, keramet tacda değil baştadır. Her ne arar isen kendinde ara, Kudüs'te, Mekke'de, Hacda değildir"der. Bununla demek istediği Kâbe'nin de haccın da insanın içinde olduğudur. Yani

Tann'yla nerede hemhâl oluyorsanız orada ibadet halindesiniz demektir. Eğer atıyla sefere çıkan biri, atının üstünde Tann'yı anıyorsa o ibadetini yapıyor demektir. Alevilik de İslâmın şekilden arındırılmış halidir"⁽⁶⁸⁾

Gencay Şaylan'ın yaptığı araştırmada belirttiği gibi genel düşünce ve yargı şöyledir.

"Biz de ölümden sonra yaşamı, cennet ve cehennemi kabul ederiz, ama cennete giden bir adama dört bakire, sekiz dul ve yüz huri verilir türünden bir inancı kabul edemeyiz. Cennet, sadece erkekler için mi? Sonra bakın cennet ağaçlık, yeşillik bir yer deniyor, cehennem ise sıcak olarak tanımlanıyor. Tam Arap dünyası için bu. Çölde yaşayan insan için sıcak, sıkıntı yaratıyor ve sıcak ile cezalandırma eş tutuluyor. Cehennemde buz dağında, kar fırtınasında donacaksınız denmiyor. Bizler, bütün bu işlere akılcı bakarız. Dinsel sembollerin inandırma gereğinden doğduğunu biliriz."⁽⁶⁹⁾

Institut kurde de Paris

4. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI

"Karşınız bey oğluna, sultan kuluna
Seviden, hoşgörüden, gülüşten,
Dut yaprağını ipeğe çeviren işten yanayız."

Ceyhun Atuf KANSU

Malazgirt savaşından sonra Akıncılar Anadolu'ya yayılmaya başladılar. Bu gazilerin başında Kutalmış oğulları, Saltuklar, Mengüçükler, Danişmendiler, Afşinler, Yazırlar, Yabgular, Begdililer, Abdalanlılar, Afşarlar gibi pek çok boy ve oymaklar gelir. Bu akınlar için Anadolu Selçuklular'ı özellikle Ahi alayları, Abdalan alayları ve Bacılar denilen kadın alayları meydana getirmişlerdir. I. Kılıç Arslan zamanında Haçlı seferlerine karşı bu kadın alaylarının büyük rolleri olmuştur.

Anadolu'nun Türkleştirilmesi ile Doğu'dan Batı'ya Türkmenler'den çeşitli boy ve oymakların göçleri yoğunluk kazandı. Anadolu'nun içlerine dağılan bu boylar aynı bölgede birer beylik kurdular. Bu beyliklerin tümü Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın etrafında birleşti. Böylece İznik ve Marmara'ya kadar fethedilen Anadolu topraklarında 1075 yılında ikinci bir Türk devletinin temelleri atıldı. İlk başkent İznik Şehri oldu. Süleyman Şah, Doğu'ya yaptığı bir sefer nedeniyle Ebul Kasım'ı İznik'te yerine vekil tayin etti. Tutuş ile yapılan bir savaşta ölümü üzerine oğulları Melikşah tarafından tutuklu olarak sarayda alıkonuldu. Ebul Kasım ise bu zor dönemde gerek Bizans'a ve gerekse Melikşah'ın Bozan yönetiminde gönderdiği orduya karşı direnerek henüz yeni filiz vermiş olan Anadolu devletini dağılmaktan kurtardı. 1092 de Melikşah'ın ölümünden sonra Süleyman Şah'ın tutuklu bulunan oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan serbest bırakıldılar.

Kılıç Arslan İznik'te babasının yerine geçtikten sonra kısa zamanda Anadolu birliğini sağlamaya çalışırken aynı anda bir sel gibi kopup gelen Haçlı ordularına karşı cesaretle direndi. Fakat mil-

yonları bulan Haçlı akınları karşısında devlet merkezini İznik'ten Konya'ya taşımak zorunda kaldı. Böylece Konya, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışına kadar başkent olarak kaldı. Bundan dolayı Anadolu Selçuklularına aynı zamanda Konya Selçukluları da denilmektedir.

Doğu Anadolu'nun kesin olarak Konya Selçuklularına bağlanması ise 1103'de Malatya'nın alınmasından sonraya rastlar. Bu tarihe kadar Anadolu Selçukluları birkaç sefer buhranlı günler geçirmiştir. İstikrarlı döneme ve yükselişe I. Alaattin Keykubat zamanında geçilmiştir. Anadolu birliğinin sağlanması, denizlere açılma, Kırım'a kadar seferler yapmak - Anadolu'nun imanı, birtakım kervansarayların, hanların ve hamamların yapılması ile uygarlık yolunda atılan adımlar hep bu döneme rastlar.

Doğu'da beliren Moğol tehlikesine karşı Sivas, Kayseri, Malatya, Erzincan, Erzurum, Hısn Mansur (Adıyaman), Kâhta, Çemişkezek kale ve surları yeni baştan onarılmış ve buralarda adeta bir savunma hattı kurulmuştur.

Devrinde halkla ilişkiler ve halka hizmet en başta tutulmuş, fırsatçılara meydan verilmemiş, halk ezdirilmemiştir. Ancak, genç yaşta ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Keyhüsrev'in dirayetsizliği yüzünden ortam yeniden karışmış, haksızlıklar ve adam kayırmalar birbirini kovalamış, arkasından da doğal olarak isyanlar patlak vermiştir.

II. Gıyasettin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun, Alanya Tekfurunun kızı idi. Selçuk kanunnamesine göre anne ve babadan Türk olmayan başa geçemezdi. Oysaki Mahperi Hatun birtakım entrikalar sonucu oğlunu sultan yapınca bu durum, Türkmen oymakları arasında hoşnutsuzluklar yarattı. Öte yandan Mahperi Hatun devlet işlerine karışmaya, Rum ve Ermeniler'e olağanüstü haklar tanımaya başladı. Türkmenler bir kenara itildi. I. Alaattin dönemindeki kesif çalışma durduruldu, halkın benimsediği düzen değiştirildi. Keyfi işlemler, zevk ve eğlenceler alıp yürüdü. Saray, kapılarını halka kapattı. Yabancı cariyeler saraya dolduruldu.

Mahperi Hatun artık sarayın tek hakimi idi. Sadrazamlık ise saray yanında bir kukladan başka bir şey değildi. Devlet işlerine yavaş yavaş din karıştırıldı. Mezhepçilik maskesi altında Sünnilik-

Şiilik kazanı kaynatıldı. Lüks ve safahat yüzünden sarayın masrafları artınca halkın sırtına ağır vergiler getirildi. Kısa bir zaman içinde birbirini izleyen bu olumsuz gelişmeler ve düzen değişikliği, birtakım isyanların patlamasına ve sınır boylarındaki uç beyliklerin merkezi dinlememesine neden oldu.

BABAİLERİN AYAKLANMASI

Babailik tarikatının kurucusu Horasanlı Baba İlyas'tır. Anadolu Selçuklu Devleti, Sünniliği benimseyen Büyük Selçuklular'ın yönetimine karşı Şii Fatimiler'i tutmuş ve Şiiliği benimsemişti. Bu yüzden Horasan Türmenler'i ve erenleri zaman zaman gruplar halinde Anadolu'ya aktılar. Baba İlyas da Horasan'dan kalkarak Anadolu'ya gelmiş, Moğollar'ın verdiği huzursuzluğu Anadolu'da gidermiştir.

Baba İlyas, Anadolu'ya geldikten sonra bilgin bir Kürt olan Kuzey Iraklı Ebul Vefa'nın Alevi inançlı tarikatının bir mensubu olarak Diyarbakır'da yerleşmiş olan Dede Karkın'ın halifeliğini yaparak kısa zamanda kendisini tanıtmış, Kayseri'ye kadı olmuş, arkasından Mesudiye dergahına çekilerek kendisini tasavvufa vermiştir. Babailik tarikatı burada kökleşmiş ve kısa zamanda tüm Anadolu Türkmenler'i arasında hızla yayılma olanağını bulmuştur.

Tarikatın ikinci Piri Baba İshak da Baba İlyas'ın yanında yetişmiş ve Pirinin icazeti ile Samsad kalesine bağlı Kefersud köyüne çekilerek Babailiğe burada hizmet etmiştir.

Baba İshak dindar, halkçı ve iyi bir insan olduğu için kısa zamanda etrafına büyük halk yığınlarını toplamış ve onların sevgilisi olmuştur. Kefersud köyünden Amasya'ya naklettiğinde, Tokat, Çorum, Yozgat, Sivas, Erzincan, Pülümür, Tunceli halkı kendisine bağlandı. I. Alactin Keykubat zamanında Babailiğe karşı geniş bir tolerans vardı. Saray-Babailik ve geniş halk yığınları el ele vermişti. Alanya Tekfurı Kirfard'ın kızı Mahperi Hatun oğlunu tahta geçirmek için kocası Alâettin Keykubat'ı zehirleyince durum değişti, düzen bozuldu. Sultanlar ve derebeyler halkı ezmeye başladılar. Eşkiyalar çoğaldı. Saray safahatı ve derebeylerin lüks yaşantıları

sonucu getirilen ağır vergiler geniş halk yığınlarını tedirgin etti. Yoksul bırakılan halk, gittikçe yarıncından ümitsiz kaldı.

Bu umutsuzluk, halkı artık isyanın eşiğine getirmişti. Babailik isyanının pek çok nedeni vardır aslında. Bunlardan birincisi; sosyal ve ekonomik sorunlardır. İkincisi ise, Arap ve Acem kültürüne karşı olan tepkilerdir.

Saray, Farsça'yı resmi dil olarak kabul etmiş, verilen eserler Arapça ve Farsça yayımlanıyordu. Ulemalar her fırsatta bunu işliyordu. Halk dili ve halk edebiyatı bir kenara itilmişti.

Babailer ise dergahlarında saz ve sözleriyle, deyiş ve koşuklarıyla Türk halk edebiyatını işliyorlardı. Saray ile dergahlar böylece karşı karşıya gelmiş, sonunda halkın bakımsızlığı, yoksulluğu, sefaleti, sultanların safahatına karşı giderek kine dönüştürülmüş ve bu çelişkili durum Anadolu'yu ateşe vererek başkaldın bayrağını açtırmıştı.

3 Ağustos 1329'da 50.000 Türkmen Şimsat bucağından harekete geçti. Bunun 20.000'i Şimsat, Kefersut, Antep ve Suriye Türkmenleri'nden, 30 bini ise Amasya, Tokat, Sivas, Çorum Türkmenleri'nden oluşuyordu. Elleriinde palalar, baltalar ve o zamanın silahları ile atlı ve yaya olmak üzere elli bin Türkmen bir sel gibi Kefersut'u ateşe verdiler.

İsyancıların üzerine Alişir oğlu Muzaferreddin Büyük bir kuvvetle gönderildi. Yapılan kanlı boğuşmada sultanın ordusu bozguna uğradı. Tüm teçhizat Babailer'in ellerine geçti. İkinci seferde Kirman kuvvetleri gönderildi. Bunlar da kısa zamanda perişan edildi. Sivas, Tokat, Amasya ele geçirildi. Buradaki Türkmenler Keyhüsrev'in yönetiminden hoşnut olmadıklarından aynen katılarak isyan bayraklarını çoğalttılar.

Gıyasettin Keyhüsrev korkusundan payitahtı terkederek Kayseri'de ki Kubâd-Abad kalesine muhafızları ile birlikte kapanır. İsyancıların üzerine Amasya serdarı Hacı Armağan Şah'ın yönetiminde üçüncü bir kuvvet daha gönderilir. Bu kuvvetler de mağlubedilirler. Babailer'in üst üste elde edilen bu başarıları karşısında rahatları ve huzurları bozulan zenginler ve ulemalar kaçarak soluğu Mısır'da alırlar.

İsyan büyüyünce uç beyleri de işe karışırlar. Kayılar'dan Ertuğ-

rul Gazi büyük bir kuvvetle Selçuklu ordusunun yardımına koşar. İsyancılar, bir yandan uç beyleri kuvvetleri, bir yandan da Hacı Armağan Şah'ın askerleri ile çarpışmak zorunda kalınca yenilirler. Bu yenilgi üzerine Babailer Amasya kalesine sığınır. Kale kuşatılır ve birkaç gün içinde alınarak Baba İshak öldürülür. Kanlı cesedi de kalenin burçlarına astırılır.(23 Temmuz 1240)

Baba İshak'ın ölümünden sonra diğer müridleri, yönetimlerindeki kuvvetlerle savaşa devam ederler. Başkaldırı bir yıl kadar sürer. Hacı Armağan Şah, Sivas yöresinde Babailer'in kuvvetlerini izlerken yapılan bir çarpışmada öldürülür. Selçuklular'ın Erzurum'daki kuvvetleri de Sivas'a gelince Babai kuvvetleri çarpışa çarpışa Kırşehir'in Malya ovasına çekilirler. Beraberlerinde çocuk çocuklarını da götürürler. Bu bir ölüm kalım savaşıştır. Yerlerinden, yurtlarından olmuşlardı. Son olarak da Malya ovasında yapılan çarpışmalarda çember içine alınırlar. Çember her gün biraz daha daralır. Susuzluk ve yiyecek kıtlığı amansızca tehdit eder. Sonunda teslim olurlar. Fakat, çocuk çocuklarıyla insafsızca katledilirler. (1241) Aynı konuyu Doğan Avcıoğlu şöyle değinir:

"Babailer, Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlerken Sultan , Konya'dan Beyşehir gölü üzerindeki sarayına kaçır. Selçuklular'ın Amasya subaşı, Baba İshak'ı kale burcuna astırırsa da Türkmenler dağılmazlar. Baba'nın göklere çıktığına, oradan yardımla döneceğine inanırlar. Amasya subaşısını öldürüp "Baba Resul Allah" diye haykırarak Konya'ya doğru ilerlerler. Selçuklu askerleri Baba İshak'ın kudretinden korkarak savaşmazlar. Nihayet Kırşehir yakınlarında Hıristiyan, Gürcü ve Frenk askerlerinin öncülük ettiği Selçuklu ordusu, Türkmenler'i bozguna uğratar. Hıristiyan öncüler ilk başkanı sağlayınca, Türk ve İslam askerlerinin de maneviyatları düzelir ve toptan Babai Türkmen kırımını yaparlar(1240)" (70)

Sonunda Babai başkaldırısı kanlı bir şekilde bastırılır ama Babailik yok edilemez. Bundan sonra Babailik, Anadolu'nun köy ve bucaklarında, uzak yerlerde, yolların uğramadığı köşe bucaklarda sürüp gider. Babailiği, Burak Baba ile Baba Aybey uzun zaman yaşatırlar. Bunlara ışık tayfası adı verilir. Arkasından Hacı Bektaş-ı Veli'nin dirayetiyle Bektaşiliğe dönüştürülür.'

Aynı şekilde Abdülbaki Gölpanırlı da da bu konuda şu bilgiyi

vermektedir: "699 da Erzincan'da Yusufi adlı bir şairin Farsça ve mesnevi tarzında yazdığı "Hamus-Name"den Cimri'nin de⁽⁷¹⁾ Tasavvufun kuvvet aldığını öğrenmekteyiz ki İbni Bibi'nin "Kızıl külahla, kara kilimli" diye andığı Türkmenler'in Baba İlyas'a uyan Türkmenler olduğu anlaşılıyor. Gene bu devirde Anadolu'da Rum Abdalları, Hayderiler, Camiler gibi batını inançlara sahip olan ve çok defa bayraklarla, davul ve dümbellekle gezip, inançlarını yayan zümreleri görüyoruz ki bunlar XVI.y.y. da artık tamamıyla Bektaşilik tarafından temsil edilmiş, birçok gelenek ve töreleri, hatıraları bu tarikate mal olmuştur."⁽⁷²⁾

Baba İshak olayına pek çok yazar ve tarihçi gerçekçi bir yaklaşımla değinmiştir. Genelde pek çoğunun yargısı birbirine yakındır. Baba İshak hakkındaki düşünceleri değerlendirdiğimizde şu gerçek kişiliği ortaya çıkar.

Halkının insanca yaşaması için sömürücü güçlere bayrak açan ve kendini bu uğurda feda eden bir liderdi Baba İshak. Güçlünün güçsüzü ezmesine, insanın insana kul olmasına, ardı arkası kesilmeyen haksızlıklara dur demek için çıkmıştı ortaya. Bir liderdi!.. Bir kurtarıcı olacaktı!.. Halktı!..Halkın kendisi olacaktı o!. Derin insan sevgisi vardı.. İnsanlık aşığı idi Baba İshak!.. Ülküsünü, duyusunu, felsefesini seneler sonra Anadolu topraklarında ve Anadolu insanında tekrar bayraklaştıran bir Yunus, bir Pir Sultan öncüsü idi o!.. Bunun için canını koydu ortaya. Amasya kalesinde ser verdi ama sır vermedi. Kişiliğini, insanlığını, büyüklüğünü satmadı.. Üstad Ceyhun Atuf Kansu, şöyle seslenir dizelerinde Baba İshak için.

BABA İSHAK

"Hey oğul, gel gidelim seninle Ferhat kentine
Sevinin dal dal sarktığı elma bahçelerine
Amasya'dır, bir kan gülü açar mağrasında
Horasanlı Baba İlyas yolcusu İshak'ın
Güneşteki kardeşliğin ekmekteki güneşin
Türkmen töresinde bir eski devrimcinin
Anadolu'nun gökyüzüne vuran öyküsüne

Bir yaprak açıp insanın gönül betiğinden
Derdini ki, İshak Baba Türkmen
"Bizler Oğuz oğluyuz, kutsaldır toprağımız
Gökyüzüdür bayrağımız, dolaşır şarabımız
Bir eşit salkımdan mayalaşıp elden ele
Yer yüzünde insan oğlundan yanayız
Karşıyız bey oğluna, sultan kuluna
Seviden, hoşgörüden, gülüşten
Dut yaprağını ipeğe çeviren işten yanayız"
Duyurtu saldı ki Köylü Anadolu'ya
Ermiş savaşçı Baba İshak.
Bir bozuk düzendir Selçuk oğlu Konya
Acem'dir saray direği, yabandır yıkılacak
Hışıldayan bir güzel düzendir akça kavak
Obaların direğini tutan halk ağacı!.,
Bir kulaktır ses alır saraydan dışarı
Köylü Anadolu'nun Türkmen oğulları
Vardılar Baba İshak'ın eteğine
Al yazma kadınlar, çocuklar söğüt dalı sapan
Dediler: Söyle Baba İshak, öğret, yol, iz aç bize
Karabulut bunalımı atalım üstümüzden.
Sevinç mayası kat kara somun ekmeğimize
Geldik işte, Canik dağlarından oba, oba.
Çorum'dan, Sivas'dan ve uzak Maraş'tan
Gecelerimizi yıldız kağınlarıyla çekerek
Baba İshak eyitti mağrasından, seslendi:
"Kardaş, Türkmen oğulları, yer yüzü evinizdir
Toprağıyla yaşadığımız, ekmeği ile döşediğimiz
Ve bir gül dalı altında birleştirdik
Bir eşit dönüşümdür ölüm!..
Üç yağdır savaşacağınız: "Baskı, ezinc, yağma"
Üç dostunuz var: "Yaşamak gönlünüzce.
Beyliğiniz söylenir dilinizce.
Buğday, su ve güneş yetmeli evinizce..."
Baba İshak, tan yeri ağaranda, çoban yıldızı yol verende
Düştü Türkmen oğullarının önüne.

Bir kol Sivas yollarındaydı.
Parayla tutulmuş Frenk askerleriyle
Köylü buğdayı altına çeviren çarşı beyleri
Sürüklenip gittiler değirmeni döndüren suyla.
Ne ki hey oğul, öykümüzün sonu acı,
Varlıklı sultanların utkusu kıyıcıdır.
Devrildi bozkır güneşi karanlığın ardına
Kırşehir kilimi yandı Malya ovasında.
Yalnızdı Tokat Türkmenler'i ve Adıyaman çobanları
Bir umut eğriyorlardı, belki Amasya ovası
Doğurgan gücüyle buğdayın anası
Yedi kılıçlı yörük kadını, güneş arka çıkardı halka
Bir güzel düş adına çarpışan Baba İshak'a.
Gün döndü, gün devrildi bir kan düğünü
Gelin bacılan ve Türkmen savaşçıları bir gerdekte
Amasya'da ay doğarken devirdi geceye
Yetiş ey Baba İshak!.. dediyse de köylü Anadolu
Yetişemedi...
Şundan ki, Amasya'da ay doğarken
Bir düş salkımıydı kalenin burçlarında
Baba İshak'ın sallanan ermiş başı..
Ay başlangıçtır yaz gecesine,
Seher vaktine ve yol çıkışlarına gebe,
Işığın doğurgan anasından...
Sürdü halk dalının kınımı, yarayı gül yaprağı ile saran
Gönüller çardağı Hacı Bektaş gününe dek...
Yetişemediğinden ermiş dut ağacı baba İshak
O kanlı kıyımdan kalmadır, Anadolu'da açan her gelincik!.. (73)

SELÇUKLULAR'IN YIKILIŞI VE MOĞOLLAR

Doğu'da beliren Moğol tehlikesi, Anadolu halkı üzerinde kendini hissettirmeye başlamıştı. Buna karşın Selçuklu sultanları hiçbir ciddi önlem almıyor, zevk ve eğlence ile zaman harcıyorlardı. Ağır vergiler, keyfi yönetim, yönetimdeki boşluklar, adam kayırmalar,

sonu gelmez entrikalar zinciri, birbirini dinlemezlik halkla sarayın arasını açmış, sarayın halk üzerindeki güvenirliliğini yitirmişti. Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucu yer yer olagelen başkaldınlar, beyliklerin ve uç beylerinin merkezi dinlememeleri, biraz gücü olanın kendi başına hareket etmesi, valilerin ve derebeylerin çifte standart vergilerle halkı ezmesi, birlik ve beraberlik ruhunu çözmüş, ufak bir dokunmayla devleti dağılmanın eşiğine getirmişti. Öyleki 1243 yılında Baycu Noyan kumandasında 30 bin kişilik Moğol ordusuna karşı 80 bin kişilik Selçuklu ordusu Köseadağ'da dayanamamış, perişan olmuştur. Bu acı mağlubiyet Konya'daki sultanları telaşlandırmış, soluğu Antalya kalesinde aldırılmıştı.

Bu fırsatı ganimet bulan Moğollar, Kayseri'ye kadar olan köy, şehir ve kasabaları yağmalayarak, buraların halkını da katlederek ilerliyorlardı. Kaynakların verdiği bilgilere göre Erzurum-Kayseri arasındaki Anadolu topraklarında köyler ve şehirlerde 500 bin kişi kılıçtan geçirilmiştir. Bağdat dahil olmak üzere Semerkant'dan Kayseri'ye kadar katledilen insanların sayısı altı milyonu geçer. Savaş meydanlarında canlarını verenler hariç tutulacak olursa denilebilir ki sivil halk kesiminde kılıçtan geçirilen şehirler şöyle örneklendirilebilir.

"Fenaket: 70.000, Semerkant:200.000, Ürgenç: 200.000, Nesa: 70.000 Merv: 1.880.000, Rey: 70.000, Nişabur: 107.000, Sebzevar: 70.000, Erzurum-Kayseri arası şehir, kasaba ve köylerde: 500.000, Bağdat: 2.000.000"⁽⁷⁴⁾

Moğollar'ın akınları ile milyonlarca insan kılıçtan geçirildiği gibi büyük çoğunluğu da yerlerinden yurtlarından olmuş, canlarını kurtarmak pahasına gruplar halinde ülkelerini terk ederek batıya göçmüşlerdir.

"Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuş ise Moğol istilası önünden de aynı şekilde Türkmen kitleleri Anadolu'ya kaçıyor ve Moğol kıtalinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Çağdaş bir müellif, Türkmenler'in kalabalıktan Aras köprüsünü geçememiş olduğunu, Türkmenler'in Erzincan'da karınca ve çekirgeler gibi kitleler teşkil ettiğini" kaydeder.⁽⁷⁵⁾

"Geniş ovaları ve otlakları ile Mugan, Türkmenler'in yurdu idi. Bu gün Tatarlar burasını kışlak yaptığından Türkmenler oradan

hicret etmiştir.⁽⁷⁶⁾" Bu Türkmenler'den 60 bin kişilik bir grup Karahan yönetiminde Valaşcert (Eleşkirt), Sürmeli ve Aras havalisinden Ahlat'a doğru çekildi. Orhan yönetiminde başka bir Türkmen grubu Gürcistan'a girdikten sonra Anadolu'ya doğru ilerledi. Azad-Musa yönetiminde bulunan 60 bin kişilik bir başka Türkmen grubu da bir müddet kışları Pasin ovasında, yazları da Kuzey Karadeniz (Parhar) dağlarında geçiriyordu. Bu Türkmenler Bayburt, Erzincan, Sinop ve Ayıntap'a kadar olan her yeri istila ettiler. Trabzon dağları yazlık yurtları idi. Bir müddet sonra Mehmet Bey'in yönetiminde bulunan bu Türkmenler'in, yerli halkı yağma etmeleri nedeniyle Muineddin Pervane, onları Moğallar'a şikayet etmiş, bunlar da Denizli taraflarına göç etmişlerdir.

"Babai hareketinde 1243 de Malatya civarında bulunan Germiyanlı Türkmenler'inin Cimri isyanında Batı Anadolu hudutlarına varmış olması da Türkmen göçlerinin Doğu'dan Batı'ya doğru ilenleyişi bakımından kayda şayandır."⁽⁷⁷⁾ Bir Bizans müellifi: "Moğollar tarafından püskürtülen Türkmenler, vilayetleri istila ediyor ve Rumlar'ı sıkıştırıyordu. Onlar Moğollar önünde nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa, Rumlar'a karşı da kendilerini öyle erkekçe gösteriyorlardı. Bu sebeple Moğol istilası onların felaketine değil saadetine sebep oluyor, kitleler halinde Paphlagonia'dan ve Pomphyliya'ya akıp geliyor ve Roma arazisini yağma ediyorlardı."⁽⁷⁸⁾ "Şarki Karadeniz bölgesine yaylalardan inen Türkmenler mevcut olmakla beraber bu havali daha ziyade Sassun'dan itibaren sahili takip eden Oğuz Çepni boyu tarafından Türkleştirilmiştir" Böylece Moğol akınları sonucu önlerinden kaçan Türkmenler de Anadolu'ya yerleşiyor, şimdiki yapının kökünü oluşturuyorlardı.

1243 Köseadağı hezimetinden 1300 yılına kadar olan 57 yıllık süreç içinde Moğol Beyler'i ve valileri Selçuklu devletini için için yıpratıyor ve halkını da ezdiler. Selçuklu sultanları bir kukla duruma düşmüş, Anadolu tekrar yeni baştan beyliklere bölünmüştü. Abdülbaki Gölpınarlı'nın da belirttiği gibi "Moğol akımının meydana getirdiği düzensizlik, zaten çöküntü devrine gelip çatmış olan imparatorluğun siyasi birliğini yok etmişti. Vezirler, birbirlerinden emin değildi. Kuşku içinde yaşıyorlardı. Bir yandan Moğollar'ı memnun etmek, bir yandan da Selçuklu hükümdarlarının gözünden

düşmemek kaygısındaydılar. Halk kime kul olacağını bilemiyordu. Bir yandan imparatorluğu, bir yandan da Moğollar'ı doyumak imkansız bir haldeydi. Akınlarda halkı yediden yetmişe kılıçtan geçirilen şehirler vardı. Selçuklular'dan, Moğollar'dan başka Uç beyleri, Emirüs-Sevail denen kıyı beyleri, yeniden türeyip duran beylikler, bütün bunları doyumak, ekinleri iltizam yoluyla alanları beslemek, hanedan mensuplarının birbirleriyle yapılan savaşlarında her birine yardım etmek, bütün bu ağırlıklar halkın sırtına yüklenmişti."⁽⁷⁹⁾ Anadolu tam bir anarşi içinde idi. Devlet gücü artık kendisini gösteremiyordu. Moğollar'ın parçalanıp gitmesinden sonra da Anadolu Selçuklu devleti resmen tarihe karıştı.(1308)

DOĞU ANADOLU'DA EREDNA DEVLETİ

Moğollar'ın etkisiyle 1308 yılında tamamiyle tarihe karışan Selçuklu devletinin yerinde çeşitli beylikler kuruldu. Bu beylikler işlerinde serbest olmakla beraber genelde Moğollar'ın İlhanlı hanlığına bağlı idiler. Ancak İç Anadolu'nun bazı illeri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Ağrı, Van, Hakkari, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Urfa illeri doğrudan İlhanlılar'ın egemenliği altında idiler.

İlhanlılar 1344'de çökünce Anadolu'daki beylikler bağımsızlıklarını ilan etmişler, bu arada İç ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı da İlhanlı valisi Eredna Bey'in eline geçerek buralarda bir (Eretna) Ertana devleti kurulmuştur. Ertana Bey, aslen Türk olup Uygur soyundandır.

1327-1380 yılları arasında hükümet eden Ertana devletinin sınırları Erzurum'dan Kayseri'ye, Samsun'dan Malatya'ya kadar olan sahaları kapsıyordu. Memlукlular'ın baskıları sonucu 1338-1343 yılları arasında 5 yıl Memlукlar'a tabi olunmuş, daha sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Daha sonraki yıllarda Ertana soyundan Barak Bey'in oğlu Mutaharten 29 yıl Erzincan beyliğini yapmış ve Timur ile Beyazıt çekişmesinde Timur tarafını tutmuştur. Zamanla bu beyliğe bağlı di-

ğer illerin ayrılmasından sonra yönetime bağlı olarak yalnız Erzincan ile Tunceli kalmıştır.

Diyarbakır (Amid) merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Doğu'da Kars, Artvin-Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hakkari, Bingöl, Elazığ illeri önce Celayiroğullarına, daha sonra da Akkoynulular'a geçmişlerdir.

"Anadolu umumi valilerinin en kudretlisi İlhaniler'in Beylerbeyi yani umum ordular kumandanı olan Emir Çoban oğlu Demirtaş'tı. Demirtaş'tan sonra Anadolu'da İlhaniler namına vali olarak Eredna adında bir emir kaldı. Bu, durum icabı beyliklere karşı bir harekette bulunmayarak dahili idareyi düzeltti ve adaleti ile halkı memnun etti. 1335 de İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'ın evlat bırakmadan vefatı üzerine Hülagü evlatları birbirleriyle saltanat mücadelesi yaparlarken Eredna, Anadolu'da sessizce bir hükümet kurmaya çalıştı ve tehlikelere karşı bazen Memluk sultanının yardımını isteyerek merkezi Sivas olmak üzere bir devlet kurmaya muvaffak oldu."⁽⁸⁰⁾

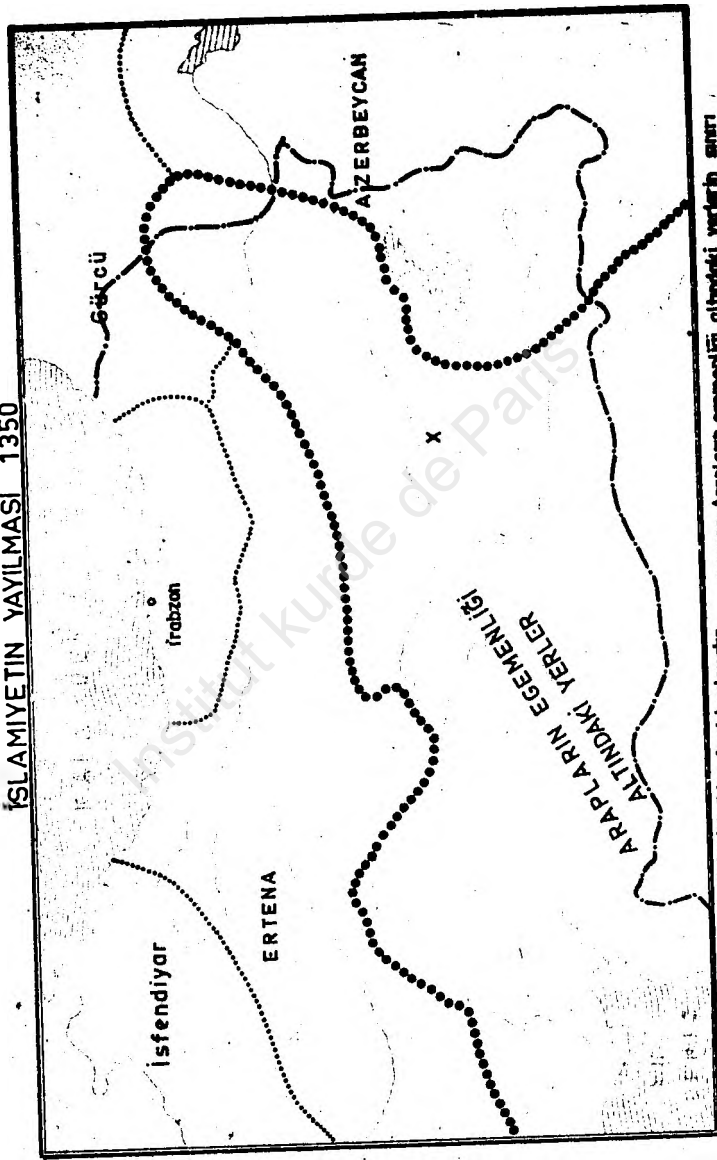
Eredna devleti Doğu'daki Şii Türkmenler'in merkezini oluşturuyordu. Doğu'daki oymakların pek çoğu bu zamanda Eredna hükümdarları tarafından Horasanlı Babalara ve dedelere bağlanmıştı. Merhum M. Şerif Fırat'ın da belirttikleri gibi⁽⁸¹⁾ Erzincan'ın Danzig bucağında oturan Lolan Aşireti H.736 yılında Alaeddin-i Ertena tarafından mürşitliği tasdik edilen Horasanlı Hacı Kureyş Baba'ya bağlanmıştır.

Moğol baskısının Anadolu'dan kalkması üzerine Eredna devletine paralel olarak 19 beylik Selçuklu mirasına konmuştur. Bunlardan Kutluşahlar (1340-1393) Amasya ve Dulkadiroğulları (1337-1522) Elbistan, Maraş, Kayseri, Elazığ, Antep, Malatya olmak üzere Doğu Anadolu toprakları üzerinde yer alır. Diğer 17 beylik ise İç ve Batı Anadolu'da kurulmuştur.

Anadolu Selçuklular'ının mirasına konan bu beyliklerin istiklallerini ilan etmelerinden sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde de Kürtler'in derebeylikler halinde yaşadığı, onların da zaman zaman istiklallerini ilan ettikleri görülmektedir.

1- CİZRE BEYLERİ: (1200-1596) Güneydoğu Anadolu'daki Kürt derebeylerinin en meşhurları Ceziret-İbni-Ömer (Bu günkü

İSLAMİYETİN YAYILMASI 1350

Ahmet Rafig'in tarihi Umumisi Cilt 5 ben faydalanılmıştır
Sınrlar

Araptan egemenliği altındaki yerlerin sınırı
x Müğ'un bulunduğu yer
T.C.'nin simdikki sınırı

Cizre) Beyleri, Hakkariye Beyleri ve bilhassa Şerefhanlar'dır. (...) Yaşadıkları bölgenin pek sarp olması yüzünden Güneydoğu Anadolu'nun bu çevrelerine sahip bulunan devlet, bu derebeylerden vergi ve asker almakla iktifa etmiş, iç işlerine karışmamıştır. Çünkü bunun için, tahripkar ve yıpratıcı çete muharebelerine ihtiyaç vardı. Bu taraflarda şehir hayatı teşekkül edememiştir. Kürt derebeyleri, Sünniliğin Türkler gibi Hanefi mezhebinden değil, Şafii mezhebindedirler. (...) Doğu İran'da, Azarbeycan'ın güneyinde Kürt derebeyi hanedanları teşekkül etmiş, keza Kuzey Irak'da Zaho ve İmadiye'de, Şehri Zor'da da Kürt beyleri bulunmuştur.

Ceziret-İbni-Ömer (Cizre) Cebel-Cudi (Cudi dağı 2.089 m.) Finik'de hüküm süren Kürt beyleri 1200 tarihinden 1596 tarihine kadar takriben 396 yıl devam etmiştir. Musul atabeyleri, İlhanlılar, Celayirliler, Timurlular Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler 1515'den sonra da Osmanlılar'ın hükmü altında bulunmuşlardır. Bu günkü Cizre, Şımak, Eruh kazaları (Mardin ve Siirt illerinde) çevreleri hakimiyetlerinde kalmıştır ki, en çok 6 bin kilometrekare eder." (82) bunlar üç bölüme ayrılmaktadır.

1- Cizre Beyleri (Diyarbakır-Cizre yöresi)

2- Şerefhanlar (Bitlis-Muş) bölgesi

3- Hakkariye Beyleri

Cizre Beyleri iki ayrı dal halinde derebeyliklerini sürdürmüşlerdir. Öncelikle Finik dalı egemenliğini sürdürmüş ve arkasından 1596 yılından sonra Cudi (Cizre) dalı iş başına geçmiştir. Osmanlı-İran çekişmesinde bu derebeyleri, zaman zaman Osmanlı ve çoğu kez de İranlılar'ın tarafını tutmuşlardır. Hangi taraf bu derebeylerin egemenliğine son vermeye kalkışmışsa, o zaman bu derebeyleri bunlara düşman kesilmiş ve karşı tarafı tutarak derebeyliklerini korumuşlardır. Osmanlılar döneminde Tımar sisteminin Doğu ve Güneydoğu bölgesine giremeyişinin tek nedeni budur. Şerefhan bu derebeyleri Arap asıllı olan Halit bin Velit'e bağlamaktadır. Oysaki Cizre beylerinin Halit bin Velit ile uzak yakın ilgileri yoktur. Halit Bin Velit, Arap asıllıdır. Taraftarları Arapça konuşur. Cizre Beyleri halkı Kürtçe konuşurlar ve Kürt asıllıdırlar. Secereleri ise şöyledir:

A- Finik Dalı

- 1- Süleyman Bey
- 2- Abdülaziz Bey
- 3- Seyfettin Bey
- 4- Necmettin Bey
- 5- İsa Bey
- 6- Bedrettin Bey
- 7- 1. Abdül Bey
- 8- 1. İzzettin Bey
- 9- 2. Abdül Bey
- 10- 2. İzzettin Bey
- 11- 1. Şeref Bey
- 12- 1. Bedr Bey
- 13- Kelck Muhammet Bey (1475...)
- 14- 2. Şeref Bey
- 15- Ali Bey (.....1524)
- 16- 2. Bedr Bey (1524-1573)
- 17- 1. Muhammet Bey (1573-1583)
- 18- 2. Muhammet Bey (1583...)
- 19- Aziz Bey (1583-1591)
- 20- 3. Muhammet Bey (1591-1596)
- 21- 3. Şeref Bey (1596)

B- Cudi (Cizre) Dalı (Gurgil Beyleri)

- 1- Hacı Bedr Bey (1596...)
- 2-1. Muhammet Bey
- 3- 1.Şemsettin Bey
- 4-2. Bedr Bey
- 5-2. Muhammet Bey
- 6-1. Ahmet Bey
- 7-2. Şemsettin Bey
- 8- İbrahim Bey (1663...)
- 9-2. Ahmet (1663-1682)
- 10-3. Muhammet Bey (1682-1692)
- 11-3. Ahmet Bey /1692-1696/

2- BITLİS BEYLERİ: (Şerefhanlar)

Bu konuda en geniş bilgiyi Şerefname yazarı Şerefhan vermektedir.⁽⁸³⁾ Bunlar da yukarıda sıralandığı gibi İlhanlılar'ın, Celayirli-ler'in, Timur, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve nihayet 1514'den sonra da Osmanlılar'ın egemenlikleri altında yaşamışlardır. Şerefhanlar da derebeyliklerini sürdürebilmek için siyasal durum gereği bazen Osmanlılar'ın, bazan da İranlılar'ın tarafını tutmuşlardır. Adilcevaz, Ahlat, Gevaş, Bitlis, Muş, Malazgirt, Bulanık il ve ilçeleri Şerefhanlılar'ın derebeylik hudutları içine giriyordu. Özellikle merkezleri Bitlis Kalesi idi. Şerefhan'a göre Bitlis Beylerinin soyu İranlılar'a (Sasaniler'e) dayanır. Secereleri ise şöyledir.:

- 1- Melik Eşref
- 2- Melik Necmettin (Eşref'in kardeşi)
- 3- Mir Ebu-bekr
- 4- Mir Şeyh 1.. Şeref
- 5- Mir Ziyaettin (...1394)
- 6- Hacı Şeref 11. (1394-1421)
- 7- Emir 1. Şemssettin Veli (1421...)
- 8- Emir 3. Şeref
- 9- Emir 3. Şemssettin
- 10- Emir 1. İbrahim (...1441)
- 11- Hacı Mehmet (1441-1461)
- 12- 2. İbrahim (1461-1467)
- 13- Şah Mehmet (1495-1498).
- 14- 3. İbrahim (1498-1504)
- 15- Emir 4. Şeref (1504-1534)
- 16- 3. Şemssettin
- 17- 5. Şerefhan (1574-1594)
- 18- 4. Şemssettin /1597-1638/
- 19- Abdal Han (1638-1655)
- 20- Ziyaettin Han (1655-1656)
- 21- Celalettin 6. Şerefhan (1657-1670)

3- HAKKARİYE BEYLERİ

Bunlar da Bitlis ve Cizre Kürtleri gibi yukarıda adları geçen devletlerin ve hükümetlerin yönetimleri altında iç işlerinde serbest bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çölemerik merkez olmak üzere İran-İrak-Türkiye üçgeninin sınır teşkil ettiği dağlık sahalarda yaşamışlar, Van, Vastan bölgelerine kadar uzanmışlardır. Ayrıca Karaköse-Patnos bölgelerini de bu beyliğe katmışlardır. Genellikle Akkoyunlular'a karşı olduklarından Memluklar'a bağlanmışlardır. Çünkü Akkoyunlular Şii, onlar ise Şafii idiler. Şerephan, Hakkariye Beylerinin soyunu aynı şekilde Abbasi halifelerine bağlamaktadır. Aynı yanlığı burada da kendisini göstermiş. Abbasilerin'in Arap ve Hanefi, Hakkariye Beylerinin ise Kürt ve Şafii olduklarını gözardı etmiştir. Şerephan, yapıtının 111 sayfasında bu bölge sakinlerinin de Asurlular'a kadar uzandığını belirtmektedir. Genelde beylerinin tasnifi ise şöyle sıralanır:

- 1- İzzettin Şer (Şir) (1400..)
- 2- Esdeddin Zerinçeng
- 3- Zahid Bey (1502)
- 4- Melck bey
- 5- Seyit Muhammed Bey (.. 1561)
- 6- Zeynel Bey (1561-1585)
- 7- Zekerriya Bey (1585-1600)

Bunların dışında ayrıca Şhrezor, Loristan bölgesi beyleri, İmadiye Beyleri (Musul ve civarı), Hasankeyf ve Mardin beyleri, Hizan Beyleri, Kilis Beyleri de kendi bölgelerinde bu üç büyük beylik gibi uzun müddet derebeylik yaşamı sürdürmüşlerdir. Şerephan, bu beylikler hakkında geniş bilgi vermeye beraber hemen hepsini Arap soyuna bağlama yanılığını göstermektedir. Kürtler konusunda bunların asılları ve kökenleri hakkında Kürtlerin kökenleri ile ilgili görüşler bölümünde geniş bilgi verildiğinden tekrar değinmeyeceğiz.

SELÇUKLU DÖNEMİNİN KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

Ön Asya dediğimiz Anadolu topraklarında (1075-1308) 333 yıl hükümet etmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti, ordu teşkilatı, dev-

let yönetimi, mimarisi, folklor ve kültürü ile kendisinden sonra kurulup büyüyen ve imparatorluk haline gelen Osmanlılar'a her yönü ile ışık tutmuştur. Aslında değişen yalnız devlet olmuştur. Tarihi olgusunu tamamlayan Selçuklular, yerini Osmanlılar'a bırakırken, Osmanlılar'ın çekirdeğini oluşturan toplum, esasta aynı kültüre bağlı, aynı tarihi yaşamış, aynı dili konuşan bir toplumdur. Bu yönden uygarlıklar birbirinin devamı durumundadır.

Bu gün Anadolu'nun pek çok köy ve kentinde Selçuklu eserlerine adım başı rastlamak olası. Antalya'dan Erzurum'a, İznik'ten Van'a kadar tüm Anadolu, bu uygarlık izleriyle doludur. Onanılmış kaleler ve surlar, yapılmış kümbetler, han, hamam, kervansaray, türbe, cami, medrese vb. yapıtlar başta gelir. Konya Alaettin Camii, Erzurum ve Sivas'taki çifte minareli medreseler, Bitlis ile Tatvan arasında Rahva'da yer alan hanlar, Alanya, Sivas kaleleri bunlara güzel birer kanıttır.

Selçuklular'da devletin resmi dili Farsça idi. Saray, ulema ve devlet memurları Farsça konuşurlar, yazışmalar Farsça yapılır, yazılı yapıtlar Farsça verilir. Arapça ise zamanımızda olduğu gibi ibadet dili olarak kullanılıyordu. Hükümet erkani, devlet ricali, memur ve ulemanın Farsça konuşmalarına karşılık halk kesimi, köy ve kasabalar, tekkeler ve Babailer köylerinde ve dergahlarında Türkçe konuşur, Türkçe ayin yaparlardı. Özellikle halk ile sarayın arasındaki soğukluk ve bağdaşamamazlık nedenlerinden biri de budur. Yöneten ve yönetilenler birbirlerinin dili ve edebiyatında uyuşamadıkları gibi keyfi yönetimler ve baskılar ile ekonomik çıkmazlar da bunlara tuz biber ekiyordu.

Mevcut tarikatlar arasında Şiiliğe dayanan Babailik ve devamı olan Bektaşilik, milyonları aşan mensupları, Türkçe konuşup, Türkçe ayinler yaparlarken Sünniliği ve katı şeriat kurallarını bayrak edinen Mevlevilik'te ise Farsça konuşulup ayin yapılmış ve Farsça eserler verilmiştir. Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli Türkçe eserler verirken, Mevleviliğin kurucusu Mevlana Celaleddin-i Rumi, meşhur Divan-ı Kebir'ini Farsça yazmıştır. Bu yönden İranlılar; Mevlana'ya sahip çıkmaktadırlar.

O dönemin büyük ozanı, düşünürü, dervişi ve insanlık aşığı Yunus Emre'nin birgün yolu Konya'ya düşer. Mevlana ile bir buluş-

malalarında Mesnevi'yi çok uzun ve Farsça yazmışsın, ben olsam Türkçe olarak şu sözlere sığdırdım hepsini:

"Ete, kemiğe büründüm, Yunus oluban göründüm." der.

Prof. Dr. Osman Turan, "Şamani Türkler nasıl Mani ve Hıristiyan dinlerini kabul ederken Orhun alfabesini terk etmişler ise, şimdi Müslüman Selçuklular da aynı şeyi yapmışlardır. Böylece Selçuklular İslam dünyasının ortasında yeni büyük bir din ve medeniyete girerlerken onun kurulmuş nizami icabı Arapça'yı ilim ve din, Farsça'yı da edebiyat ve devlet dili olarak kabul ediyorlardı."⁽⁸⁴⁾ demektedir. Anadolu Selçuklular'ının Farsça dillerine karşılık çağdaşları olan Harizmliler ise (Kanglı dili) Türkçe konuşup yazmışlardır.

Yine Doğu'da Hoca Ahmet Yesevi "Divan-ı Hikmet" adlı kitabında toplanan şiir ve deyişlerini Türkçe yazmıştır. Tasavvufla ilgili olan bu eserler, Türkler arasında yayılarak büyük ilgi görür.

Uzak Doğu ve Asya'da 14 harfli Uygur yazısı ve Uygur edebiyatı gelişirken, Batı'da Arap yazısı ve dili egemen olmuştur. Bu dil ve yazı değişikliğine o devirlerin şairlerinden Kırşehirli Aşık Paşa içerlemiş olacak ki yazdığı bir şiirde şöyle sızlanmaktadır.

"Türk diline kimesne bakmaz idi,

Türkler'e her giz gönül akmaz idi,

Türk dahi bilmez idi bu dilleri,

İnce yolu, ol ulu menzilleri."

Bu günkü Türk Halk Edebiyatı, varlığını ve zenginliğini Selçuklular ve Osmanlılar devrinde tarikat kurarak dergahlarında saz ve sözleri ile söylemiş olan Babai ve Bektaşî babalarına ve ozanlarına borçludur. Baba İlyas, Baba İshak, Burak Baba, Hacı Bektaş-ı Veli, San Saltuk, Taptuk Baba, Nesimi, Pir Sultan Abdal ve insanlık aşığı Koca Yunus, yıllarca Türkçe söylemiş, Türkçe yazmışlardır. Şiirler, deyişler ve gülbanklar hep Türkçe yazılmıştır.

Türkçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi ise XIII. asrın ikinci yarısında Selçuklular'ın kalıntularına baş kaldırarak Konya'yı işgal etmiş olan Karamanoğlu Mehmet Bey zamanına rastlar. Karamanoğlu Mehmet Bey, her tarafa fermanlar göndererek: "Bundan sonra dergâh ve bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır." diyerek Türkçe'yi resmi dil olarak ilan et-

miştir. Ne var ki bu girişim sürekli olamamış, Karamanoğlu Mehmet Bey'in kısa bir müddet sonra Konya'dan çıkarılması ile hükümsüz bırakılmıştır.

Selçuklular da halk şehirlerde ve köylerde yerleşik olarak yaşardı. Bunun dışında zamanımızda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi göçebe ve yarı göçebeler de vardı. Bunlar sürüleri için yazın yazlıklarda kışın kışlıklarda otururlardı. Babailer'in dışında ayrıca esnaf takımı olarak geçinen ve bunu meslek, sanat ve tarikat haline getiren Ahiler vardı. Aslında Ahiler'in görüş, düşünüş ve felsefeleri Horasan Erenleri, Babailer ve Bektaşiler ile aynı idi. Amaç, halkın mutluluğunu, sosyal düzenini sağlamak ve gençleri topluma kazandırmaktı.

Yiğit anlamına gelen ve aslı Akı olan Ahiler, gerçekten Orta Anadolu'da ve Batı'da çoğunlukta idiler. Büyükleri olan "Ahi Baba" dergâhta otururdu. Kendilerine yol gösteren ve gençleri sadık birer Ahi yapan "Fütüvetname" yasaları vardı.

"Ahiliğe geçenlere çeşitli sanatlar öğretilirdi. Gençlerin üç çeşit öğretmenleri vardı. Kültür, sanat ve askeri hocalar ders verirdi. Ahiler'in piri (Ahi Evren Veli) idi. Ahi Evren'in gençlere şu altı öğüdü vardı. 1- Elini açık tut 2- Sofranı açık tut 3- Kapını açık tut 4- Dilini bağlı tut. 5- Gözünü bağlı tut 6- Belini bağlı tut.

Ahi olan gençlerin dört yol göstericisi vardı. 1-Ustalar, 2- Yol atası 3- Sağ yoldaşı 4- Sol yoldaşı. Gençler usta olunca dükkan açabilecekti. Fakat kazançlarını Ahi Babasına teslim ederlerdi. Giyim ve geçimlerini ise babalar sağlardı. Hepsi birbirine eşit idi. Ahilik, Horasan elinden Anadolu'ya yayılmıştı. Ankara'da devlet kurmuşlar, Kayseri, Sivas, Konya-Antalya, Denizli ve Eskişehir'de dergahları vardı. Her dergahta postnişin olan Baba veya Dede otururdu. Şehirlerine gelen yolculara dergahlarında ziyafetler verirlerdi. Ahi Evren Veli'nin türbesi Kırşehir'dedir."⁽⁸⁵⁾

Böyce Ahilik daha sonra Horasan'dan gelen Alperenler'in kurduğu Babailiğe, Babailik ise Hacı Bektaş'ı Veli'nin kurduğu Bektaşiliğe dönüştürülmüştür. Bektaşilik felsefesindeki (Eline, beline, diline) ilkesi, Ahilik'te aynı olup bu özellik Babailiğin lideri olan Baba İshak'ta da kendini göstermiştir. Bütün Babai Babaları ise sonradan Hacı Bektaş'ı Veli'ye bağlandılar. (Sultan Baba, Abdal

Musa, Geyikli Baba, Taptuk Baba, Hasan Baba, Karaca Ahmet) gibi.

Savaşlarda Bacı-Ahi ve Abdalan alaylarının büyük rolleri olmuştur. 1. Kılıç Arslan zamanında İznik'te 1. Haçlı ordusuna karşı direnen bu alayları Enver Behnan Şapolyo şöyle belirtir:

"Kılıç Arslan İznik'te bir harp divanı topladı. Haçlı ordusuna nasıl karşı konulacağı kararlaştırıldı. Harp usullerini bilen, disiplinli ve askeri birliğin yenilmesi çok güçtü. Karşı taraf nizamsız bir başıbozuk topluluk idi. Bu kuvveti parçalamak lazımdı. Kılıç Arslan buna bir çare buldu. Anadolu'da (Gerilla savaşı) yapmayı karar altına aldı. Ordu, müstakil hareket edecek bölümlere ayrıldı. Aileleri şehirden alıp dağa çıkardılar. Bunların muhafızlarına da (Bacı Alayları) dendi. Bunların hepsi kadın muharıpler idi. (Ahi alayları) ise akıncı birlikleri kurdular. Alevi Türkmenler de ayrıca (Abdalan Alayları) meydana getirdiler. Bunlar, dağ başlarında pusu kurdular. Otlarını ve samanları yakdılar. Kuyular zehirlendi. Yiyecek maddeleri saklandı. Palalar da bilendi. Yüce dağ başlarında düşmanı beklediler."⁽⁸⁶⁾

Yazar, Abdalan alayları hakkında eserinin başka bir sayfasında da şu bilgiyi vermektedir:

"Oğuzlar, X.y.y. da Müslümanlığı kabul edince, tasavvufa dayanan birçok dini tarikatlar kurdular. Bu tarikatler (Sünni ve Alevi) diye iki bölüme ayrıldı. Yörük Türkmenler'inin pek çoğu Alevi idiler. Savaş sıralarında bu Alevi aşiretlerinin gençleri de (Abdalan) adı verilen askeri birlikler kurarlardı. Başlarında (Babaları) harbe katılırlardı. Babaların elinde tahta bir kılıç bulunurdu. (Bursa'nın fethinde Doglu Baba ve Geyikli Baba'nın elinde bir tahta kılıçla düşmana hücum ederek kerametler göstermesi gibi) Abdalanlar kale kuşatmalarında askerin manevi kuvvetini artırmak rolünü oynardı. Osmanlılar zamanında bunlara (Abdalan-ı Rum) denilmekte idi. Selçuklular'ın üçüncü bir askeri sınıfı da Abdalan idi."⁽⁸⁷⁾

Abdalan aşireti bu gün Doğu Anadolu'nun Varto-Tunceli-Hınıs ilçe ve illerinde toplu, Türkiye'nin İç ve Batı bölgelerinde ise dağılık halde yaşamaktadırlar. Abdalanlar'ın kökenleri hakkında kitabın baş taraflarında Dersim Oymakları bölümünde geniş yer verilmiştir.

Selçuklular, musikiye büyük önem vermişlerdir. Ataları olan Oğuzlar gibi (Kopuz) saz çalar, deyiş söylerlerdi. Dergahlarda sazların büyük bir yeri vardı. Tarikatların liderleri olan babaların hepsi saz çalmasını bilirdi. Ayin ve cemlerde bu sazların coşkun nağmeleri ile vecde gelinir, deyişler ve ilahiler okunurdu. Türkmenler'in en eski sazlarından biri de (Tambur)dur. Eğlencelerde, ayinlerde ve savaşlarda temel musiki aletleri saz ve tamburdu.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

5. BÖLÜM

OSMANLILAR VE DOĞU ANADOLU

"Çal çoban çal!... Sivas gibi kalen mi yıkıldı,
Ertuğrul gibi oğlun mu öldü?..."

Yıldırım Bayazıt

Osmanlılar'ın ilk kuruluş dönemlerinde Doğu Anadolu'da Eredna devleti egemendi. Daha sonra Yukarı Mezopotamya'da Celayiroğulları, Güneydoğu Anadolu'da Karakoyunlular ve Doğu Anadolu'da da Akkoyunlular devlet kurarak egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

Timur seferinden sonra Karakoyunlular'ın yıkılması ile toprakları Akkoyunlular'ın ellerine geçmiş ve devlet merkezi Sivas'tan Diyarbakır'a naklonulmuştur. Uzun Hasân-Fatih Sultan Mehmet çekişmesinden sonra Doğu'nun bir kısmı Osmanlılar'a aktarılmış, kalanı da Y.Selim zamanında alınmıştır.

Doğu toprakları bu kısa ve kesik devirlerden sonra XV. y.y.dan itibaren imparatorluk haline gelen Osmanlılar'a parça parça eklenmiş olup yıkılışlarına kadar Osmanlılar'da kalmıştır. Böylece Osmanlılar Doğunun kaderi üstünde büyük ve etkin rol oynamıştır.

Selçuklular'ın yıkılışından sonra Anadolu'nun beyliklere bölünmesi, bu beylikler içinde daha etkin ve büyük beylikler varken Osmanlılar'ın kısa bir zaman aşamasında bunların hepsini egemenlikleri altına alıp imparatorluk haline gelmesinin bir takım nedenleri vardı. Bu nedenlerin başında ordu teşkilatı ile bozuk düzen içinde olan Bizans illerinin veya tefurlarının zayıflığı ve adeta fethedilmeye hazır durumda oluşu idi. Anadolu'da aynı köken ve kandan gelen beylikler birbirleriyle kıyasıya mücadele edip birbirlerinin güçlerini critirlerken, tam tersine Osmanlılar Bizanslılar aleyhine genişliyor ve güçlenebiliyorlardı.

Bir yandan Osmanlılar, Bizanslılar'dan kaleler alıp genişliyor, bir yandan da Anadolu'daki Aleviler'den, Ahiler'den ve Bektaşiler'den destek alıp güçleniyorlardı. Osman Bey'in, Ahi lideri Edebali'nin kızı ile evlenmesi ve Orhan Bey'in de Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş-ı Veli dergâhından destek alarak Yeniçeri

ocağını kurdurması Osmanlılar'ın büyümelerindeki etmenlerin sırrını ortaya koymaktadır. Böylece Eskişehir-Kırşehir ve Ankara gibi İç Anadolu'nun bel kemiği olan kesim, Osmanlılar'a dayanak olup güçlerine güç katıyordu.

Gerek Ahiler ve gerekse Bektaşiler Şii inanç üzerine tarikatlarını kurmuşlardı. Bu nedenle Yeniçeri ocağına, felsefesine, kuruluşuna ve dayanakları olan manevi güçlerine göz attığımızda şu gerçek ortaya çıkmaktadır.

Orhan Bey, Yeniçeri ocağını kurduğu vakit Hünkar Hacı Bektaş Veli dergâhından destek ve kuvvet aldı. Yeniçeri ocağı, birtakım koşulları içine alarak kurulmuştu. Hıristiyan ailelerinin çocukları devşirme usulü ile acemi oğlanlar sınıfına yazdırılmış, tarikatın köklü maneviyat ve geleneğine göre yetiştirildikten sonra ocağa alınıyordu.

Gerek şimdiki Amavutluk ve gerekse Sırbistan, Bulgaristan Bektaşiliğinin yaygınlığı bundan ileri gelir. Bu hava iledir ki tüm ülkede kardeşlik, çeşitlik, beraberlik ve bütünlük duyguları kök salmıştır. Aynı inançla daha sonraları padişah II. Beyazıt da bizzat tarikata girerek velilik mertebesine yükselmişti. Osmanlılık ise, topraklar genişleyip imparatorluk büyüdüktan sonra çeşitli ırklar içinde barındırdığı için sonradan ön plana alınmıştır.

Avusturyalı Josef Hammer, yapıtında Yeniçeriler hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Bir gün Orhan, beraberinde bu yeni İslamlaşmış olanlardan birkaç kişi ile birlikte Sulucakarahöyük köyünde oturmakta olan Hacı Bektaş'ın yanına giderek yeni asker için dua etmesini ve bir sancak ile bir de ad verilmesini istedi. Hacı Bektaş-ı Veli abasının kolunu askerlerden birini başına öyle bir surette koyduğu, kolun bir ucu askerin sırtına kadar sarktı. Sonra ilhamlı bir sesle şu keremelli sözleri söyledi. "Bu kurduğunuz askere Yeniçeri denilecektir. Yüzü ak ve pak, pazusu zorlu, kılıcı keskin, oku tiz ve dokunaklı olacaktır. Bütün savaşlarda üstün gelecek ve her zaman zaferle dönecektir." Bu duayı hatırlamak üzere de Yeniçerilerin beyaz keçe külahının arkasına şeyhin abasındaki kolun bir anmalığı, armağanı olarak bir kumaş parçası eklendi. Yeniçeri külahı eskiden konulan püskül yerine ağaç kaşık ile süslendi. Subayların

unvanları da hep değişik mutfak işlerinden alındı. Söz gelimi, alay komutanına çorbacıbaşı denildiği gibi ondan sonra gelenlere de aşçıbaşı, sakabaşı gibi adlar verildi. Yeniçerilerin sancağında hilal ile iki uçlu kılıç parıldardı. Alayın en aziz eşyası kazandan başkası değildi. Yeniçeriler yalnız yemek için değil, fakat danışma için de bunun etrafında toplanarak oturlardı."⁽⁸⁸⁾

Yeniçeriler her ay başında dua ve gülbanklarla maaşlarını (Ulu-fe) alırlardı. Bu ulufe ve gülbank duası şöyle idi. "Allah allah, baş üryan, sine püryan, kılıç alkan. Bu meydanda niçe başlar kesilir hiç olmaz soran. Eyvallah, cyvallah. Kahrımız, kılıncımız düşmana zıyan, kulluğumuz padişaha iyan. Üçler, yediler, kırklar, gülbanki Muhammed-i, Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz, hünkânımız Hacı Bektaş-ı Veli deminc, devranına hu!. diyelim Hu!.."

Osmanlılar'ın gelişmesinde etkin kuvvet olan Yeniçeriler'in kuruluşunda Bektaşiliğin büyük rolü vardır. Kılık kıyafetini, örgütlenme biçimini, inanç ve felsefesini bu ocaktan almıştır. Dedeler ve dervişler hazerde ve seferde bizzat orduda bulunmuş, özellikle Doksan dokuzuncu alayı meydana getirmişlerdir. Hammer'in belirttiği gibi "Bektaşî tarikatında başkan olan şeyh, bir taraftan doksan dokuzuncu alayın miralay olduğu gibi, dervişlerden sekiz kişi de kışlalarında gece gündüz dua ederlerdi. Sultan Orhan, Bursa kuşatmasında dervişlerden ve manevi yardımlarından güzel bir şekilde yararlanmıştı.

(...) Derviş Turud ile Kumral Abdal için tekke yaptıran babasına uyarak Orhan Bey de günahattan sakınan Geyikli Baba'ya uygun bir zaviye kurdu. Uludağ'ın eteğinde olduğu gibi yüksekçe tepelerinde de "Baba" "Derviş" ve "Abdal"ların tekke ve mezarları vardır.⁽⁸⁹⁾

"Uludağ'ın oldukça yüksek bir yerinde ve Gökpınar'ı denilen yerde Doğlu Baba'nın türbesi görüldüğü gibi, şehir kapılarında Alişir Irmağı üzerinde de Derviş Abdal Murat'ın zaviyesi bulunmaktadır. Yine aynı şekilde Kaplıcalar yakınında Abdal Musa'nın tekkesi ve zaviyesi ile karşılaşılır.

Burada adları geçen iki baba (Geyikli Baba-Doglu Baba), Bursa kuşatmasında, diğer iki baba da (Abdal Musa-Abdal Murat) Sultan Orhan'ın ordusuna katılmışlar, kendilerinden beklenen manevi

güçleri ile başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Söylentiye göre Geyikli Baba, bir ceylana binerek elinde altmış okkalık bir kılıçla kuşatma ordusunun önünde yiğitçe savaşmıştır. Abdal Murat'ın dört arşın uzunluğundaki ağaç kılıcından başka bir silahı olmadığı halde hayrete değer yiğitlikler gösterdiği söylenir. Abdal Musa da pamuk ile ateş toplamıştır."⁽⁹⁰⁾

Hammer'den örneklerini verdiğimiz Abdal Musa, Abdal Murat ve Geyikli Baba, Bektaşî tarikatının inançlı birer sadık dervişleridir.

Savaşta kahramanlık gösteren Yeniçeriler'e sonradan topraklar dağıtılarak tımar ve zematetler verilmiştir. Zaman zaman savaşlarda büyük yararlıklar gösteren, ordunun maneviyatını yükselten ve olağanüstü gayretleriyle bizzat kahramanlıklar gösteren Bektaşî dedelerine de malikaneler bağışlandığı sık sık görülmüştür. Kırkkale'nin yakınlarında olan Hasan Dede köyü ve bizzat padişah tarafından yaptırılan Hasan Dede türbesi bunların başında gelir. Moğaç seferine katılan Hasan Dede'ye üstün başarısından ötürü bu yerler bağışlanmıştır.

Aradan uzun yıllar geçmiş, padişahlar, hakanlar değişmiş, köklü inanç ve gelenekler keyfi nedenlerle (Kanu-u Kadim) bozulmuştur. Birer ömür törpüsü olan zaman aşımı içinde eski töreler de değişime uğramıştır. III. Mehmet ve III. Murat, şehzadelerinin sünnet düğünlerinde günlere İstanbullular'ı eğlendiren hokkabaz, canbaz ve perendebazları bu ocağa sokarak bozulmasına, dolayısıyla bir takım isyanların çıkmasına neden olmuşlardı. Gerek Kanunu Kadim'in bozulması ve gerekse imparatorluğun duraklama ve gerileme devrindeki bozuk düzeni, zaman zaman yeniçerilerin kazan kaldırmasına neden olmuştur. Başlangıçta büyük yararlar sağlayan bu ocak sonradan istenileni veremediğinden sultan II. Mahmut tarafından 15. Haziran 1826'da ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlılar'ın büyümesi bir talih eseri olarak Bizanslılar'ın karışık ve çöküntü devirlerine rastlar. Bir yanda bir uygarlık yükselirken aynı anda bir diğerrinin çöktüğünü görmekteyiz.

Osmanlılar, Batı'da Macaristan'a kadar ilerledikten sonra Anadolu'daki birliği tamamlamak maksadıyla Anadolu'ya yöneldiler. Ankara ve yöresi Murat Bey zamanında alınmakla beraber Anado-

lu birliğinin tamamlanması Yıldırım Beyezit zamanına rastlar. Niğbolu zaferi (1396) d6nüşü Yıldırım Beyezit, Karamanoğlu Alâcttin Bey'in üzerine yürümüş, egemenliğine son vermişti. Kadı Burhannettin'in de 6lmesi üzerine onun da beyliği üzerine yürümüş Sivas, Kayseri, Tokat kaleleri Osmanlı topraklarına katılmıştı. Artık Osmanlılar'ı güçlü devlet olmaktan alıkoyan hiçbir tehlike kalmamıştı. Toprakları, Anadolu içlerinden Tuna boylarına kadar uzanıyordu. Doğu Anadolu'nun bir kısmı yine bu zamanda Osmanlılar'a katıldı. Yıldırım Beyezit, Doğu'ya yaptığı seferiyle Malatya, Divrik ve dolaylarını alarak Fırat nehrine kadar ilerledi. Artık Anadolu birliği tamamlanmış bulunuyordu. Sıra İstanbul'un alınmasına gelmişti. Şehir kuşatıldı, ancak Doğu'da beliren Timur tehlikesi, bu kuşatmayı geri bıraktırdığı gibi bu birliği bir müdet için parçalatarak duraklatıldığını ve Osmanlı tarihinde "Fetret Devri" diye adlandırılan kardeş kavgalarının oluşturduğu karışık bir ortamı yarattığını görmekteyiz.

TİMUR VE DOĞU AKINLARI

Timur, Barlas soyuna mensup Taragay Bey'in oğludur. Babası, Cengiz Han oğlu Çağatay Han'ın vezirliğini yapmıştır. Timur, Moğol sultanlığının son zamanlarında (736/1335) yılında Keş'te dünyaya gelmiştir. Bir savaş anında yaralanarak topal kaldığı için sonradan kendisine Aksak Timur lakabı takılmıştır.

Gençlik döneminde Çağatay ailesi hükümdarlarından Emir Hüseyin ile birleşerek Moğollar'a baş kaldırmış, ülkesine saldıran Türkistan hükümdarı Tuğluk Han'ı yenmiştir. Bu yardım ve yararlığından ötürü Emir Hüseyin kendisine büyük makamlar vererek kız kardeşiyle evlendirmiştir. Bir müdet sonra karısının 6lümü ile irtibatları kesilen Timur, yapılan bir savaşta Emir Hüseyin'i yenerak Çağatay Hanlığına oturmuştur.

Kısa bir zaman içinde büyük bir ikbal kazanan Timur, yapılan büyük kurultayda Çağatay devletinin tek varisi olduktan sonra Asya'daki irili-ufaklı devletleri, Türkistan ve Moğolistan'daki Cet (Gct) hanedanını, Harizm hanedanlığını, Tataristan ve Deşti Kıpçak'ta Tatar hanedanlığını, Hint ve Acem hanedanlıklarını tek tek

yenerek kurduğu imparatorluğa katmış, Anadolu kapılarına dayanmıştı. Böylece bütün Orta Asya, Türkistan, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve İran, Timur'un egemenliğine boyun eğiyordu. Olaylar, zaferler birbirini kovalamış, cihanın egemenliği giderek Timur'un düşlerinde yer etmeye başlamıştı. Bu amaçla Anadolu topraklarına akınlar yapmaya, Arabistan ve Anadolu'yu fethetmeye girişti.

"Korku saçan cihangirin darbeleri altında hiçbir şeyin kuvveti kalmıyordu. Sadece Ermenistan ve Beyne'n-nehreyn hâkimleri boyun eğmeye yanaşmadıkları cihetle Timur bunlara da söz dinletmek için elçiler gönderdi. O zamanlar Ermenistan, Taherten adında bir prensin idaresinde olup bunun merkezi Erzincan şehri idi. Beyn'n Nehreyn (Mezopotamya-İki ırnak arası) Karakoyunlu hanedanlığına bağlı idi. Bu ailenin mirasçısı- ki, Diyarbakır'da otururdu- Timur'un tehditlerine önem vermeyerek savunmaya hazırlandı. Ancak, cihangirin üstün kuvvetlerine karşı mukavemette hiçbir suretle gücü yetmediğinden Tatar askerleri Muş ovasını yakıp yıktuktan sonra Taherten'in başlıca iki şehri üzerine yöneldiler ve Ahlat ile Adilcevaz'ı aldılar. Bu zamana kadar kapılarını hiçbir fatihe açmamış olan Van müstahkem mevkii, yirmi gün kadar dayandıktan sonra zaptedildi. Orayı savunanlar kolları arkalarına bağlanarak istihkam üzerinden kaleden aşağı bırakıldılar. İstihkâm da yerle bir edildi. Söylenildiğine göre bunların dayanıklılığı öylesine idi ki, bir tam "Tümen" yani on bin kişi, bir gedik açmak için bir gün sabahtan akşama kadar uğraştıkları halde başaramamışlardır. Van'ın düşmesi üzerine Taherten boyun eğdi.

Bir süre sonra Muzaffer hanedanı prensi Şah Cüca, vefat eden hükümet ve ailesini Timur'un mürüvvetine bırakmıştı. Lakin oğlu Zeynel Abidin, Timur'un emrine uymadığı için Cihangir'in askerleri ile Acem Irak'ını istila etti. Merkez olan İsfahan da kayıtsız teslim oldu. Bu şehrin kenar mahallesinde Ali Kuçupa adında bir demirci bulunuyordu ki, yurdunun yabancı buyruğu altına girdiğini görmekte üzülyordu. Kendisi gibi demirci olduğu halde, önlüğünü özgürlük bayrağı yaparak Dahhak'ın zulmü altında inleyen bundunları kurtarmaya giden Kürt Gave'yi hatırladı ve onun gösterdiği yüksek örneğe uymaya karar verdi. Bir gece İsfahan halkını davul sesleriyle uyandırarak şehri teslim almaya gelen Tatar memurları-

na karşı ihtilale sevklenirdi. Halk silaha sarıldı. Henüz sayıca az olan kale muhafızları üzerine atıldılar. Birden vukuu bulan bu ayaklanmada üç bin tatar yok edildi. Timur, olayı duyar duymaz, baştan aşağı ateş kesilerek şehrin yeniden zaptedilip yağma olumasını emretti. Askerlerinden hiç biri hareketsiz kalmamak üzere her birinin belli sayıda baş getirmesi lazım geleceğini ilan etti.

Sadece mesayih ve fakihlerin oturduğu mahalle bu genel kararın dışında tutulmuş ve bir müfrezenin korunmasına verilmişti. Timur'un merhametsiz emri tamamen yerine getirilmiştir. Söylendiğine göre bu katliamdaki kurbanların sayısı yetmiş bini bulmuştur. Kesilen başlardan meydanların ortasında kuleler yapılmıştır.

İsfahan katliamından sonra Timur, Doğu Anadolu toprakları üzerine yürüdü. Sivas'a doğru gelindiğinde Ahmet Celayir'i ile Kara Yusuf önce Halep kentine, sonra Osmanlı hükümdarı Beyazıt'a sığındılar. Yıldırım büyük bir konukseverlik gösterdi. Batı Anadolu'da Germiyan, Aydın, Mentеше beyleri de toprakları Osmanlılar'a kattırıldığından karşılıklı olarak onlar da Timur'a sığınmışlardı. Yıldırım Beyazıt'ın önünden kaçanlar Beyazıt'ın, Timur'un önünden kaçanlar da Timur'u sığındıkları hükümdarlara çekiştiriyorlardı. Timur'un Ermeni hükümdarı Taherten'e verdiği Erzincan, bir müddet önce Osmanlılar tarafından alınmıştı. Bütün bu nedenler Yıldırım ile Timur'un arasını açmış oldu. Arkasından birbirlerini tehdit edici mektuplaşmalar başladı. Timur, Yıldırım Beyazıt'a göz dağı vermek için Sivas'ı kuşattı. Kalc 18 günde düştü. Sivas yakılıp yıkılarak yağmalandı. Dört bin Ermeni Sivasta diri diri, başları ip-lerle bacakları arasında bağlanmak suretiyle onar onar açılmış hendeklere gömüldü. Sivas katliamında Türkler de vardı. Öldürülenlerin arasında Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Ertuğrul da bulunuyordu.

Sivas kuşatılması sarısında Beyazıt, İstanbul'u almakla meşguldü. Felaket haberini burada öğrendi. Derhal kuşatmayı bırakarak Anadolu'ya hareket etti. Sivas'ın düşmesi ve oğlunun öldürülmesi Sultan Beyazıt'ı fazlasıyla üzmüştü. Denildiğine göre Sultan Beyazıt Anadolu yaylalarında derih ve içli kaval çalan bir çobana rastlar. Fazla duygulanır. Yaşlı gözlerle: "**Çal çoban çal! Sivas gibi şehrin mi yakıldı?.. Ertuğrul gibi oğlun mu öldürüldü?..**" demekten kendini alamaz.

Sivas kalesinin düşmesinden sonra Timur, öncelikle Suriye ve Mısır tarafına yöneldi. Halep önlerine geldiğinde, Suriye askerleri ile karşılaştı. Bizzat yönettiği bir savaşta fillerden kurulu güçlü bir istihkâmı vardı. O zamanki filler, bu günkü tanklarla karşılaştırılabilir. Halep önlerinde korkunç bir boğuşma oldu. Filler, hortumları ile insanları yakalayıp havaya uçuruyor, yere düşenleri de ayakları altında eziyorlardı. Mısırlılar bu vahşete dayanamayıp savaş alanını terk ettiler. Orduları düzensiz ve perişan bir şekilde darmadağın oldu. 30 Ekim 1400'de Halep düştü. Şehir yağma edildi. Direnenler de kılıçtan geçirildiler.

Şehir işgal edilme işi bitip ortalık yatıştıktan sonra Timur, bilginleri, müderrisleri ve müftüleri toplayarak onlara sorular sorar. "-Semerkant ve Buhara ile Herat'taki bilginlerin çözemedikleri problemleri siz çözmelisiniz." Timur ile müftüler ve fakihler arasındaki konuşmalar şöyle geçer:

"-Savaşta şehit olanlar kimlerdir?

-Allah'ın kelâmı için savaşanlardır.

-Ben bir yanım adam olduğum halde Acmistan'ı, Irak'ı, Hindistan'ı fethettim.

-Allah'a şükret ve kimseyi öldürme.

-Allah şahittir ki ben kimseyi önceden tasarlayarak öldürmedim. Fakat, siz kendiniz canınıza kıyıyorsunuz. Yemin ederim ki kimseyi öldürmem. Sizlere gelince hayatınızı, mallarınızı garanti ederim."

Bu sözler, ilim adamlarına güven verir. Timur, ikinci tür sorularını müftülere ve fakihlere yöneltir.

"-Haz. Ali'den halifeliği gasbedip haksız olarak zorla almaya kalkışan Muaviye ile Haz. Ali'nin oğlu Haz. Hüseyin'i şehit eden Yezit hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorar.

Sünni mezheplerden birine bağlı bir kadı:

"Onlar, din için cihat (savaş) ettiler." karşılığını verince Timur öfkelenir ve şöyle bağırır:

"Muaviye bir tiran (zalim-kıyıcı), Yezit ise bir cani (ağır suçlu) idi. Ey Halep halkı, siz de Hüseyin'i şehit eden Şamlılar kadar itham altındasınız." der.⁽⁹¹⁾

Halep'in fethinden sonra Timur, Mısır ordusunu da yenerek

Şam, Hama ve Bağdat'ı alır. Moğol Han'ı Hülâgü gibi Bağdat'ı baştan başa yakıp yıkarak insanların kafalarından ehramlar yaptırır. Söylendiğine göre doksan bin dolayındaki ordusunun her neferi en az bir düşman başı getirmeye mecbur edilir. Timur, Mısır dönüşü kışı Karabağ ovasında geçirek 1402 yazında tekrar Anadolu'ya girer ve Kemah kalesi önlerine gelir. Kale on günlük bir kuşatmadan sonra düşer. Daha sonra Erzincan ovasından geçerek Sivas üzerinden İç Anadolu'ya yönelir. Maksudı, Osmanlı padişahı Beyazıt ile kozlarını paylaşmaktır.

Karşılıklı mektuplaşmalar ve uzun hazırlıklardan sonra 1402 yazında Ankara'nın Çubuk ovasında iki ordu karşılaşır. O gün akşam dek kanlı bir boğuşma olur. Sonunda talih Timur'dan yana güler. Yıldırım Beyazıt, şehzade Musa ve bir kısım kumandanları Timur'a esir düşerler. Savaş alanını terkedip giden şehzadelerden Süleyman, Mehmet ve İsa daha sonra birbirleriyle taht kavgasına girerek Osmanlılar'da "Fetret Devri" denilen bir devir yaratırlar.

Beyazıt'ın esareti uzun sürmez. Kimi tarihçiler, Timur'un işkencesine dayanamayıp yüzüğünün altında sakladığı zehiri içerek Beyazıt'ın intihar ettiğini yazarsa da kanımızca bu doğru olmasa gerek.

Beyazıt, esaretinden dolayı manen yıkılıp derin üzüntüsünden ötürü kısa zamanda çöküp gitmiştir. Josep Von Hamer'in belirttiğine göre Sultan Beyazıt 8 Mart 1403'de Akşehir'de ani bir inme ile vefat etmiştir. Cenazesi ise serbest bırakılan oğlu Şehzade Musa ile Bursa'ya gönderilmiştir.

6. BÖLÜM

UZUN HASAN AKKOYUNLU DEVLETİ VE OSMANLI İLİŞKİLERİ

"Hiç bir ordu, zamanı gelmiş düşünceye karşı
koyamaz."

-Viktor Hügo-

Yıldırım'dan sonra Osmanlı devleti duraklayıp kardeş kavgaları yüzünden dağılmaya doğru yüz tutarken Doğu'da bir Akkoyunlu devleti büyüyüp geliyordu. Timur etkisinin geçmesi ile bu büyüme daha da hız kazandı.

Osmanlılar'ın Fetret devrinden kurtulup yükselmeye adım attıkları bir dönemde buna paralel olarak Akkoyunlu devletinin de yükseliş devrini yaşadığı görülür.⁽⁹²⁾

Anadolu toprakları üzerinde aynı anda iki büyük Türk devletinin yer alması bir bakıma Anadolu insanının zararına olmuştur. Karşılıklı çıkar çatışması sonucu Erzincan topraklarında Otlukbeli savaşı patlak vermiştir. Bu iki Türk devletinin çarpışması ile binlerce Türk öldürülmüş, binlerce insan ve toprak sahibi de yersiz ve yurtsuz bırakılmıştır. Doğu insanının en büyük çilesi ortalama her otuz, kırk yılda bir olan savaşlar olmuştur. Sarp araziler, verimsiz topraklar, şiddetli kışlar, savaş ve deprem yıkıntıları karşısında varın siz düşünün Doğu Anadolu'nun düzenini. Erzurum Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Tufan Yüce, yazmış olduğu bir makalesinde doğu insanı için aynen şöyle der:

"Harp, hicret, sürgün, yeniden iskân, zelzele, toprak kayması, sel, çığ gibi olaylar Doğu Anadolu tarihinin sık rastlanan olaylarıdır."⁽⁹³⁾

Erzincan, Sivas, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Varto ve dolaylarındaki oymakların çoğunluğu sosyal ilişkiler ve inançsal yönden Akkoyunlu Türkmenleriyle birlik içinde idiler. Siyasi egemenlik ne olursa olsun aslolan o yöre insanların huzur, güven ve insanca yaşamlarıdır. Her devirde siyasi egemenlerin görevi bu olmalıydı.

Ama, geçmiş böyle olmamış, her yeni hükümlük, o bölge halkı üzerinde derin izler bırakan felâketler ve katliamlar getirmiştir. Timur-Beyazıt çekişmesinde, Uzun Hasan-Fatih ve Şah İsmail ile Sultan Selim savaşlarında bu tür olaylar ve katliamlar süregelmiştir.

Akkoyunlular, Oğuz Türkleri'nin Üçok kolunun Bayındır boyuna mensupturlar. Moğollar'ın Argun hükümeti zamanında XIV.y.y. sonlarında iki oymak halinde Anadolu'ya yönelmişlerdir. Bunlardan Karakoyunlular Diyarbakır (Amid) bölgesine, Akkoyunlular ise Sivas-Erzincan ve Tunceli yörelerine yerleşmişlerdir.

Doğu'daki oymakların bir kısmı Akkoyunlular ile birlikte gelmekle beraber pek çoğu da onlardan çok önceleri Selçuklular'ın gelişleri ile Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir.

Akkoyunlular, Moğol hükümetlerinin İran'da yıkılması ile etkin duruma geçerek Doğu Anadolu'da hanedanlık niteliğini kazandılar. Karakoyunlu hükümetini Türkmen Kara Yusuf, Akkoyunlular'ı da Kara Yuluk kurmuştur. Kara Yuluk, Doğu Anadolu topraklarında yer alan üç hükümdarla savaşarak onları yenmiş, egemenlik sahalarını genişletmiştir. Bunlar Tokat ve Sivas hükümdarı Kadı Burhanettin, Halep ve Şam hükümdarı Melik Adil ve Mardin hükümdarı Melik Zahir İsa idiler.⁽⁹⁴⁾

Kara Yuluk, sonradan Karakoyunlular ile yaptığı bir savaşta Kara Yusuf'un oğlu İskender'e yenik düşerek öldürülmüştür.

Uzun Hasan, Kara Yuluk'un torunudur. Önceleri kardeşi Cihangir ile birlikte çalışmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un torunu Cihanşah ile savaşarak onu yenmiş ve Diyarbakır'ı da topraklarına katmıştır.

Kardeşi Cihangir'in ölümünden sonra Akkoyunlu tahtına oturmuştur. Hakanlığı döneminde kazandığı zaferlerle ün kazanmıştır. Diyarbakır'ı aldıktan sonra Maverünnchir taraflarına yönelmiş, Hüseyin Baykara'yı yenerek Horasan bölgesini de egemenliği altına almıştır. Böylece devletin sınırları Horasan'dan Anadolu içlerindeki Karaman'a kadar uzanıyordu. Timur ile Beyazıt arasındaki mektuplaşmalar gibi uzun Hasan ile Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet arasında da benzer mektuplaşmalar olmuş, bu mektuplaşmalarda her iki taraf birbirlerine karşı küçültücü ifadeler kullan-

mışlardır. Kimi tarihçiler, uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı mektupta küçültücü anlamda sadece Mehmet Bey diye hitabettiğini kaydeder. Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yenilgisi Fatih'i üzmüştür. Bu vesileyle yazdığı yanıtsal mektubunda sert ve tahkir edici ifadeler ağır basmıştır.

Bu tür mektuplaşmalar her iki tarafta savaş hazırlığını yoğunlaştırıyordu. Savaşmanın pek çok nedeni vardı. Bunlardan birincisi Akkoyunlular'ın Osmanlılar'ın aleyhine büyüyen gelişmeleri idi. İkinci neden olarak da Türkmenler arasında yayılan Şiiliği durdurmaktı. Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yenilgisi ise gerçek neden değildir.

Fatih Sultan Mehmet, bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1473 yılının Mart sonlarında yüz bin kişilik bir ordu ile Üsküdar'dan hareket etti. Rumeli askerleri de Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçirildi. Yolda Karaman Valisi Şehzade Mustafa ile Amasya valisi şehzade Beyazıt birlikleri padişahın ordusuna katıldılar.

Orduya Sivas'ta mola verdirilirken öncü kuvvetlerin başında Mihal Oğullarından Ali Bey ileriye gönderilmişti. Bunlar, hem düşmanın ileri hatlarından haber alacak, hem de ordunun ağırlık merkezine yön verdirecekti.

Uzun Hasan da gerekli savaş hazırlıklarını tamamlamış, çarpışma için Fırat boylarını seçmişti. İki tarafın öncü kuvvetleri birkaç kez karşı karşıya gelmiş, bir iki de karokal savaşı yapılmıştı.

Mihaloğlu'nun kumandasında hafif öncü suvarisine kumanda eden Has Murat Paşa bu karakol savaşlarında elde ettiği başarıları ile gurura kapılmış daha ileri hatlara giderek yönetimdekilerle birlikte ölümü boylamıştı. Öncü kuvvetinin ölümden kurtulanları esir edilerek Bayburt'a gönderilmişti.

Fatih Sultan Mehmet, bu ilk yenilgiden fazlasıyla üzülmüş, daha güvenceli hareket etmeyi öngörmüştü. Uzun Hasan'ın ülkesinde altı günlük yoldan sonra Tercan yakınlarında Otlukbeli tepelerinde Uzun Hasan'ın ordusu ile karşılaştı. Üç ağızlı denilen mevkiye derhal savaş nizamını aldı. (Pazartesi 26 Temmuz 1473)

Temmuz sıcaklarının kavurduğu bu dağlık sahada iki Türk ordusu kıyasıya birbirine girdi. Otlukbeli dağ ve vadilerinde kılıç şa-

kırılan, at kişnemeleri, insan bağrısmaları birbirine kaşıyor, oluk oluk kanlar akıtılıyordu. O günün akşamında savaşı yazgısı belli olmuştu. Akkoyunlular'ın sağ ve sol kanatları çökmüş, Türkmen ordusu perişan edilmişti. Savaşı utkusu bir kez daha Osmanlı' dan yana görünmüştü. Uzun Hasan, savaşı kaybettiğini anladığında etrafındakilerle birlikte savaş alanını terketme zorunda kalmıştı. Meydanlarda ise her iki taraftan binlerce ölü ve yaralı kalmıştı.

Fatih Sultan Mehmet, mutlu idi. Esirler toplattınlarak derhal yok edilmiş, Uzun Hasan'ın emirlerinden Alpagut Mehmet Bey ile Ömer Bey zincire vurulmuşlardı. Yine Uzun Hasan'ın kumandanlarından Titrek idam edilmiş, esirlerden üç bin Türkmen kılıçtan geçirilmişti.⁽⁹⁵⁾

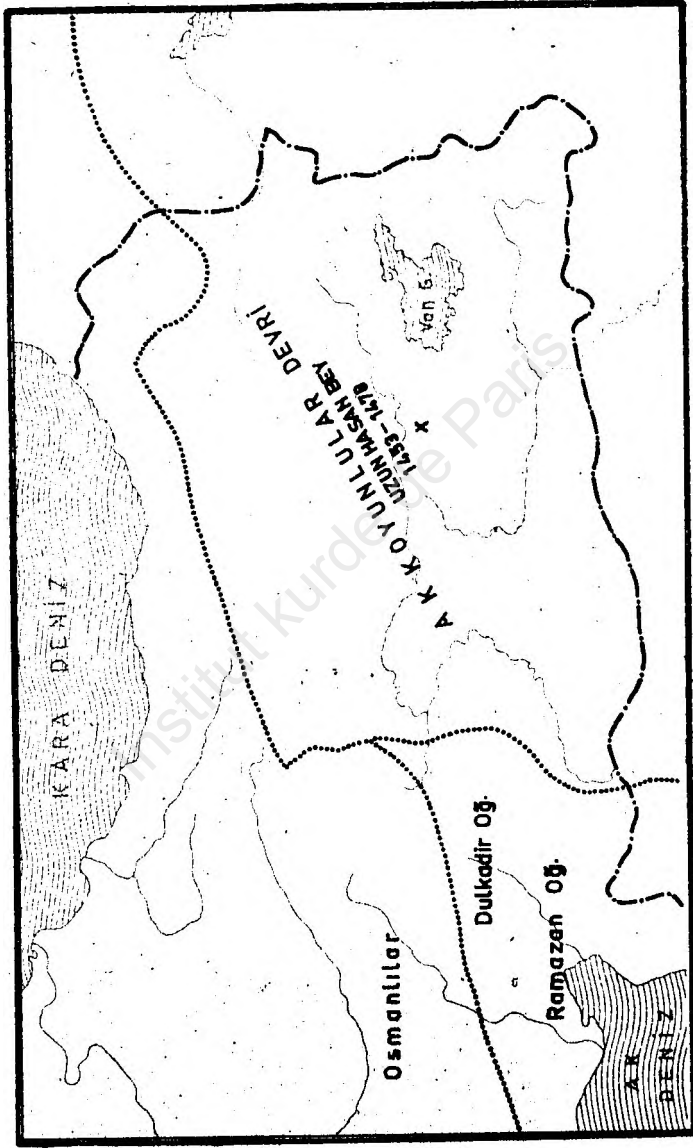
Ordu, Otlukbeli'nden döndükten sonra yol üzerinde Şebinkarahisar kalesi ile hâlâ direnen birkaç kaleyi de kuşatarak ele geçiren Fatih Sultan Mehmet, böylece Doğu Anadolu'yu bir kez daha Erzincan'a kadar olan yerleri Osmanlı topraklarına katmış oluyordu.

Akkoyunlular'ın siyasal egemenliği bu savaştan sonra sarsıldı. Beş yıl sonra Uzun Hasan'ın ölümü ile oğulları ve torunları arasında çıkan taht kavgaları sonucunda devlet parçalandı ve Akkoyunlular da tarihe karışmış oldular. Bir müddet sonra Akkoyunlular'ın yıkıntıları üzerinde Safevi hanedanlığının kurulduğunu görmekteyiz.

ŞAH İSMAİL HANEDANLIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI

Akkoyunlu devletinin düzeni Otlukbeli savaşından sonra sarsılmış, hükmettiği geniş topraklar üzerindeki mutlak egemenliği azalmıştı. Daha sağlığında iken her ne kadar çocukları arasında birtakım huzursuzluklar başlamışsa da Uzun Hasan'ın 1478'de ölümü üzerine oğulları ve torunları taht kavgasına giriştiler. Sonunda hepsi teker teker bu kavgada öldüler. Akkoyunlu devleti de yıkılıp tarihe karıştı.

Akkoyunlu kalıntıları üzerinde sonradan kuvvetli bir Safevi devletinin kurulduğunu görmekteyiz. Şah İsmail hanedanlığının ortaya çıkışı ise özet olarak şöyledir:

Sınırlar
X Mus'un bulunduğu yer
--- T.C.'nin simdikî sınırı

"Akkoyunlu hanedanlığının yıkıntıları üzerinde on altıncı yüz yılın başlarında -Avrupalılarca "Sofi" adı ile tanınan-Erdebilli Şah İsmail hanedanlığı kuruldu. Erdebil Şeyhleri ailesi tasavvufa eğilimleri ile tanınmış idi. Cengiz Han'ın halefleri zamanında yaşamış olan mistik Şeyhlerden Safiyettin Ebu İshak Erdebilli, XIV.y.y. başlarında vefat etmiş olup Erdebil'e gömülmüştü. Safevi hanedanlığı onun adına nisbet edilmiştir. Safiyettin oğlu Sadrettin Musa, torunu Hacı Ali, torunzadesi İbrahim onun tasavvuf mesleğini izlediler. İbrahim'in oğlu ve onun gibi şeyhlikle şöhret kazanan Cüneyt, bu aileden politik bir tesire sahip olan ilk şahsiyettir. Onun ikbal hırsı, Erdebil topraklarına hükmeden Karakoyunlu Cihan Şah'ın öfkesini üzerine çekti.

Cüneyt bu sırada, Cihanşah ile savaş durumunda olan Akkoyunlu hükümdarının sarayına sığındı. Uzun Hasan, Cüneyt'e sadece yardım ve himaye göstermekle kalmadı, hemşiresi (Kızkardeşi) Hatice Begüm'ü de onunla evlendirdi. Cihanşah, Uzun Hasan'a yenilince Cüneyt'de Erdebil'e döndü. Akkoyunlu hanedanı ile kurulan akrabalık bağlarına güvenerek Şirvan hâkiminin üzerine yürüdü. Fakat, giriştiği cenkte öldürüldü.

Uzun Hasan, gösterdiği sevgiyi oğlu Haydar'dan da esirgemedi. Kızı Alemşah Banu'yu onunla evlendirdi. Bir müddet sonra Uzun Hasan'ın ölümü üzerine etrafta kanşıklıklar çıkınca Haydar da babasının cenkeşi örneğine uymakta gecikmedi. Taraftarlarına bir dış görünüm ayırımı için kızıl külah giydirdiğinden sonraları, partizanlara ve hatta İranlılar'a "Kızılbaş" adı verilmiştir. İranlılar ise bu "Kızılbaş-Sürh-ser-" deyiminin vaktiyle giymiş oldukları altın serpuşlar dolayısıyla doğduğunu "Kızıl sözünün Kızıl Altın" anlamını kapsadığını söylemişlerdir.

Haydar, babası Cüneyt gibi Hıristiyan Gürcüler'e sefer yapmak bahanesi ile asker topladı. Altı bin kişilik bir ordu ile Şirvan üzerine yürüdü. Gülüstan kalesini kuşattı. Uzun Hasan'ın oğlu ve halefi Yakup, Şirvan prensine yardım için saray emiri Süleyman Bey'i yolladı. Haydarda yapılan çarpışmada öldürüldü. (1488) Bu olaydan sonra Haydar'ın iki oğlu Yar Ali ile İsmail (Şah İsmail) Yakup tarafından, İsfahan kalesi zindanlarına atıldılar. Yakup'un yerine geçen Rüstem Mirza, bunların hürriyetlerini iade etti.

Yar Ali, bir ara Uzun Hasan'ın oğlu Rüstem'e sadık kaldı ise de sonradan isyan etti. Ancak, kanlı bir savaşta yenilerek hayatından oldu. Bu olaydan sonra henüz küçük yaşta bulunan İsmail, Geylan hâkimi Şerif Hasan Han'ın himayesine verildi. İsmail, altı yıl Geylan prensinin yanında vakit geçirdikten sonra Lahcan'da taraftarlarını topladı. Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı Şeyh ve hayranları da ona katıldılar. Henüz on dört yaşında bulunan İsmail, yaklaşık olarak 7000 kadar Türk ve İranlı'dan kurulu bir ordu ile Babasının ve dedesinin orada öldürülmüş olmalarından dolayı öç almak için Şirvan'ı istila etti. (1500) Şirvan şahını kanlı bir savaşta öldürdü. Bu zaferin sonucunda Azerbaycan boğazlarına hakim olan vezirâzâm Şemseddin-i Geylânî, İsmail tarafına geçti ve onun veziri oldu. Bu olayda da İsmail'in gücünü arttırdı. Genç fatih, ertesi yıl da Akkoyunlu hanedanının son dayanağı olan ve İran hükümdarı bulunan Elvend Mirza'ya saldırdı. Ona üstün gelerek XVI.y.y.ın ilk yılında Azerbaycan'ın payitahtı olan Tebriz'de devletinin esaslarını kurdu."⁽⁹⁶⁾

Şah İsmail, Beyazıt döneminde Osmanlılar ile dost geçindi. Bu sıralarda Şehzade Selim, Trabzon'da vali bulunuyordu. Aralarındaki sınır anlaşmazlığından zaman zaman İstanbul'a elçiler göndermiş, tarizlerde bulunmuştu. Şehzade Selim, her bulduğu fırsatta hududu taşmış, Erzincan ve Bayburt'a kadar olan yerlere baskınlar yaptırmıştır. Ancak, bu sınır anlaşmazlıkları iki devlet arasında ciddi bir gerginlik yaratmamıştır. Bu dostluk havasını da Beyazıt'ın kişiliğine bağlamak gerekir.

Anadolu'da Şah İsmail taraftarı pek çok kişi vardı. Beyazıt, Teke taraflarında Şah İsmail taraftarlarının İran'a geçmelerini önlemek amacı ile bu bölge halkının çoğunluğunu yeni fethedilen Korum ve Modon şehirlerine yerleştirmekle yetinmiştir.

Beyazıt devrinde Şah İsmail ile Osmanlılar dost yaşadılar. Trabzon valisi olan Şehzade Selim'in zaman zaman çıkışı ve saldırganlıkları buna gölge düşürmeye zemin hazırlamışsa da karşılıklı gönderilen elçiler ve iyi anlayış sayesinde hiçbir savaş olmadı. Trabzon'da vali iken Şehzade Selim'in Erzincan, Bayburt ve Kelkit havalisine saldırarak bu bölgeler halkını korkutup huzursuz etmesi, padişahlığa geçtikten sonra bir katliam yapacağını açık bir işareti olarak seziliyordu.

Şehzade Selim, emellerine ulaşmak için birkaç kez babasına karşı baş kaldırmış, sıkıştığında soluğu kayınbabası olan Kırım Tatar Hanının yanında almıştır. (3 Ağustos 1511) Kırım'a firarından bir müddet sonra taraftarlarının gayreti ile Yeniçeriler isyan ettirildiler. Bu vesile ile tahta çıkınca, sadareten indirilmiş olan babasını Yahudi asıllı olan özel doktoru aracılığı ile zehirletmekten de sakınmamıştır. (20 Mayıs 1512) Kimi tarihçiler, Şehzade Selim'in de Şah İsmail gib Dulkadir Bey'i Alacdevle'nin kızımda gözü olduğunu, bu arzusuna ulaşamayınca, daha önce harekete geçen Şah İsmail'den nefretini gizleyemeyerek intikam almak için ülkesine saldırıp masum insanları katlettiğini yazar. Dulkadir Bey'inin kızının bu olayı, Çaldıran savaşının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Yapılmış olan savaşlarda sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerin yanı sıra kişisel ihtiraslar ve özel nedenler de yer almıştır.

Venedik elçisi Foskolo, şefine yolladığı bir raporda Sultan Selim hakkındaki görüşünü şöyle belirtir. "**Kırmızı yüzlü Selim, zalim görünüşlüdür.**" Yine Hammer de Selim hakkında şöyle der: "**Y. Sultan Selim'in merhametli olduğu söylenemez. Düşmanlarının, hatta dostlarının, en yakın akrabasının, kendisine bağlı vezirlerinin kanını akıtmaktan sakınmamıştır.**"⁽⁹⁷⁾

Hammer, yapıtının başka bir sayfasında Selim'in yeğenleri ile kardeşleri Korkut ve Ahmet'in insafsızca idam edilmelerini şöyle belirtir:

"27 Kasım 1512 gün-ki divan-ı humayûnun akti için belirtilen günlerden biri idi- Sultan Selim, at üzerinde bir divan yaptıktan sonra askerlerine bir resmi geçit yaptırdı. Sonra Yeniçeri komutanlarından beşi Bursa'ya giderek, her biri orada tutuklu bulunan padişahın beş yeğeninden birini saraya getirmek üzere emir aldı. Bu şehzadeler, Mahmut Sultan'ın üç oğlu ile Alemşah'ın oğlu Osman ve Şahin Şah'ın oğlu Mehmet idi. Mehmet henüz yedi yaşına basmış idi. Ötekilerinin yaşları ise on dört ile yirmi bir arasında bulunuyordu. Şehzadeler İstanbul'a getirildiklerinde beşi birden bir odaya kapattırılarak ertesi günü idam edildiler.

Celladlar içeriye girdikleri zaman bu zavallı çocukların en küçüğü diz çökerek hayatının bağışlanması için yalvardı. So-

nunda cellatlar hepsini acımaksızın boğdular.

Korkut, şehzadelerin idam haberine korkarak kaçtı. Kendisine bağlı mahremlilerinden Piyale ile yirmi gün bir mağarada saklandılar. Sonunda Teke Kasım, onları basarak esir etti. Selim, Korkut'un haremını kendisi ile beraber alıp Bursa'ya giderken bu haberi öğrendi. Hemen esirleri getirtmek üzere Karaçin oğlunu görevlendirdi. Şehre yaklaştıklarında kapıcı başı Sinan'ı görünüşte kardeşi adına Korkut'u selâmlamak, fakat gerçekte onu yok etmek üzere karşılamaya çıkardı. Geceleyn Sinan, Piyale'yi efendisinden ayırdı. Korkut'u uyardırarak padişahın kendisi hakkında ısrar eylediği ölüm kararını bildirdi. Korkut, bir saatlik müsaade istedi. Bu zaman zarfında kardeşine sitemler taşıyan manzum bir mektup yazdı. Sonra da başını uğursuz ipe bıraktı. Ertesi gün, Korkut'un cezaesi kendisine arzedildiği zaman Sultan Selim, ağabeyinin mersiyesini okurken-İsul icabı gözyaşı döktü. Ayrıca üç gün için genel yas ilan etti. Sonra da kardeşinin sığınağını haber vermiş ve hizmetlerine karşılık önceden vadedilmiş bulunan mükâfatı istemek üzere Bursa'ya gelmiş olan Türkmenler'in on beşini idam ettirdi."⁽⁹⁸⁾

Böylece saltanatına ortak bırakmamak için en yakınlarını en büyüğünden en küçüğüne varncaya kadar gaddarca öldürtmesi, sonradan topluma karşı üzüntülü görünmek için üç gün genel yas ilan etmesi ve kardeşinin yerini ihbar edenleri, önceden vaat ettiği ödülü vermeyerek öldürtmesi, zalimliğin, gaddarlığın, despotluğun açık bir örneğidir.

Hele bütün bu olanlardan sonra masum Anadolu halkını katleden, bu toplu kıyımları yaptırmak için bütün illere fermanlar gönderterek listeler hazırlatan, günahlarından anılmak için sözüm ona Tannıyı ve dini, cinayetlerine ortak etmek amacıyla emri altındaki müftülere düzmece fetvalar çıkartan katil bir tirana Yavuz lakabının takılması, 500 yıldan beri bu topraklarda yatan ve onun kurbanları olan yüzlerce, binlerce masum insanın en azından kemiklerini sızlattmaktadır.

Şah İsmail ile Sultan Selim arasında oluşan Çaldıran savaşının baş nedeni ve yine bu amaçla listeler çıkartılarak katledilen kırk bi-

nin üstündeki insanın tek kıyım nedeni mezhep ayrımıdır.

Siyasi, sosyal ve kişisel nedenler bu savaşı yaratmakla beraber kavganın sonucu sonradan mezhep ayırımına dönüştürülmüştür.

Çaldıran savaşının temel sorununu ve savaş sonrası etkileri, tehcirleri, sürülmeleri kavramak bakımından İslâmiyet'teki bu ayırıma, bu ayırımın oluşumuna değinmek, İslâm tarihi boyunca süregelen toplumsal olayları, oluk oluk akıtılan kanları ve nedenleri gözler önüne daha iyi sergilemek için Anadolu'da oluşturulan Şii-lik ve Sünnilik ayırımına, büyük sosyal olaylara değinmek zorunluğuydu.

ÇALDIRAN SAVAŞI BAŞLARINDA ALEVİLER'İN KATLIAMI

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde yönetici sınıf Sünni mezhebini benimsediğinden kendi yönetimleri altındaki Şii Alevilere karşı cepheler açılmış, Sünni vatandaşlar Aleviler'e karşı kışkırtılmış ve zaman zaman bir takım baskılar yapılarak çağ dışı yaptırımlar uygulanmıştır.

Devletin ağır baskıları karşısında hor görülen, ezilen Aleviler, korunma olanakları daha çok olan dağ başlarına, sarp dağlar arasındaki vadilere, ıssız yerlere yerleşmek zorunluluğuydu, kimi zaman da artan baskılar karşısında birleşerek karşı koyma yollarını aramışlardır.

Bir kısım valilerin duygusal davranışları, resmi görevlilerden cesaret alan halkın eyleme geçmesi, camilerin -özellikle ramazan aylarında bir dedikodu yuvası haline getirilerek imam ve hocaların halkı tahrikleri sonucu bir Şii ve Sünni çatışmasını her devirde kaçınılmaz hale getirilmiştir. Kendi topraklarında bir üvey evlât uygulamasını gören Aleviler, Hatayi mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'i bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Şah İsmail'in Şii olması ve 1. Selim'in Sünni mezhebini kabul etmesi sonucunda inanç çatışmasından çok siyasi çatışmanın oluşu, kendiliğinden mezhep kavgasına dönüştürülmüştür. Bunu fırsat bilen gözü dönmüş hoca ve mollalar Sünni halkı kışkırtarak cihat açmaya çabalaya dursunlar, bir taraftan da müftü diye geçinen Hamza, sözüm

ona din adamı, her devirde lanetle anılacak fetvayı hazırlamaktan çekinmemiştir. Tıpkı İstiklâl Savaşı sıralarında vatan, millet ve özgürlük ruhundan yoksun müftülerin Atatürk'e karşı hazırladıkları fetva gibi. Ortaçağ'ın karanlık zihniyetli insanlık dışı fetvası aynen şöyledir:

"Ey Müslümanlar, bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, peygamberimizin şeriatını, sünnetini, İslâm dinini, din ilmini, iyiyi ve doğruyu beyan eden Kuran'ı küçük gördüler. Yüce Tanrı'nın yasakladığı günahlara helâl gözü ile baktılar. Kutsal Kuran'ı, öteki din kitaplarını tahkir ettiler. Onları ateşe atarak yaktılar. Hatta kendi mel'un reislerini Tanrı yerine koyup ona secde ettiler. Haz. Ebubekir'e, Haz. Ömer'e söğüp onların halifeliklerini inkâr ettiler. Peygamberimizin karısı Ayşe anamıza iftira ettiler ve sövdüler. Peygamberimizin şeriatını ve İslâm dinini ortadan kaldırmayı düşündüler. Onların burada bahsedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve hareketleri benim ve öteki İslâm dininin alimleri tarafından açıkça bilinmektedir. Bu nedenlerden ötürü şeriat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla, bu topluluğun kâfirler ve dinsizler topluluğu olduğuna dair fetva verdik. Onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kâfir ve dinsizdirler. Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak bütün Müslümanlar'ın vazifesidir. Bu arada Müslümanlar'dan ölen kutsal şehitlerin yeri cenneti âlâdır. O kâfirlerden ölenler ise, hâkir olup cehennemin dibinde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu, kâfirlerin halinden daha kötüdür. Bu topluluğun kestiği veya gerek şahinle, gerek ok ile, gerekse köpek ile avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında, gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeleri muteber değildir. Bunlara miras bırakılmaz. Sadece İslâm'ın sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp, mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır. Ancak bu mallar, İslâm gazileri arasında taksim edilmelidir. Bu toplanmadan sonra onların tövbe ve nedametlerine inanmamalı ve hepsini öldürmelidir. Hatta bu şehirlerde onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu

tesbit edilen kimse öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kâfir ve imansız, hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vaciptir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder. Müslüman'a kötülük yapanlara Allah da kötülük eder. (Bi saru göröz ismiyle maruf Müftü Hamza.)"⁽⁹⁹⁾

Müftü Hamza adı ile kaleme alınan yukarıdaki fetvası, o devrin karanlık ve korkunç görüşlerini ve zihniyetini acı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sözüm ona kendisi ve onun gibi düşünenler Müslüman, karşısında olanlar da kâfirler sayılıp yediden yetmişine hepsinin ölümünü istiyor, mallarını da kendilerine helâl sayıyor. İnsanlıktan nasibi olmayan böylesi canavarların ülkeyi ne hale getirdikleri bir kez daha bütün korkunçluğu ile ortaya çıkmaktadır.

Zamanımıza kadar devam edegelen ikiliğin, kardeş kavgasının nifak tohumları işte bu zamanda korkunç bir şekilde atılmıştı. Yer yüzünde hiçbir din yoktur ki kitle halinde insanları, bir ulusu ya da bir topluluğu katletmeyi, yok etmeyi emretsin. Ne acıdır ki bu devrin bir takım karanlık düşünceli yobazları, düşündüklerine din, kendilerine de din adamı diyerek safralarını kusmaktan çekinmemişlerdir.

Bu fetvaların kaleme alınmasından ve gerekli ortamın hazırlanmasından sonra Anadolu'daki Aleviler'e karşı büyük bir şiddetle harekete geçilerek listeler hazırlatılmış ve korkunç katliam yapılmıştır.

Yazmış olduğu yapıtı 1. Selim'e ithaf eden Defterdar Mehmet Efendi, tarihimizin bu yüz karası sayfasını şöyle anlatıyor:

"Her şeyi bilen sultan, o kavmin uşaklarını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere memleketin her tarafına bilgin kâtipler gönderdiği, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defterleri divana getirilmek üzere emredildi. Getirilen defterlere nazaran, ihtiyar, genç kırk bin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her memleketin hâkimlerine memurlar defterler getirdiler. Bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak öldürülen mak-tullerin adedi kırk bini geçti."⁽¹⁰⁰⁾

Bu katliam Kırşehir-Ankara-Çorum-Yozgat-Amasya-Sivas-Malatya-Elazığ-Tunceli-Erzincan-Bingöl bölgelerinde yapılmıştı. 1. Selim bu katliam ile yetinmemiş, fetva gereğince harekete geç-

rek katlettiği bu insanların -ki kalanları da korkularından sarp dağlara sığınmışlardı- topraklarını, kendisini destekleyen Kürt beylerine vermiştir. Bu nedenle1. Selim 40 binin üstünde olan bu masum insanların baş katili olduğu kadar aynı topraklar üstünde yaşayan bir toplumu birbirine düşüren, onları sonu gelmeyen mezhep kavgalarının içine sürükleyen baş sorumludur.

1.Selim, Çaldıran seferinden sonra İdris-i Bitlisi'ye yetkiler vermiş, kasıtlı ve maksatlı olarak Alevi kesimin topraklarını yağmalatmıştır. **İsmail Beşikçi**, bu toprak dağılımını şöyle belirtir:

".... İdris'i sayesinde, Kürt aşiretlerine nüfuz etmek olanağı bulunmuş, onları kendisine bağlamak için özel fermanlarla toprak bağışlamıştır."⁽¹⁰¹⁾

Yine bu toprak dağıtımına **Şerefname** şöyle değinir:

"Selim'in Çaldıran savaşından sonra Diyarbekir'i istila etmesi üzerine, Süphan Bey de kahir kuvvetleri ile Çabakçur'u Aytukoğlu'nun elinden, Ağcakale'yi de Mansur Bey'in elinden aldı. Bunlardan başka, Zak ve Menşkurt nahiyelerini de Kızılbaş Kadir Bey'in elinden aldı. Bütün bunlardan sonra iki kardeş, vilâyeti kendi aralarında taksim ettiler. Çabakçur ve ona bağlı yerler Süphan Bey'in, vilâyetteki diğer kaleler de Sultan Ahmet Bey'in payına düştü." (...)" Cimşit Bey, Sultan Selim Han'ın tahuna bağlılık ve itaatlerini bildiren Kürdistan Beyler'i arasında kendisi de bulunduğu için, Sultan kendisine Palo vilâyetini alması için değerli yardımlarda bulundu. Palu'nun o zamanki yöneticisi ise Türkmen Arapşah adında birisiydi. Cimşit Bey bu görevi yerine getirdi ve özel kuvvetleri ile bu Kızılbaş topluluğuna karşı defalarca savaştı."⁽¹⁰²⁾

Bu toprak yağmacılığının binlerce örneği çeşitli kaynaklar yolu ile Malatya-Elazığ-Muş-Tunceli-Erzincan ve Sivas yörelerinden isim vermek suretiyle gösterilebilir. Örnekler çoğaltılabilir. Bunun içindir ki bu gün Alevi halkın çoğunluk köyleri dağ başlarında ve sarp vadilerdedir.

Avusturyalı **Joseph Von Hammer** de Anadolu Alevileri'nin katliamını ve topraklarının yağmalanmasını şöyle yazar:

"1. Selim gerek Rumeli'de ve gerekse Anadolu'da Şiilik'le itham edilenlerin ilk önce bir cetvelini hazırlatmıştır. Böylece, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar bu mezhebe mensup olduk-

ları belirtilenlerin sayısı 40 bini bulmuştur. Bunların hepsinin ya boynu vurulmuş, yahut da süresiz olarak hapse mahkûm edilmeleri uygun görülmüştür. Bazı tarihçiler, bu hareketi engizisyon ve S.Bartelemi katliamları ile bir tutmaya kalkışmışlardır. Sayı bakımından bunların Doğu tarihinde-Adil unvanı ile hazırlanan Nuşirevan zamanında vukua gelen elli bin Mazdeki'nin yok edilmesi ile sonuçlanan harekete benzediğini kaydedenler vardır."⁽¹⁰³⁾

1. Selim, Sünni Kürt kesimini kendisine bağlamak için onlara sonsuz siyasi haklar vermiştir. Ayrıca Anadolu'da elde ettiği topraklardan Alevileri kovarak buralara Aleviler'le sürekli çatışma halinde olan Şafii Kürtler'i yerleştirmiştir. Böylece sadece Van-Diyarbakır-Siirt-Bitlis-Hakkâri-Mardin-Urfa illerini kapsayan dar bölge, bu zamanda genişleme olanağını bulmuş, giderek tüm Doğu Anadolu'yu kaplamıştır. Orta ve Batı Anadolu ve diğer uzak eyaletler (Has-Tımar ve Zemet) sistemi ile yönetilirken Kürtler'e verilen Doğu Anadolu'da (Asur-Pers-Part) feodal sistemi olan bir nevi derebeylik hâkim kılınmıştır. Has-tımar sisteminde toprak mülkiyeti devletin olduğu için buraları yönetenler, yönetilenlerin şikâyetleri ile veya yeni hükümdarlarla değiştiği halde feodal sistemdeki toprak mülkiyeti şahsın özel mülkiyetinde olduğundan babadan oğula geçerek günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu düzen içinde asırlarca buralarda çalışan köylüler de bu derebeylerin kulu-kölesi olmaktan kurtulamamıştır.

ÇALDIRAN SAVAŞI VE GÖÇLER

Bir kış boyu süren hazırlıklardan sonra 24 Nisan 1514 günü 1. Selim büyük bir ordu ile İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etti. Bu hareketin başlamasında önce gerek Rumeli'nde ve gerekse Anadolu'da kırk binin üstünde insan katledilmiş, bir o kadar da zindanlara tıkılmıştı. Kalanlar da korkularından dağ başlarına, ıssız vadilere göç ederek saklanmışlardı.

Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa da askerlerini Çanakkale boğazından geçirerek Yenişehir ovasında padişaha katıldı. On günlük bir yürüyüşten sonra Konya üzerinden Kayseri'ye hareket ederken

Dulkadir hükümdarı Alâaddevle'nin kuvvetleriyle orduya katılması istenilmiş fakat, Dulkadir hükümdarı bu isteği kabul etmeyerek tarafsızlığını bildirmişti.

Ordu, Doğu Anadolu'ya girdiğinde 1. Selim tedirgindi. Bu tedirginliğini gidermek ve askerlerinin kendisine bağlılığını arttırmak için bin akçelik maaşı olan her süvariye 50 bin akçe zam yapıldı. Anadolu'da kendisine katılan kuvvetlerle ordu gücü yüz kırk bin savaşı ve beş bin zahireciye yükseltildi. Ayrıca yiyecek ve her türlü ordu ağırlığı altmış bin deveyi buluyordu.

İki taraf karşılaşmış savaş yapılmadan önce iki hükümdar arasında birkaç kez usulden mektuplaşmalar yapılmış, ikinci mektupla birlikte Şah İsmail'in şeyh ailesi soyundan geldiğini ve şahlıkla bir ilgisi bulunmadığını ima etmek için hırka, mişvak ve kuşak gönderilmişti.

Ordu D. Anadolu topraklarında ilerlerken İran elçisi de her üç mektubun cevabını getirerek Osmanlı hükümdarına sundu. Beraberinde içi afyon dolu bir altın kutu da vardı.

İran Şahı, bu mektubunda savaşı gerektiren bir nedenin bulunmadığını, kendisini buralara kadar getirenlerin afyon ile sarhoş olmuş vezirlerinin, sekreterlerinin ve dalkavuklarının olduğunu beyanla barış istiyor ama gerektiğinde topraklarını savunmak için bütün kuvvetiyle karşısında hazır olacağını da bildiriyordu.

1. Selim, kendisine gönderilen bu mektupların içeriğinden çok beraberinde gönderilen ve içi afyon dolu kutuya içerledi. Bu kızgınlık ile Şah İsmail'in elçilerini derhal öldürtü.

Yorucu ve uzun yolculuklar nedeniyle ordunun zaman zaman sızlanmasına ve hatta 1. Selim'in çadırına ok atılmasına rağmen aylarca süren yürüyüşlerden sonra 23 Ağustos 1514 günü Van'ın Çadırın vadilerine varıldığında vadiye hâkim tepelerde Şah İsmail'in ordugâhı ve çadırları görüldü. Vakit sabaha yaklaşıyordu. Derhal savaş nizamına geçildi. Savaşın zamanını belirlemek için kurulan divanda görüşmeler yapıldı. Ortada iki görüş vardı. Bunlardan birincisi derhal şafakla beraber savaşa başlamak, ikincisi ise ordunun yol yorgunluğu ve savaş düzeni kurmak için 24 saatlik bir süreden sonra savaşa girişmekti. Bütün vezirler ikinci fikir üzerinde duruyorlardı.⁽¹⁰⁴⁾ Defterdar Piri Mehmet Çelebi birinci görüşü hararetle

savunuyordu. Buna göre Yeniçeriler ve ordunun büyük bir kısmının Şah Hatayi mahlası ile deyişler yazan Şah İsmail'in mezhebine sempati beslediklerini yirmi dört saatlik zaman bırakıldığında karşı tarafın casusları aracılığı ile Şah Hatayi'nin Şah İsmail olduğunu öğrenecekleri, dolayısıyla ya karşı tarafa geçebileceklerini veya en azından savaşta pasif davranacakları, bu hususların da tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini belirtiyordu. 1. Selim:

"İşte iyi görüşlü olan bir adam. Yazık ki vezir olamamış." diyerek derhal savaşa başlama emrini verdi. Savaş düzeni kurularak tepelerden Çaldıran ovasına ve vadilerine inildi. Şah İsmail, bu inişi hayretle izledi. Zira buldukları yer savaş için en elverişli mevki idi. Vadilere inmek ve ovada savaşa girişmek bir çılgınlıktan başka bir şey değildi. Bu vadilerde savaşı kazanma şansı yüzde elli düşüyordu.

Şah İsmail'in ordusu sayı bakımından Osmanlılar'ın ordusundan azdı. Askerlerinin çelik miğferleri kırmızı tuğlarla süslenmişti.⁽¹⁰⁵⁾ Silahları demir topuz, mızrak, yay, ok ve kılıçtı. Şah İsmail, ordusuna pek güveniyordu. Pek çok savaşlara katılmış değerli kumandanları vardı. Ancak, ordusu Osmanlı ordusu gibi nizamlı ve eğitilmiş değildi. Askerlerinin pek çoğu savaş nedeniyle acele silah altına alınmış ve hemen cepheye sürülmüştü. Ayrıca Osmanlı ordusundaki gibi piyade askerleri olmadığı görülüyordu. Öte yandan Osmanlılar'ın mühiş toplarına karşı koyacak bir tek tane topları bile yoktu.

Ağustos sabahının yaz serinliği vardı Çaldıran'da. Ova ve vadiler buram buram ot ve çiçek kokuyordu. Birazdan bunlar kana bulanacak, çiçek kokularının yerini kan ve ateş alacaktı. Birbirini izleyen dakikalar sonrasında insanlar ölecek, insanlar sakat kalacak ve insanlar kan kusacaktı.

Savaş İran süvarilerinin saldırısı ile başladı. Şah İsmail'in kesimi ilk anda başan sağlayarak Azepler'i yerlerinden oynattılar. Osmanlılar'ın sol kanadı artçılara kadar geri püskürtüldü. Buna karşı sağ kanat, İran askerlerini bozulmanın eşiğine getirdi. Toplar bir anda ölüm kusmaya başladı. Kısa zamanda savaş alanı ölümlerle doldu. Çaldıran'ın kaderinde toplar büyük rol oynadılar. Ölenlerin arasında İranlılar'ın sağ kanat komutanı Ustaçlı-oğlu da vardı. Sol

kanatta ise Şah İsmail'in yıldırım saldırısı Osmanlılar'ı geri püskürtmüştü. Ancak, arabalar ve develer arasında siper alan Osmanlı piyadeleri tüfeklerle ateşe başlayınca savaşın yazgısı ve utkunun kimden yana olacağı yavaş yavaş belli olmaya başladı. İranlıların tüfekli piyadeleri ve Osmanlılar'ın ölüm kusan toplanı gibi ağır silahları yoktu. Bu da onların yenileceklerinin ilk işareti idi.

Top ve tüfek saldırısı karşısında kısa bir anda eriyen İran ordusu, aradan uzun bir zaman geçmeden yenildi. Şah İsmail yaralanarak attan düşünce bir Osmanlı süvarisi elindeki mızrakla saldırıya geçti. O anda Şah gibi giyinmiş olan Mirza Sultan Ali "Şah benim" diyerek saldırıyı karşıladı. Bu fırsattan yararlanan Şah İsmail, Hızır adındaki seyisinin atına atlayarak bütün gücü ile savaş alanından uzaklaştı. Sultan Mirza Ali ise Şah İsmail diye esir alındı. Akşama doğru Çaldıran ovası iki taraftan ölen insanların cesetleriyle dolmuştu.

Şah İsmail'in yenilgisiyle sağ kalan kuvvetleri İran içlerine çekildiler. Ancak savaşa katılan ordunun bütün ağırlıkları Osmanlılar'ın eline geçti. Ele geçirilen İran askerlerinin hepsi kılıçtan geçirildi. Çaldıran zaferinden sonra İran topraklarına doğru gidilirse de asker ve komutanların isteksizliği nedeniyle daha fazla gidilerek Tebriz'den geri dönüldü. Böylece Doğu Anadolu'un tamamı da Osmanlı topraklarına katıldı.

ÇALDIRAN SONRASI DOĞU ANADOLU DÜZENİ

Çaldıran seferinden sonra Doğu Anadolu'un siyasal durumu ve toprak düzeni temelinden değiştirildi. Öyle ki her şey alt üst edildi. 1514 yılının ikinci yarısı adeta karmaşa içinde geçti.

Birbirlerine kızanlar, düşman olanlar, fırsat bekleyenler bir diğerini jural ediyor, bir birlerini ezmenin yarışı içine giriyordu. Kim öncelikle Osmanlı hükümdar ve komutanlarına, vali ve kaymakamlarına yaranmışsa, kim kimi daha önce şikâyet etmişse o baskın çıkıyor, bir diğerini topraklarından sürüyordu. Öyleki çoğu kez iki kardeşten biri derebeyliğini kazanmak için en yakınını bile gammazlamaktan çekinmiyordu. Alevi oymaklar zaten savaş öncesinde ovalardaki topraklarından uzaklaştırılmış veya kendiliğinden

terkederek dağ başlarına çekilmişlerdi. Hazırlatılan listeler, yapılan sürgünler, katledilen ve zindanlara tıkkılan binlerce insanın kendi toprağına sahip çıkması zaten olası değildi.

Sonradan İranlılar tarafına geçen Bitlis hâkimi Şerafettin ile Şah'ın bizzat damadı olan Hısn-ı Keyf emiri Eyyubi Melik II. Halil, İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin ve Hizan Meliki Emir Davut gibi aşiret liderleri ve ağaları böyle bir yanşın içine girerek Osmanlılar'a bağlılıklarını sunmuşlar, güvenliklerini garanti altına almışlardı. Çaldıran savaşı Doğu'ya yeni bir zihniyet getirmişti. Kim hangi dönemde güçlü ise aşiret liderleri onun tarafına geçiyor, topraklarını elden çıkarmamak, ya da egemenliklerini sürdürebilmek için elden gelen gayreti gösteriyorlardı.

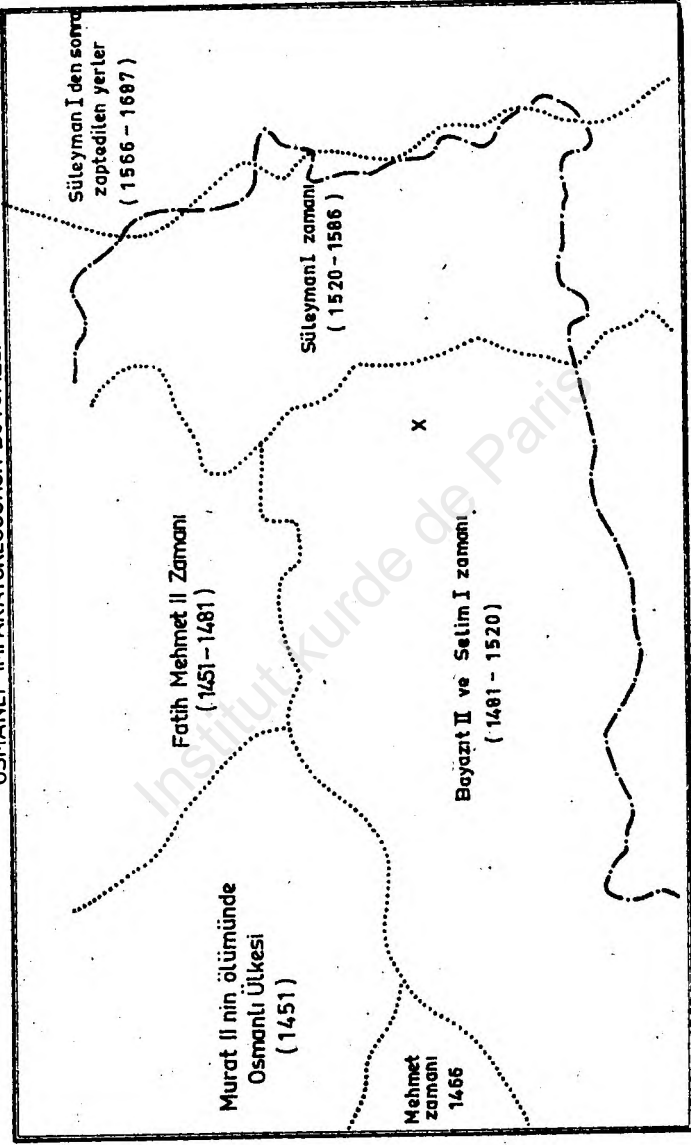
Çaldıran zaferinden sonra İdris-i Bitlis'i, kendisine verilen yetkilerle Şafii Kürt aşiretlerini ayaklandııyor, Alevi diye tanımlanan kişilerin ya da aşiretlerin topraklarını işgal ettiriyordu.

Siyasal ortam sonraki padişah döneminde zaman zaman ibre değiştirtince bir takım Kürt Beylerinin derhal İranlılar tarafına geçtiği görülmüştür.

1. Selim'in katliamı sırasında canlarını kurtaranlar Erzincan, Pülümür, Tunceli, Bingöl dağlık bölgelerinde toplanmışlardı. 1. Selim'in gayretli valisi Bıyıklı Mehmet Paşa, birkaç kez bu dağlık bölgeye saldırıp geride kalan Aleviler'i yok etmeye çalışmışsa da başaramamış, güçlü bir savunma hattı ile karşılaşmıştı. Arazinin dağlık ve engebeli oluşu, aradan geçen zaman bu dağlık bölgeye sığınmış olan insanların can simidi olmuştu.

1. Selim'in fırtınalı ve kargaşalı döneminden sonra Kanuni Sultan Süleyman buralara şefkatle girmiş, bu bölgede sıkışmış bazı aşiretlerin eski bölgelerine ya da tanıma elverişli yeni yerlere gitmelerine ferman buyurmuştu. Bu yeni yerleşim bölgelerine dağıtım, Kanuni'nin Bağdat seferinden sonra yapılmıştır. Buna göre Koçgiri aşireti Sivas'ın Zara bölgesine, Şahdeli aşireti Palo ve Kiği taraflarına, İzol ve Hıran aşireti eski yerleri olan Pertek bölgesine, Balaban aşireti Balaban deresine, Şahveliyan, Kimsoran, Hamoçık aşiretleri de Tercan ovasına inmişlerdi.⁽¹⁰⁶⁾

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN BÜYÜMESİ

..... Sınırlar
X Mus'un bulduğu yer
----- T.C'nin sınırdaki sınırı

Bu kısmi dağıtım ile buralardaki sıkışıklık tam giderilememiştir. Kanuni III. İran seferi sırasında Diyarbakır'a geçmeden önce Karapazar ovasında mola verdiğinde bir kısım aşiret ileri gelenleri kendisinin huzuruna çıkarak sorunlarını arzemişler ve büyük bir anlayış ile diledikleri yerlere yerleşmeleri için ferman bile almışlardı. Böylece Pülümür, Dersim, Bingöl yörelerindeki sarp vadilerde kalan bir kısım aşiretler Doğu'nun geniş ovalarına ve yaylalarına göç ettiler. Buna göre:

"Balaban aşiretine mensup Hıdıkanlı kabilesi Hınıs ilçesinin merkez kasabasına bağlı Başköy, Meydan, Kalecik ve Çiçekli köylerine ve Kırdım deresinde bulunan Çanklı aşiretinin "Sisan" kabilesi yine Hınıs ilçesinin Mirseyit, Mirgezer, Sağlam, Halafan köylerine, Pülümür ve Bingöl bölgelerinde oturan, Lolan aşiretinden ayrılan Kacar ve Kasım kabileleri, Varto kasabasının Halafan, Segir, Keçan Kestemert (Çobandağı) ve Karaköy bucağının Selçuk, Dırban Kiranlık, Şeyhpir, İskender, Gakır, Aynan, Baltaş ve Sarınç köylerine, yine o çağda Tercan dağlarında bulunan Bütükan kabilesinin bir kısmı da Hınıs ilçesi Çavuş bucağının Karaağaç, Beyyurdu ve diğer köylerine, Şahdeli aşiretinden ayrılan bir kabile yine Hınıs ilçesinin Şahverdi ve Künaf köylerine, Şahdeli aşiretinin bir kabilesi olan Cünan kabilesi ile laloğulları da şimdiki Karlıova ilçesinin Lıçık, Kayık, Aktaş köyleriyle Korto mıntıkasının Başköy ve Şılıkan köylerine gelip yerleştiler. Bu çağda Hormek kabilesi Nazmiye'nin Civarık, Balık köylerine, Alikan oymağı da Gülabioğlu Mut'un idaresinde olarak Erzincan'ın Şilepur bucağının Büyükköy, Dalav ve Şevşek köylerinde otururlarken dört kol halinde:

1- Pircan kabilesi Hasanhan Ali emrinde Tercan ovasına ve oradan Varto ilçesinin Üstükran bucağına, Rakaşan, Tatan ve Küzük köylerine

2- Hormekliler'den ayrılan "Zormemet" kabilesi Üstükran bucağının Badan ve Civarık köylerine,

3- Hormek aşiretinin "Bali" kabilesi de Refahiye ilçesinin Kırıktaş-Gürelık-Alacahan köyleriyle Kuruçay ilçesinin Halitler, Gâvuryurdu ve Eskikonak köylerine

4- Hormek aşiretinden ayrılan Karadavut kabilesi de Üstükran

bucağının merkezine gelmişlerdi"⁽¹⁰⁷⁾

Böylece Çaldıran hareketi ile kıyılmış, sürülmüş, zindanlara tıkılmış insanlardan arta kalanların kanayan yaraları, Kanuni döneminde sarılmaya çalışılmıştır.

Gerek Kanuni ve gerekse IV. Murat ile sonraki padişahlar zamanında İran ile birtakım savaşlar yapılmış ise de Çaldıran seferindeki kadar Doğu Anadolu insanı kıyılmamıştır.

16. y.y. Osmanlı devletinin en güçlü görüldüğü, fakat iç isyanların da hızla oluşarak yaygınlaştığı bir dönemdir. Tüm yüz yıl boyunca, ükenin her yöresinde sürekli isyanlar patlak vermekte, bunlardan birisi bastırılırken bir diğeri yeni başlamaktadır. Celâli isyanları diye adlandırılan bu ayaklanmalar, düzene karşı yönelmiş bir halk muhalefeti idi.

İran'la yapılan savaş giderek gevşemiş, Ferhatpaşa antlaşmasından sonra 1587 yılında Vezir Ferhat Paşa Erzurum'a dönmüştür. Hükümet, komşuları ile olan barış havasından ve ordunun boşluğundan yararlanarak gittikçe yaygınlaşmaya doğru yüz tutan Celâlileri ezmeyi planlamaktadır. Bunun için valilere sıkı emirler verilir. Böylece Osmanlı devleti içinde Celâli'lerin bastırılma eylemi başlatılır. Bu teftiş ve ayaklanma, isyanların destek bölgesi olan Sivas'ı da içine alır.

Osmanlı merkezi otoritesinin güçlü kalelerinden biri olan Sivas'ta doğrudan doğruya isyanlar patlak vermemişse de bu ilin kırsal alanları, Celâli isyanları için önemli ölçüde destek yaratmışlardır. Bu nedenle de Celâli isyanlarını bastırma eylemini sırasında Sivas ilinde de birçok insan öldürülmüş ya da asılmıştır.

OSMANLININ ALEVİLERLE İLGİLİ FERMANLARI

Yavuz Selim'in büyük kıyımından sonra denilebilir ki onu izleyen diğer padişahlar döneminde de Anadolu Alevileri pek huzurlu bir ortam bulamadılar. Her dönemin kendine özgü baskıları olmuştur. Sürekli takip altında tutulmuşlar, yargılanmışlar ve zindanlara tıkmışlardır.

Devletten gelen bu baskıların yanı sıra üst yönetimden alınan cesaretle medrese, cami, müftü, hoca ve benzeri kesim de aynı şekilde hakaretler, dedikodular, aslı astarı olmayan uyduruk iftiralar ve geniş halk kesimi arasında kışkırtmalar yapmaktan geri kalmamışlardır.

Bu hor görülmüşlükler nedeni ile kentlerde yer alan Aleviler ise kendilerini saklamışlar, ya da can ve mal güvenliği nedeniyle Alevi olduklarını inkar etmişlerdir. Bu inkarcılık ve gizlenme zamanımıza dek süregelmiştir.

Oysaki Selçuklular döneminden günümüze dek Anadolu'nun her kesimindeki Aleviler, tarih sayfalarının her döneminde okumaya, yeniliğe, iyiliğe ve güzelliğe, insanca yaşamaya ve insana saygı göstermeye özen göstermişlerdir.

Onların düşünce ve inançlarında yobazlık ve hurafe yer almamış çağdaş ve hümanist bir yaşam adeta kendilerinin sembolü olmuştur. Bu nedendir ki tarihin yaprakları çevrildiğinde gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde Alevi gençlerinin ve Alevi aydınlarının olagelen halk hareketlerinde önderlik yaptıkları görülür. Daha doğrusu halk hareketleri onlarla başlamış ve onlarla süregelmiştir. Tek amaçları, ezenle ezilene meydan vermemek, insanca, hakça bir düzen sağlayabilmektir. Ama sonuçta ezilen hep kendileri olmuştur. Ezilmelerinin ve kıyımlarının ya da zindanlara tıkmalarının tek nedeni bu istemleridir.

Aydın, bilinçli, ilerici ve çağdaş olmanın verdiği özellikler nedeniyle çoğu kez haksızlıklara ve zulümlere boyun eğmemişler, kimi zaman da baskıcı rejimlere başkaldırmışlardır.

Selçuklular döneminde Baba İshak'ın önderliğindeki Babai ayaklanması, Osmanlılar döneminde Simavna kadısı Şeyh Bedrettin, Antalya yöresinde Şah Kulu, Niksar'da Nur Ali, Bozok'ta Baba Zennun, Orta Anadolu'da Kalender, Sivas yöresinde Pir Sultan, değişik zamanlarda irili ufaklı Celâli ayaklanmaları, Alevi toplumunun haksızlıklara karşı tahammülsüzlüğünü ve sonuçta ezilmişliğini göstermektedir.

Bu insanlar neden sık sık ayaklanmışlar, ya da neden ayaklanmanın eşğine gelmişlerdir?. Bunun nedeni araştırıldığında her devirde büyük haksızlıklara maruz kaldıkları, ezildikleri, hor görül-

dükleri kolayca anlaşılacaktır.

Oysaki Alevi toplumu, yaşantılarının her evresinde gerek aile yapıları içinde ve gerekse dergâhlarında, cem ve cemaatlerinde ruhani önderleri baba ve dedelerinin hoşgörölü, olumlu, yapıcı eğitiminde geçmişler, (eline-beline-diline) ilkelerini bir nakış gibi işleyerek kuşaktan kuşağa aktarmışlardır.

İnsanı Kâmil olmak, her Alevinin vazgeçilmez amacıdır. Hoşgörölük, sevecenlik, barış, adalet, hak, hukuk, nezaket, incelik, nükte, saz, söz, edebiyat, sanat ve sözün kısası doğanın en üstün varlığı olan insanın dünyasını süsleyen tüm güzel şeyler ve erdemler her Alevinin varlığını, kişiliğini oluşturan temel taşlardır.

İran ve Arap dünyasının Şiiliğinden çok farklı olan Anadolu Aleviliği, kendisine has güzel bir dünya kurmuştur. Bu dünyada karanlığın gericiliğın, bağınazlığın ve hurafenin yeri yoktur. Işıl ışıl olan bu aydın dünyanın tek çiçeği insandır... Her şey ve tüm emekler, tüm uğraşlar bu çiçek için verilir.

Ezilmiş olmasına, kıyılmasına ve sürülmesine karşın Türk Halk Edebiyatı ve Türk kültürü, kaynağını bu dünyadan almıştır. Yıllar yılı bu çiçekten beslenmiştir. Çünkü öz varlığının ta kendisidir o... Ezildikçe filizlenmiş, hor görüldükçe büyümüştür. Onu ezenler şimdi yoktur ama, o, geçmişte olduğu gibi bu gün de dim dik ayakta dır.

Yazar Ahmet Refik'in derleyerek bir kitap haline getirdiği "Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşılık" adlı yapıtında (1558-1591) yılları arasındaki padişahların Anadolu Alevileri hakkındaki fermanları incelendiğinde baskıların ne kadar yoğun olduğu görülecektir.

Bu kadar baskıya karşın olağanüstü bir olgunlukla sabreden Anadolu Aleviliği hakkındaki fermanları okudukça görülecektir ki zamanımız insanları bunları okudukça insanlıklarından utanır olurlar. İşte İnsanı Kâmil olma niteliğini yitirmeyen Anadolu Alevi ve Bektaşileri, geçmişin bu kızgın potasında böylesine ezile ezile bu günkü aydınlık dünyaya varabilmişlerdir.

1. FERMAN (Bozok'ta cuma namazı kılmak ve hutbe dinlemek istemeyenlerin cezalandırılması hakkında)

"Bozok Beyine emrimdir.

Hüseyinabad kazasında üç dört cami varken yalnız haftada bir olan cuma hutbesini dinlememek ve cuma namazını kılmamak için mevcut camilerden birine gitmeyen Bozdoğan sipahisi Hüseyin ile Kaya büken ve Yol Kulu yakup ve Hızır Şah tarafından bazıların Rafizi oldukları gerçek ise bunların ve taraflarının derhal yakalanarak hapsedilmeleri ve gereken cezanın verilmesi ferman olunmuştur. 6. Recep 976 (1568)⁽¹⁰⁸⁾ (Osmanlı Padişahı 2. Selim)

2. FERMAN (Amasya ve Merzifon'daki Kızılbaşların cezalandırılması hakkında)

"Amasya ve Merzifon Kadılanna

Makamlarınızdan bize gönderilen mektuplara göre bölgelerinizde ikamet eden Vahap Dede ile Mehmet ve Veli adlarındaki kişilerin Kızılbaş oldukları, bunların bölgelerindeki halkı etkiledikleri, onların liderleri durumunda oldukları, kendilerine bağlı halk grupları ile cem ve cemaat yaptıkları bildirilmektedir.

Sizlere hitaben yazılmış olan bu emrim gelir gelmez adı geçen kişilerin derhal yakalattırılarak gerekli soruşturmanın yapılması. Bu kişilerin Kızılbaş oldukları, çevrelerindeki halkla birlikte cem ve cemaat yaptıkları gerçek ise muhakeme edilerek cezalandırılmaları ferman olunmuştur. Fi. 2. Zilkade. 978 (1570)" 2. Selim⁽¹⁰⁹⁾

3. FERMAN (Kastamonu-Küre ve Taşköprü Kadılanna

Taşköprü ilçesine bağlı Hamit Yugi halkı tarafından Yüce İlyas dergâhına yakınlık duyan Hacı Yölük-Kırca Kaya ve Kızılca Viran köylerinde Kızılbaş olan kimselerin bu dergâha giderek ilişkiler kurdukları Recep adındaki Kızılbaş ile birlikte gece vakti bir eve giderek cem ve cemaat yaptıkları, saz ve çalgı çaldıkları, birlikte eylendikleri, eylence sonunda mum söndürüp birbirlerinin avratları ile ilişki kurdukları bildirilmektedir.

Gerekli inceleme ve araştırmanın yapılarak bildirilen cem ve cemaat gerçekten yapılıyor ise yapılan cemlere anında baskın yapılarak ilgililerin tutuklanıp hapsedilmeleri, resimleri ile birlikte isim listelerinin bildirilmesi ferman olunmuştur. Fi.8. Rebiülevvel.979 (1571) 2. Selim"⁽¹¹⁰⁾

4. FERMAN (Niksar'daki Kızılbaşların hapsedilmesi hakkında)

Niksar Kadısına

Mevlâna Seyit Mustafa tarafından bildirildiğine göre oradaki zaviyede (Küçük tekke) şeyh olan Erdivan, Çırak Ali ve yandaşlarının **Kızılbaş oldukları, bunların zaman zaman toplanarak cem ve cemaat yaptıkları şikâyet edilmektedir.**

Bildirilen olaylar gerçek ise adı geçen zaviyeye gidilerek veya oraya bir müfettiş göndererek gerekli araştırmanın ve incelemenin yapılması, adı geçen kişilerin gerçekten Rafizi oldukları, cem ve cemaatin yapıldığı tespiti durumunda bunların yakalanıp sürhüser (Kızılbaş) defterine kaydedilerek **hapsedilmeleri ve kürek mahkumu olarak gönderilmek üzere isimlerinin bildirilmesi ferman olunmuştur, Fi. 24.s.980 (1572) 2.Selim**"⁽¹¹⁰⁾

5. FERMAN (Amasya'daki Kızılbaşların tevkifi hakkında)

"Amasya Beyine, Ladik ve Havsa Kadılanna

Koyulhisar kazasının sakinlerinden olup Mevlevi dergâhına bağlı olan Muslihüddin adındaki birinin bildirdiğine göre Havsa kazasına bağlı olan Muammer ağaç köyünden Şaban ve Ramazan adlı kişiler, önceleri meşhur Kızılbaş iken, Kızılbaşların takibi sırasında idam edilmek korkusundan kaçıp Halveti tarikatına giren, daha sonra eski inançlarına dönerek bir köyün mescidinde yellendikleri, her yellenmede "Sünnilerin yüzüne-Sünnilerin ruhuna" diyerek hakaret ettikleri öğrenilmiştir.

Adı geçenlerin ve yandaşlarının derhal **yakalanarak hapsedilmeleri**, yapılacak mahkeme sonunda gereken şekilde cezalandırılmaları ferman olunmuştur. F.10.Muharrem.982 (1574) (Halil Çavuş'a verildi) 2. Selim."⁽¹¹¹⁾

6.FERMAN (Rafiziliğe ait kitapların toplattırılması hakkında)

"Çorum Beyine ve Ortapare Kadısına

Daha önce de belirtildiği gibi Casus Kara Yakup tarafından verilen dilekçeye göre ortapare kazasından Rafizi olarak bilinen Fakih Veli namındaki **Kızılbaşın 34 cilt Rafizi kitaplarını getirttiği**, bunları sakladığı veya bir kısmını gizlice Fakih Selim aracılığı ile Yunus ve Kilabi'ye vererek halka dağıttığı bildirilmektedir.

Adı geçen kişilerin derhal yakalatınarak gerekli soruşturmanın yaptırılması ve söz konusu kitapların **toplattırılarak imha edilmesi ferman olunmuştur. Fi.19.Ramazan.984(1576) 3. Murat** ⁽¹¹²⁾

7.FERMAN (Elbistan'da bir Kızılbaşın katline dair)

"Zülkadiri'ye Beylerbeyine ve Elbistan Kadısına

Bölgenizde Yitilmiş **Abdal** adında bir **Kızılbaşın**, Alevilerin lideri olduğu, Elbistan'da Aleviliği yaydığı, Alevi toplum ile sıkı ilişkiler içinde olduğu, bu nedenle yakalattırılarak cezalandırılması için tarafınızdan bildirilen resmi yazıyla bizden izin istenilmektedir.

Bu fermanım elinize geçer geçmez derhal gerekli soruşturmanın yapılarak gerçekten yapılan şikâyetler doğru ise, **adı geçenin yakalattırılarak yapılacak muhakemeden sonra katledilmesi fermanımdır.** Fi.25.Recep.985 (1577) 3. Murat⁽¹¹³⁾

8. FERMAN (Malatya'da Şah İsmail namı ile ortaya çıkan şahsa sadaka gönderenlerin katledilmesine dair.

"Malatya Beyine

Livanıza bağlı İzlu-Rişvan-Eşkanlı-Solaklu-Şeyh Hüseyinli-Soydanlı-Eğirbüklü-Adaklı-Kalaçaklı-Bezki-Çakalu-Mihriman-Karasaz-Kömürlü adlarındaki cemaatler (Aşiretler)in Şah İsmail adında ortaya çıkan şakiye (günahkar-haydut) nezir (adak) gönderip mutabat (Kulluk) etmişlerdir, diyerek bize kadar gelip şikâyet eden Mehmet'e aynı şekilde yazılı fermanımız verilerek gönderilmiştir.

Adı geçen Mehmet, fermanınızla birlikte oraya varır varmaz geciktirmeden yukarıda adları belirtilen cemaatlerin (aşiretlerin) içlerinden Rafizi olup maruf şakiye (Şah İsmail'e) bağlanıp nezir (adak) verenler kimler ise tamamen açığa çıkarıldıktan sonra **yakalattırılarak cezalandırılmaları** ve yazılı sicillerinin bize gönderilmesi ferman olunmuştur. Fi.2.Recep 986 (1578) 3. Murat⁽¹¹⁴⁾

9. FERMAN (İran'la ilişkilerde bulunan Rafizilerin cezalandırılması hakkında)

"Artıkabad ve Zile Kadılarına

Kadılığınızca gönderilen yazıya göre bölgenizde **Rafiziliğin** çok yaygın olduğu, zaman zaman bir takım Rafizi köylerinde **cem ve cemaatlerin yapıldığı** bildirilmektedir.

Tarafınızdan yaptırılan gizli bir araştırma sonucunda düzenlenen rapora göre Arab köyünde Emir Ali oğlu Mansur Halife namına cem yapıldığı, aynı köyden Şah Ali oğlu Maksut-Mehmet oğlu

Kuli-İsmail ve Hasan adlı kişilerin de evlerinde cem tertiplemediği, bu cemlere katılanlardan toplanan 1500 sikkenin Şahbende (Şah taraftarı) olan Emir Ali oğlu Mansur Halife'ye teslim edildiği, bundan başka Bozok-Tokat ve Artukabad kazalarında üç bin nefer (asker) için düzenlenen defterin, adı geçen Şahbende'ye verildiği, aynı Şahbende'nin tedbili kıyafet ile bölgenizde dolaştığı, halife adına kılıç ve kaftan getirip Akdağ'da cem ve cemaat yaptığı rapor edilmiştir.

Bu fermanım, elinize geçer geçmez, yeniden gerçek bir araştırmanın yapılarak Sünni mezhebe bağlı Müslümanların dışında cem ve cemaat peşinde koşan Rafizilerin cezalandırılması ferman olunmuştur. Fi. 28. Şaban.987 (1579) III.Murat⁽¹¹⁵⁾

10 FERMAN (Amasya'daki Kızılbaşların cezalandırılması hakkında)

"Amasya Kadısına ve Amasya Beyine

Çorum-Zile-Turhal-İskilip-Osmancık-Artukâbad Hüseyinâbad-Güleş-ortapare-İnebazarı-Mecitözü, Kazaâbad-Katar-Karahisar-Demirlu ve Havsa Kadılarına

Yukarıda adları belirtilen kazalarda ve bu kazalara bağlı köylerde bazı dinden sapmış Kızılbaş topluluğunun kimi gecelerde toplanarak cem yaptıkları, bu cemler sırasında Sünni Müslümanlar Yezit geldi diyerek hakarete buldukları, ayrıca geceleri gizlice yaptıkları bu toplantılarda avratlarını ve kızlarını meclise getirip birbirlerinin avratlarına ve kızlarına tasarruf idüp (ilişkide bulunup) iştret yaptıkları, salat (namaz) ve sevm (oruç) bilmedikleri, çocuklarına Ebubekir-Ömer-Osman isimlerini takmadıkları, içlerinde olan bazı kişilere Celâl Halife, Resül Halife gibi lakapları takarak sözde din uğruna cem ve cemaat yaptıkları bildirilmektedir.

Bu konuda dergâh çavuşlarından Ahmet Çavuşa verilen ferman doğrultusunda hareket edilerek gerekli teftiş ve araştırmanın yapılmasını, yukarıda zikredilen kaza ve köylerde şeriata aykırı ve hâşâ çar yarı güzin şer'i şerife muhalif (Seçkin dört halifenin şeriatına aykırı) ibadet ettikleri gerçek ise gazez ve kin tutmaksızın tarafsız bir şekilde sicil ve listelerinin yapılarak bildirilmesini, sicilleri çıkarılanların muhkem (sağlam) bir şekilde hapsedilmelerini ve biz-

28.P.002-(1283) III. Mursal⁽¹¹⁰⁾
man mekum 'adî gecen' çavuşun diradeti Hasana'ya verildi. Fi-
halleden olanağa da zulüm edilmemesi gerekmeğe'dir. (Bu ter-
Am'a, bu bahane ile masum Şünnî halka dokunulmaması ve kendisi
den gelecek talimata göre hareket etmeniz emrolunmuşdur.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

7. BÖLÜM

GERİLEME DEVRİNDE DOĞU ANADOLU

"Namuslu insanların, şerefsizler kadar yürekli
olmadıkları bir memleketin sonucundan kuşku-
lanabilir."

Roosevelt

1639 Kasrışirin antlaşmasından sonra birkaç sınır olayı hariç tutulacak olursa denilebilir ki İranlılar'la zamanımıza kadar önemli bir savaş yapılmamıştır. Bu uzun barış devri, doğu bölgesinin halkını zaman zaman her iki devlet arasında oluşmuş savaşlardaki gibi ayaklar altına ezilmekten kurtarmışsa da imparatorluğun gerileme devrine girişi, Osmanlı Rus savaşları, doğu aşiretlerinin birbirlerine karşı düşmanlıkları, devlet elinin buralara uzanmaması gibi nedenlerle sosyal yaşantıda hiçbir ilerleme olmamış, aksine gerileme göstermiştir. Bu bölgedeki gelişimi olumsuz bir şekilde etkileyen etmenleri şöylece sıralayabiliriz:

- 1- Devlet eliyle yapılması gereken eğitim ve öğretimin sıfır noktada oluşu
- 2- Halkın, inanç bezirgânlarının elinde bırakılması,
- 3- Tarikatların ve mezheplerin çağ dışı hurafelerle halkı uyutmaları,
- 4- Aşiretlerin birbirlerine düşmanca davranışları yüzünden soygun, baskın, yağmacılık ve talanın meşrulaşması,
- 5- Feodal kalıntılarının çıkarları uğruna halkı ezmeleri,
- 6- Devlet eliyle yapılması gereken alt yapı kurumlarının olmayışı,
- 7- Üst yapı kurumlarının cahil, bilgisiz ve kalitesiz kişilerin yönetiminde oluşu,

8- Halkın ekonomik krizin içinde bocalayışı ve tarımın ilkel yöntemlerle yapılması,

9- İmparatorluğun son zamanlarında oluşturulan Hamidiye Alaylarının zararlı duruma girmesi ve aşiretler arasında tahripler yapması,

10- Toprak dağılımının âdilane olmayışı ve toprak ağalarının zorbalığı,

11-Hak ve hukukun olmayışı, güçlünün güçsüzü, haksızın haklıyı ezmesi,

12- Eşkiyalarn, yol kesenlerin çoğalması, can ve mal güvenliğinin kalmayışı,

13- Rüşvet ve irtikabın, vurgun ve tefeciliğin yasallaşması,

14- Fakirlik ve yoksulluğun korkunç bir hızla artması,

15- İklimin sert, doğanın acımasız koşulları karşısında teknolojinin olmayışı.

Ayrıntılarına inildiğinde gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen nedenlerin yüzlercesini sıralamak olasıdır. Bu olumsuz etkilenimlerden ötürü zaman zaman birtakım ayaklanmalar olmuştur. Karayazıcı, Celâlî, Ağrı, Hakkâri ve Sivas olayları bunların birer acı sonucudur.

"Celâlî isyanlarına Osmanlı toplumundaki zümrelerin hemen hepsi değişik oranlarda katılmışlardır. İşin ilgi çekici yanı, zümrelerden her birinin bazen isyancıların, bazen de isyana karşı olanların safında yer almasıdır. Celâlî hareketinin özelliği, kimin kimden yana olduğu pek anlaşılmayan bir kavgada herkesin birbirine saldırmasıdır. Fakat sonuçta hep köylünün ziyanlı çıkmasıdır.

İsyanların başlangıcında Celâlî niteliği medrese öğrencilerine, yani suhnelere verilmektedir. Ekonomik bunalımın arttığı oranda, köylü çocuğunu bu medreselere gönderip onların sağladığı imkanlardan oğlunu yararlandırmak istemiştir. 1575 yıllarına doğru bütün medreseler tıklım tıklım dolmuştur. Ne var ki suhnelerin eğitime devamlarına üst düzeydeki kuruluşların sayısı yetmediği gibi medreselerin kaynakları da böyle büyük bir öğrenci kitlesini besle-

yecek güçten yoksundur. Bu durumda, suhteler toplu olarak çevre köylerine, saldırmaya, köylüden zorla vergi almaya, yol kesip eşkiyalık yapmaya başlamışlardır. Kısa sürede bütün Anadolu'yu kapsayan suhte birlikleri ilk Celâlî dalgasını meydana getirmişlerdir.

İkinci büyük Celâlî hareketinin temelinde Leventler vardır. Buna ekonomik darlık ve mültezim baskısı karşısında çifti, çubuğu bırakıp eşkiyalığa başlayan köylülerdir. Ancak, leventlerin önem kazanmaları, ehl-i örfün emrine girip büyük Celâlî birliklerini meydana getirmelerinden sonra olacaktır.

Ehl-i Örf, topraklarının emniyet ve düzenini korumakla görevli devlet memurlarına verilen toplu isimdir. Beylerbeyi, Sancak beyi, Subaşı gibi (yüksek idâre amirleri) Celâlî isyanlarının kendine özgü niteliğinden ötürü önceleri suhtelere karşı köylüyü ehl-i örf, sonraları kendisi Celâlî olarak köylülere saldırmış, en büyük talanı yapmıştır. Celâlî isyanlarının çaresiz hedefi olan halka gelince: Özellikle ehl-i örf-ün ve Yeniçerilerin saldırılarına karşı halk büyük mücadele vermiştir. Kadıların ve Suhtelerin Eski Celâlîler) yardımıyla örgütlenerek iloğlanları denilen silahlı birlikler meydana getirmiş, çarpışmıştır." (117)

İstanbul ricali çoğu kez Anadolu'daki derebeylerle birleşmiş, büyük çiftlikler kurmuş ve sürü sürü hayvan besleyerek halkı soymuştur. Verimli büyük araziler haslara, tımarlara, verimsiz küçük araziler de zemetlere bölünmüştür. Bunlar çıkarları uğruna zaman zaman birleşmişler ve bazen de ayrılarak birbirlerine düşmüşlerdir. Devletten yüz bulamayanlar etraflarına bir çıkarıcı grup toplayarak isyan etmişler, halkı soymuşlardır. Vergi adı altında yaptıkları büyük soygunlarda halk kuşkulanmış, vergi vermek istemeyerek silaha sarılmıştır. "Devlet, derebeylerle uğraşmak şöyle dursun zayıfladığı oranda onlardan medet umacak, ülkeyi yönetmek, vergi, erzak ve asker toplayabilmek için onlarla iş birliğine girişecekti." (118)

Gerileme devrindeki keyfi yönetim, lüks ve safahat, büyük çapta bütçe açıkları ve beliren ekonomik krizler ile peş peşe birbirini kovalayan savaşlardaki yenilgiler, verilen savaş tazminatları ve uğranılan büyük toprak kayıpları, içten içe kaynaşmalar giderek siyasi ve sosyal bunalımlar yaratmıştır. Bunun en tipik örneği: Has-tımar ve zemetdiklerin, iltizam yoluyla pazarlık yapılarak en fazla

parayı taahhüt edene verilmesidir. Böylelikle mültezimler halkı daha çok ezecek ve devlete verilene karşılık-vergi adı altında-kendi hisseleri için daha çok soygun yapılacaktır.

"1600 yıllarından sonra Anadolu köylüsü iki çıkmaz arasında kalmıştır. Ya ırgatlaşmaya, sömürüye, soyguna rıza gösterip yeni düzene, yani köleliğe ayak uyduracak, ya da köyünü terkedip kimsenin ulaşamayacağı uzak köşelere, sarp yerlere kaçacaktır. Nitekim Celâli olaylarının 1604'ten sonraki bölümü büyük koçgunluk dönemidir ve halkın her şeyini terkederek uzaklara, çok uzaklara kaçmasıyla ilgilidir."⁽¹¹⁹⁾

Doğu Anadolu'da ise durum tamamiyle değişti. Yöneticilerinin değişmesi her zaman olası olan has-tımar yerine mülkiyetleri babadan oğula geçen büyük toprakların sahipleri ilk çağ sisteminin bir devamı olan doğal feodallerdi. Üst yapı kurumlarında söz sahibi olan Şeyhler ve Seyitler ise her devirde bu doğal feodallerle iş birliği yapmışlardır. Büyük aşiretleri ve derebeyleri küçük feodallere vanaçaya dek ellerinde tutabilmek için onlarla daima beraber olmuşlar ve beraber görünmüşlerdir. Çıkarbirliği, halkı yüz yıllarca âdeta çift taraflı cendereye almıştır. Öyleki bu inanç bezirgânları, halkı sürekli olarak manevi bir baskı altında tutarken, feodal kalıntılar da egemenliklerini rahatça sürdürebilmişlerdir. Bu çift taraflı cendere Alevi ve Sünni kesimler arasında daha farklı ve değişik bir şekilde seyretmiştir.

Sünni toplumlarda Şeyh-Hoca ve imam gibi üst yapı kurumlarının yöneticileri şeriatın da getirdiği katı, tutucu ve sert kurallarla halkı sürekli baskı altında tutup Ortaçağ Avrupa'sının teokratik ve totaliter yaşantısını sürdürürken, Alevi oymakların Pir-Rehber ve Dedeleri de çoğu kez halkının yanında ve halkla beraber olmuşlardır. Pir Sultan olayı buna en güzel örnektir. Bunun böyle olmasının iki önemli nedeni vardır.

Birincisi devletin ve toplumun sürekli olarak Alevi aşiretleri baskı altında tutması, zaman zaman katliamlara girişmesi ve bu yüzden halk ile dedeler arasında kader birliğinin doğması.

İkincisi ise Alevi ve Bektâşi tarikatlarının, şeriatın katı ve tutucu kurallarının tam tersine devrimci, yeniçikçi ve daha insancıl oluşudur.

"Tarihimizin hiçbir döneminde Doğu Anadolu, Osmanlı bütünü'nün kaynaşmış bir parçası olmamıştır. İmparatorluğa katılan topraklarda devletin geleneksel mülkiyet düzeni uygulanıp tımar sahipleri aracılığı ile devlet otoritesi uzak köşelere götürülürken, Doğu Anadolu bu sisteme bir istisna yaratmıştır. İmparatorluğa bağlanmakla beraber toprak mülkiyeti düzeni değişmemiş, feodal özellik taşıyan beylerin egemenliği kesintisiz devam etmiştir.

Osmanlılar'ın Doğu'ya bu ayrıcalığı tanımaları çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir. Doğu, ırk ve mezhep önderliğinden ötürü merkezi devlete her zaman baş kaldırmabilecek nitelikte olduğundan Osmanlılar bu bölgede kendilerine sadık mütefik bulmak zorunda kalmışlardır. Bu mütefikler, bölgedeki Kürt ve Türk beyleridir. Osmanlı devleti Şii ayaklanmalarını bastırırken yararlandığı ve her zaman çekindiği beylere bir çeşit armağan ve taviz olarak topraklarını gönüllü yönetmek imkânını vermiş, onların işine karışmamıştır. Bu armağan karşılığında savaşçı Kürt kabileleri merkeze baş kaldırmamış, bölgenin coğrafi şartlarını, ulaşım yollarının yetersizliğini, merkezden uzaklığını fırsat bilip imparatorluktan kopmamıştır. Bu koşullar altında devlet ile beyler arasında bir çeşit sözsüz mukavele yapıldığı söylenebilir.

Bu mukavele hemen her zaman yürürlükte kalacak, bölgenin evrimini geniş ölçüde etkileyecektir. Örneğin Batı'da bey ve ağalar 16. y.y.dan sonra ekonomik ve idari kuvvete dayanarak meydana çıktıklarından, güçlerini din ve kan bağlılığı gibi faktörlerle pekiştirmeyecek, bu bakımdan nisbeten güçsüz olacaktır. Doğudaki beyler ise aralıksız devam eden bir derebeylik geleneğini sürdürmektedirler. Köklü feodal yapının ürünü olduklarından ekonomik güçlerini aşiret bağları ile, akrabalık ve Şeyhlik kurumlarıyla sağlamlaştırmışlardır.

Doğunun bu tarihsel özellikleri ve merkezle arasındaki sözsüz anlaşma, cumhuriyetten sonra da önemini ve etkisini korumuştur.

Batı'nın ve batılı hâkim zümrelerin evrimi devletle içli-dışlı bir ilişkinin etkisindeyken, Doğu ve doğulu hâkim zümreler devletin nimetlerinden ve sınırlamalarından uzak, kendi başına buyruk bir ortamda gelişmiştir. Sözsüz anlaşma uyarınca devlet, doğulu beylerin hayat alanlarına karışmamaktadır. Doğudaki kanunu onların ya-

pıp uygulamasına, hatta kanunu çiğnemelerine bile göz yummaktadır. Devlet bu şekilde davranarak bey çıkarlarını zedelemekten ve tehlikeli tepkilere yol açmaktan dikkatle kaçınmaktadır. Geçmişteki olaylar, doğulu beylerin yabancı çıkarlara kolayca alet olabildiklerini göstermiştir. Ancak, devletle doğulu hâkim zümreler arasındaki bu anlaşma, doğu halklarının her zaman zararına işleyecektir. Doğulu vatandaş, devletin nimetlerinden ve her şeye rağmen koruyucu kanadından uzak kalacak, bir çeşit üvey evlât gibi beylerinin keyfine terk edilecektir."⁽¹²⁰⁾

TANZİMATIN GELİŞİ VE DOĞU ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ

Tek kişi iradesindeki erkleri dağıtmak, Osmanlı imparatorluğundaki karışıklığı gidermek ve keyfi yönetime bir son verebilmek için Tanzimatın ilanı artık zorunlu hale gelmişti. Böylece bundan böyle imparatorluğun geniş coğrafyasındaki toplumlar, ön görülen parlamentodan çıkarılacak anayasa ve yasalar doğrultusunda yönetilecek, vatandaşın ana hakları teminat altına alınacak, mahkeme kararları olmaksızın rastgele insanlar idam ettirilmeyecek, mal güvenliği korunacak, kanunsuz vergiler alınmayacak ve vatandaşın din, ırk farkı gözetilmeksizin her türlü insanlık hakları güvenlik altına alınacaktı. Böylece bu vesileyle dış devletlerin birer bahaneyle olası baskılarına da bir set çekilmiş olunacaktı.

Mustafa Reşit Paşa 03 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda atılan 101 pare topla meşhur Hattı Hümayünû'nu okumuş, artık bundan böyle Osmanlı imparatorluğunun Tanzimatla yönetileceğini bütün dünyaya ilan etmiş oluyordu.

Tanzimatın ilan edimesinde başta Fransa olmak üzere dış devletlerin olduğu gibi buralarda okuyan ve eğitim gören hürriyetçi ve devrimci aydınların büyük rolleri oldu. Bu silkinişi, bu yenileniş ve toparlanışı hazmedemeyen ve bir an önce yıkılmasını, dağılmasını bekleyen Rusya harekete geçti. Sözde imparatorluk içindeki Ermeniler'in ve Ortodokslar'ın haklarını korumak amacıyla Osmanlı imparatorluğuna savaş açtı.

Doğu Anadolu toprakları Erzurum-Eleşkirt-Pasinler-Hınıs ve

Malazgirt bir anda işgal edildi. Bu saldırı ve işgal üzerine Doğu Anadolu'daki tüm aşiretler, aralarındaki kardeş kavgalarını bırakarak birleştiler.

Malazgirt'ten Hasanan, Hınıs'tan Zirkan, Varto'dan Lolan-Hormek-Abdalan ve Cibran aşiretleri askeri güçlerimizin yardımına koşarak oluşturdukları milis kuvvetleriyle Rusya'nın Çarlık ordusunu Hınıs'ın Halilçavuş bucağında karşıladılar. Vatan topraklarının savunması için kıyasıya bir savaş başladı. Ruslar'ın düzenli ordusu bu kahraman milisler karşısında çökilmek zorunda kaldı.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler arasında beylik ve derebeylik artık son buluyordu. Ruslar'ın püskürtülmesinden sonra birleşik milis güçleri, ilan ettirilmiş olan Tanzimat Fermanı'ndan aldıkları güçle harekete geçerek Muş ve çevresinde ağır vergi ve baskıları ile halkı ezen ve sömüren Alâettin Paşa oğulları saltanatına karşı koydular. Muş'un Çiris köyü yakınlarındaki konakları yakılıp yıkıldı. Beyliğin bütün mallarına el konularak aşiretler arasında taksim olundu. Yakalananlar öldürüldüler. Bu aileden kaçanlar Hınıs ve dolayındaki yakınlarına sığındılar. Böylece hükümet de İstanbul'dan gönderdiği fermanlarla Doğu illerindeki beyliklere son verdi. Kaldırılan beyliklerin yerine Doğu bölgelerinde uygulanmaya başlatılan mutasarrıflıklar kuruldu. Varto'ya kaymakam, Muş'a da mutasarrıf atandı. Köylerde ise muhtarlıklar kuruldu. Mutasarrıflıklar tarafından uzak köyler arasında kurulan bucaklara bucak müdürleri ve resmi kolluk kuvvetleri gönderildi.

Yeni yönetim birimlerine gönderilen fermanlarla öteden beri Doğu ve Güneydoğu aşiretleri arasında derebeyi ve beylerin çıkarıcı çabalarıyla oluşturulan düşmanlıkların giderilmesine çalışıldı. Ayrıca o güne kadar var olmayan ya da düzenli kuruluşları olmayan ve sadece yarı yamalak bir şekilde derebeyliklerce yürütülen adli kuruluşların temelleri atılarak il ve ilçelerde mahkemeler kuruldu. Arazi ve toprak anlaşmazlıkları, her türlü davalar ve sürtüşmeler bundan böyle bu kuruluşlarca çözümlenecekti. Böylece güçlü, güçsüzü ezmeyecek, birtakım zorbalara geniş halk kitlelerini sömüremeyecekti.

Can ve mal güvenliğinin sağlanmasından ve gerekli mülki düzenden sonra yetişmekte olan nesil için de il ve ilçelerde devlet

cliyle okullar açıldı. Bütün bunlar, tanzimat rejiminin tüm ülkeye getirdiği yeniliklerin Doğuda görünenleri idi. Kızıl Sultan II. Abdülhamit'in istibdatı başlayınca da bu böyle gitti. Ne var ki, bu filizler, 1876 yılına kadar geçen 37 yıllık süre içinde yapılanlar ve ya yapılmak istenenler tam bitirilmeden ya da tam geliştirilmeden II. Abdülhamit'in istibdatıyla yeniden tarihe karıştıyordu. Abdülaziz "halledilmiş" yerine getirilen V. Murat da deli olduğundan 93 gün sonra sadarettten indirilerek Meşrutiyetin ilanı vaadi ile II. Abdülhamit başa geçirilmişti.

Sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa'nın hazırladığı Teşkilatı Esasiye Kanunu bir yıl sonra rafa kaldırılmış, 1877 Osmanlı-Rus savaşını bahane eden Abdülhamit, meclisi dağıtmış, ülkeyi, otuz üç yıl devam edecek olan koyu bir istibdatın içine sokmuştu. Çıkmazlar bundan sonra birbirini kovalayacak, felâketler ülkeyi kemi-rip bitirecekti.

Ayastafanos antlaşmasıyla Doğu'da bir kısım illerin elden çıkmasından sonra siyasi otorite sarsıldı. Doğu'da bir kısım aşiretler yeniden birbirlerine girdiler. Bu yüzden Palandöken-Şerafettin ve Bingöl dağlarında eşkiyalar türedi. Yollar kesilerek kervanlar ve insanlar soyulmaya, can ve mal güvenlikleri yeniden sarsılmaya başlandı.

İSTİBDAT DEVRİ VE HAMİDİYE ALAYLARI

Doğu ve Güneydoğu aşiretleri arasında siyasi, dini ve ekonomik nedenlerle kavgalar sürüp gidiyordu. Mezhep ayrımları yüzünden aşiretler giderek iki büyük kutba ayrılmıştı. Özellikle Sünni aşiretlerin birleşmeleri ve etkin duruma geçmeleri, Doğu'yu büyük bir ayaklanmanın eşiğine getirmişti. Dağ başlarında eşkiyalar, yol kesmeler, kanlı çarpışmalar ülkeyi tedirgin ediyordu. Batı'da ise Jön Türkler'in ve aydınların direnişi, Abdülhamit'i koyu bir istibdat rejimine sürüklemişti. Her kes birbirinden korkuyor ve kuşkulanıyordu. İki kişi bir arada olmaktan çekiniyordu. Jumalci-lik alıp yürümüştü.

Ordunun Doğu'da çıkacak her hangi bir olayı bastırmaya gücü

yetmiyordu. Patlak verecek bir ayaklanma ise dikenler üstünde oturan II. Abdülhamit'i saltanatından rahatlıkla uzaklaştırabilirdi. Kökü dışarıda olan faaliyetler artık belirgin hale gelmişti. Bu nedenle olası bir ayaklanmayı önlemek ve Doğu aşiretlerini elde tutabilmek için etkin durumda olan Sünni aşiretlere bir nevi federatif sistem olan olağanüstü yetkiler verildi. Bu yetki, kendiliğinden oluşmuş olan Kürt Aşiretlerinin silahlı birliklerini resmen tanımak ve onları yararlı duruma getirmek için nizamileştirmekten başka bir şey değildi.

Böylece gayri resmi olan silahlı birlikler nizamileştirilerek **Hamidiye Alayları** şekline dönüştürüldü. Okuma, yazması ve hiçbir eğitimi olmayan aşiret liderleri, Şeyhleri ve ağaları birden bire paşa, mirliva ve alay kumandanları oluverdiler. Böylesi ucuz paşalık ve rütbe dağılımına dünyanın hiçbir yerinde ve tarihin hiçbir devrinde rastlanılmamıştır. Ama, o devrin gereği Abdülhamit kafası bunu yapabiliyordu. Sayın İsmail Beşikçi'nin belirttikleri gibi amaç "cgemen sınıfların çıkarlarını sürdürmelerini sağlamaktır."

Hamidiye Alayları'nın kurulmasının bir diğer nedeni de Doğu Anadolu'nun şehir ve kasabalarında ticaret ve sanatla ekonomik güçlerini tamamlamış olan Ermeniler'in siyasi birlik haline gelmelerini önlemektir. Ancak, böylesine bir uygulama, astarı yüzünden pahalı olmaktan öteye gidemedi. Zira, Hamidiye alaylarını kurmak demek, Doğu'da resmen aşiretler arasındaki kavgada birinin elini kolunu bağlayıp, diğerini serbest bırakarak onu yok etmeye göz yummak anlamına geliyordu. Nitelikim, icraatları boyunca Hamidiye Alayları bu belirttiğimiz gerçekleri ortaya koymuşlar ve Doğu Anadolu tarihinin bir yüzkarası sayfası olmaktan öteye gidememişlerdir. Hamidiye Alayları, Ermeniler'in hiçbir gücünü kıramadığı gibi çoğu kez iç kavgalara neden olmuştur. Bu amaçla Alevi aşiretlere baskılar yapmışlar, saflarına çekemedikleri zaman da iktidarın verdiği güçle her buldukları fırsatta onları ezmişlerdir. Böylece Kızıl Sultan Abdülhamit'in bu yanlış kararı Doğu Anadolu'da dengeyi tek taraflı bozmuş, huzur yerine anarşi ve kargaşalığı, birlik yerine ayrılmayı ön plana getirmiştir. Merhum M.Salih San'ın belirttikleri gibi "Kürt evlatlanm, ben sizin babanızım. Ne işiniz olur-

sa olsun, doğrudan doğruya bana geliniz."⁽¹²¹⁾ demek suretiyle tahiti ve saltanatı uğruna yağ yakmıştır. "Padişahıtan aldıkları kuvvetle halka ve civar aşiretlere türlü zulümlerde bulunan Hamidiye alay kumandanları ve cahil ağaların ellerinden bu bölge halkı bizar olmuştur."⁽¹²²⁾

"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan otuz altı Hamidiye Alaylarının her biri 200 silahlı süvariden meydana getirildi. Her alanın başına, onu meydana getiren aşiretin başkanı (reisi) kaymakam olarak atandı. Bunların çoğunun okuma-yazmaları yoktu. Aşiret ağasının akrabasından iki binbaşı, aşiret ileri gelenlerinden dört yüzbaşı ve teğmen rütbesinde sekiz kişi alay kaymakamına yardımcı olarak verildi. Bunların da hiçbir tahsil ve eğitimleri yoktu. Bunun için, yazışmaları yapmak kasdı ile birer katip görevlendirildi. Alınlarına damgaları vurulan atlar ise aşiretin öz malı idi. Alayın siahları, subay ve kumandanların elbise, giyim, kuşam, rütbe, nişan ve maaşları devlet tarafından veriliyordu.

İki ayrı partiden oluşturulan Hamidiye Alayları, bölgelerine göre şu şekilde yerleştirilmişti.:

1. MİL PARTİSİ (Milan Aşireti Reisi İbrahim Paşa)

Aşiretin Adı	Bulunduğu yer	Alay sayısı
Cibran	: Karlıova-Varto-Bulanık	4
Hasenan	: Malazgirt	6
Zirkan	: Hınıs-Tekman-Karayazı	2
Milan	: Viranşehir	5
Karakeçili	: Urfa	1
Berezan	: Suruç	2
	Toplam	20

2. SİLİF PARTİSİ (Haydaran aşireti başkanı Miriliva Hüseyin Paşa)

Aşiretin Adı	Bulunduğu Yer	Alay sayısı
Hayderan.	: Muradiye-Patnos-Van	5
Ademan .	: Ağrı	1
Tokariyan	: Ağrı	1
Zilan	: Ağrı	2
Celali	: Ağrı	1
Şıpkan	: Eleşkirt	1
Zilalı Selim Paşa	: Ağrı	1
Babakürdi Mistoyu Miran Aşireti "Tutak Bölge Alay Kumandanları Alayları"		3
	Toplam	16
Mil Partisi Alay Sayısı: 20 Alay		
Silif Partisi Alay Sayısı: 16 Alay		
Toplam Alay Sayısı : 36 Hamidiye Alayı"(123)		

Aşiretin oluşumu ve yapısı hakkındaki görüşü ve sonradan İstanbul'da açılan aşiret okulu hakkındaki geniş bilgiyi Hayderan aşireti alay kumandanı merhum Mehmet Sıdık Bey'in oğlu ve Van eski Milletvekili Hasan Sıddık Hayderani şu bilgiyi verir:

"Bir Müşir Mehmet Zeki Paşa vardı. Meşhur Kafkasyalı mücahit Şeyh Şamil'in torunlarından olan bu zatı, Sultan Hamit de pek severdi. Fikrine ve düşüncesine kıymet verirdi.

Doğu'da Van-Erzurum-Bitlis taraflarında yaptığı bir seychatten dönüşünde huzura kabul olduğu zaman, padişahın "Anadolu'yu nasıl buldunuz?" hususundaki sualine cevaben: "Padişahım demiş, Anadolu her bakımdan ihmâl edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflar ise, bize örnek teşkil edecek derecede gayret göstermektedirler. Mesâla bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek edinilmeye değer. Ruslar, hudutları içindeki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları, silah altına almıyorlar ama, yılda bir-bir buçuk ay belli bir yerde topluyorlar. Kazak teşkilatları kadroları

içinde talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gönderiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânını veriyorlar.

Müşir Zeki Paşa'nın bu izahatını dinleyen Sultan Abdülhamit, kısa bir zaman sonra, tarihe aynı ad ile geçmiş (Aşiret Alayları)nın kurulmasını irade buyurdu.

Bu iradeyi telakki eden de yine Müşir Zeki Paşa idi. İbrahim ve Kerim Paşaların da yardımı ile -Rus Kazak Teşkilâtı örnek alınarak-kurulan aşiret alaylarının her biri 700 ile 1000 mevcutlu idi.

O zaman Doğu'da mevcut Kürt aşiretlerinin hepsi büyüklük, küçüklüğüne göre alaylar teçhiz ederek hükümetin emrine verilmişlerdi.

Meselâ, İran'ın "Culfa"sından Bitlis'e, Karaköse'den Erzurum'un Hasankale dolaylarına kadar alabildiğine uzanan çok geniş bir sahaya yayılmış bulunan bizim Hayderani aşireti -Reisi benim babam Mehmet Sıddık Bey ve amcam Hüseyin Paşa'ya yedi alay verdiler. Malazgirt'teki (Hasenanlı) ve Diyarbakır'daki İbrahim Paşa'nın (Milan) aşireti ikişer ve sırasıyla (Cibrani) ve Tutak'aki (Sıpkani) ve (Mukuri Takuri) aşiretlerine de birer alay verdiler. Doğu-bayazıt Celâlîler'den iki alay, bir de Hoşaptaki Dırbaz Hanzade Sadun Bey'in Şemsikıdem aşiretinden bir alay aldılar.

Aşiretin bütün alayları süvari idi. Atları bizzat kendileri tarafından temin edilir ve eşkali alay defterlerine kaydedilir ve damgalanırdı. Aşiret alayları, zabitan maşları ile iaşe ve silahları devlet tarafından verilirdi. Her bir alayın damgası başka başka olup o alayın defterine kaydedilirdi.

Bu aşiret alayları kurulduktan iki sene sonra, zannederim yine Müşir Zeki Paşa'nın teşviki ve Sultan Abdülhamit'in iradesi ile İstanbul'da, Kabataş'ta aşiret reislerinin çocuklarını okutmak üzere (Aşiret Mektebi) açıldı. Bu mektebe Kürt aşiret reislerinden başka Arabistan'ın Suriye, Irak, Ürdün, Hicaz, Trablusgarp ve Cava yerlerdeki Arap ve Müslüman aşiret reislerinin çocukları getirilmişti. Gelen bu Arap çocuklarının hemen hiçbirini Türkçe bilmezdi. Mektepte yedi-sekiz ayda Türkçe konuşmayı mükemmel öğrenirlerdi. Bu mektep, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın idaresi ve muavini Rıza Paşa'nın emirleri altında idi.

İki yüz mevcudun yarıdan fazlası Kürt, mütebakisi Arap ve bir kaçı da Çerkes, Amavut çocukları idi. Bilahare Amavutları çıkardılar.

Mektep çok muntazamdı. Her türlü tesisler ve tedris vasıtaları mükemmeldi. Yatakhane ve yemekhaneleri çok muntazamdı. Her gün sabah kahvaltısı, öğlen ve akşam yemekleri verilirdi. Mektep üniformasının kolları kadifeli ve kaplı yakasında "Aşiret Mektebi Hümayunu Talebeleri" kelimeleri işlenmişti.

Tahsil beş sene idi. İki senede bir, gidip gelme yol masrafı da devlet tarafından verilmek suretiyle memleketimize sılıya gitmemize müsaade edilir ve bu gidişte mutlaka yanımıza mürebbi durumunda bir zabıt terfîk edilirdi. Derslerden başka talim ve cinnastik de vardı.

Cuma ve sair tatil günleri onar kişilik postalar ve yanımızda bir postabaşı bulunduğu halde izinli çıkar, Mahmutpaşa ve Aksaray kahvelerine, yahut İhlamur mesiresine gider ve akşamları mektebe dönerdik. Mektep, tabii parasızdı. Yatar, kalkar, yer, içer, belli zamanlarda üst baş ta alırdık. Gündeliğimiz iki kuruştu. Ayda altmış kuruş eder ve her ihtiyacımıza fazlasıyla yeter ve artardı.

Ramazanlarda iki defa Yıldız sarayına iftara davet edilirdik. İftar bittikten sonra, padişah ta balkona çıkar, şöyle bir görünüp "Nasılsınız evlatlarım?" diye hatırmızı sorar, biz de edilen tembih gereğince ayağa kalkarak hep bir ağızdan üç defa "Padişahım çok yaşa" diye bağırırdık. Saraydan ayrılırken de birer altın lira ih-san ederdi.

Bayram günlerinde ve bilhassa sürre aylarına yeni elbiselerimizle katılır, saf saf dizilir, padişahı selamlardık. Bayramlarda mektebe saraydan gelen kuzular, yedi kişiye bir tane olmak üzere sofralanımıza konurdu.

Hocaların çoğu, Hasan Fehmi Bey ve Abdullah Azmi Efendi-ki sonraları Eskişehir mebusu olmuştur- gibi Türk'tü. Yıl sonunda Zeki Paşa'nın huzurunda imtihan olurduk. Beş yıl tahsilden sonra, muvaffak olanlar, altı ay da Harbiye'de staj yapar ve mülâzım (Teğmen) rütbesiyle memleketine dönüp aşiret alaylarında vazife alırlardı. Bir kısım mezunlar da yine Doğu'da aşiretlerin bulunduğu bölgelerde mülkiye hizmetine verilir nahiye müdürlüğünden işe başlatılırdı."⁽¹²⁴⁾

Hamidiye Alaylarını kurdurmasıyla Kızıl Sultan Abdülhamit, Yavuz Selim'den sonra etnik oluşumu hızlandıran padişah oluyordu. Saraydan büyük destek ve teşvik gören bu okumasız ve yazmasız Hamidiye Alay kumandanları, babaları ve koruyucuları olan Kızıl Sultan Abdülhamit'ten nişan ve rütbelerini bizzat alıp İstanbul'dan döndükten sonra şımarıkça edalarıyla kin ve düşmanlık besledikleri aşiretleri, halk kitlelerini ve özellikle Alevi kesimini ezmeye başladılar. Dağ başları, yollar, köy ve kasabalar yeniden eşkiyalarla dolup taştı. Her gün Hamidiye Alayları tarafından ayrı ayrı köyler basılıyor, adam öldürmeler, soygunlar, yangınlar ve yaylalardan koyun kaçırmalar birbirini kovalıyordu.

Devletten maaş, rütbe, nişan ve silah alan bu diplomasız paşalar, askerlerini giydirmek ve kuşandırmak için halkı soymaktan başka bir yol bilmiyorlardı. Elde ettikleri ganimetlerin fazlasını aşiretlerine ve aşiret halklarına peşkeş çekiyorlardı.

Öteden beri mezhep çatışmalarının doğurduğu düşünüş, inanış ve etkilenme ile Alevi katliamını sevap ve mallarını yağmalamayı da helâl sayıyorlardı. Böyle bir yetki onlar için bulunmaz bir fırsattı. Abdülhamit'in bu gaseti, yıllardır birbirine düşman olan aşiretleri birleştireceğine daha çok kanın akmasına yol açmış oluyordu. Neşter vurulmuştu bir kez. Devlet eliyle, fakir fukaranın verdiği vergilerle kanlı çeteler beslenilmiş, eli kolu bağlı masum halkın ezilmesine, soyulmasına ve katledilmesine bilerek veya bilmeyerek yol açılmış oluyordu.

Eğitimsizlikten doğan rütbe farkı ve disiplinsizlik, aynı zamanda alaylar arasındaki bağımsızlık ve uyumsuzluklar kısa zamanda sürtüşmelere ve giderek birbirleriyle kanlı kavgalara dönüştürüldü. Hükümetin zaman zaman gönderdiği nasihatçi paşalar, hiçbir olumlu sonuç alamadan dönmek zorunda kalıyorlardı. Böylece devlet, kendi eliyle kendi başına içinden çıkılmaz belalar açmıştı. Merhum **M.Şerif Fırat** da kendi zamanlarında yaşanılmış bir olay olduğu için bu konuda şu bilgiyi verir:

"Her iki aşiret livası ve kaymakamlar, döktükleri kanlardan ötürü hiçbir mahkeme ve adalet divanında hesap vermeye mecbur değillerdi. Bunlar, bütün aşiret halkının mukadderatında birer mutlak hâkimdi. Aşiretin adli, idari, içtimai, hukuki tüm yetkileri aşiret re-

islerinin elindeydi. Aşiret reisi, başka bir aşiretten öldürdüğü birçok adamların kanına karşılık, kendi aşiretinden ölümlerine sebebiyet verdiği bir sürü insanların kanlarını bir dehalet ve barışma ile bağışlıyor, evine gelen hasım aşiret ağasının bir merhabasına feda edebiliyordu. Bir aşiretin malı, canı, ırzı, o aşiret reisinin öz malı sayılırdı. Reis, huylandığı ve şüphelendiği bir adamı öldürtebilir, bir suçluyu hapsedebilir veya affedebilirdi. Sevdiği bir kadınla buluşur, bunlar için hiçbir makam veya mahkeme, reisin hakkında tahkikat yapamazdı."⁽¹²⁵⁾

Bu açıklamalar ve bu görüşler, o devrin karanlık politikasını, zulmünü, devletin azcini, yönetim boşluğunu, insan hak ve hukukunun nasıl çiğnendiğini, keyfî yönetimleri, dengesizlikleri ve sözün kısası hukuku tanımayan derebeylik sisteminin kaba gücünü ve bu gücün neden olduğu sosyal çalkantıları en açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Geçmişimiz buydu. Bu ilkellikler, ve bu kargaşalarla savaşım vere vere bu günlere gelebildik.

Hamidiye Alaylarının soygunlarına, silahlı ve atlı resmileştirilmiş çetelerle baskınlarına, karşılarındaki masum halkı ezmelerine ve öldürmelerine karşılık can ve mal güvenliğini sağlamak için hiçbir devlet dayanağını arkalarına almadan mücadele veren alaysız aşiretlerin o karmaşa dönemindeki direnişleri övgüye değer. Hamidiye Alaylarının o karanlık günlerde işledikleri cinayetleri, yaptıkları soygunları, neden oldukları sosyal çalkantıları özetlediğimizde belirgin olarak şu eylemleri yaptıkları göze çarpar.

1- (1894) Cibranlılar ve bağlı buldukları Hamidiye Alayları Hormek ve Lolan köylerine baskınlar düzenleyerek mallarını yağmaladılar. Hükümete yapılan şikâyetler olumlu bir sonuç vermedi. Resmi kuruluş oldukları için Cibranlılar'ın davranışları göz ardı edildi. Bu suskunluklar üzerine karşı cephe açıldı. Bir kısım mazlum vatandaş ve Hormek lideri İbrahim Talu, yandaşları ile birlikte Hamidiye Alayları'nı katletti.

2- (1895) Aşiretlerin birbirlerine düşmelerinden yararlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'da yer yer örgütlenerek Van - Muş - Çabakçur - Kiği ve Pasinler'de silahlı birlikler kurup soygun ve çıkiyalığa, şiddet ve teröre başladılar.

3- (1897-1898) Hamidiye Alayları ve kaymakamları birbirleri-

ne düştüler. Karşılıklı çatışmalar, halkı ve diğer aşiretleri etkiledi. Varto'daki Hamidiye alay kumandanı Cibranlı Mahmut Bey katledildi.

Karşılıklı bu çatışmalar, diğer aşiretlere de sıçrayarak huzur ve güvenlik adına hiçbir şey kalmadı. Bu çatışmalar karşısında Varto'daki Hormekliler-Lolanlılar ve Abdalanlılar, bu baskın ve soygunlardan az zararlı çıkabilmek için birleşmek zorunda kaldılar. Birinci cihan savaşı sonlarına kadar süren bu kargaşalar giderek kan davasına dönüştüğünden uzun yıllar durulamadı.

4- (1905) İlkbahar aylarında Cibran aşiretinden 700 kişilik bir kuvvet, Varto'nun Mengel gediğinde Hormek aşiretini sarıp lideri Selim Efendiyi katledince, çevredeki gerginlik daha da fazlaştı. Dayanışma içine giren aşiretler, Cibranlılar'a karşı cepheler açtılar. Bu çatışmalar giderek Sünni-Alevi çatışmalarına dönüştürüldü. Görüntünün bu şekliyle çatışmalar büyüyünce Lolan-Hormek ve Abdalanlar'a karşı bütün Sünni aşiretler de Cibranlılar ile birleşti. Yörede artık güvenlik adına hiçbir şey kalmadı. Teksas gibi her kes silahlı gezmeye başladı. Bu başıbozukluk içinde kavgalar Lolan ve Hormek bölgelerinde düzenlenen baskınlarla sürüp gidiyor, karşılıklı pusular kuruluپ katliamlar yapılıyordu. Bu sırada Lolan aşiret lideri Mehmet Ağa Varto'da meclis azası olarak hükümet nezdinde uzlaşma ararken kardeşleri Selim ve Hasan Efendiler, Cibranlılar tarafından hunharca öldürüldüler. Yapılan bu baskınlar, katledilmeler karşısında hükümet seyirci kalıyor, zorbalıklar sürüp gidiyordu. Can ve mal güvenliği kalmamış, çoğu kez ezilen halk kesimi dağlarda ve mağaralarda yaşamak zorunda bırakılmıştı.

Aynı durum Hınıs'ta, Kiği'de, Karlıova'da, Bingöl'de, Elazığ'da, Urfa'da, Van'da, Ağrı'da ve aşiret alaylarının bulunduğu tüm il ve ilçelerde devam ettiğinden memleket adeta bir kan çanağına çevrilmişti. Abdülhamit'in bu istibdat yönetiminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, içinden çıkılmaz bir anarşiye, karşıklığa, soygunluğa ve eşkıyalığa sürüklenmişti. Bir insanı öldürmek, bir tavuk öldürmekten daha kolaydı. Halk fakir ve yoksuldu. Yiyecđinden çok canını, malından çok güvenliğini düşünür olmuştu. Böylesi bir kargaşada ilk çağ yaşantısının katı yoksulluğu, vahşiliği ve barbarlığı vardı Doğu ve Güneydoğu'da.

Biçilen ekinler, yığın yığın otlar her yılın sonbahar aylarında durmamacasına, göklere çıkan koyu dumanların aievleri arsında yanıp kül oluyor; alınteri, dökülen bunca emekler yok olup gidiyordu. Zulüm, gözyaşı ve ağıt dinlemiyordu. Bunun içindir ki halk, ekinden çok silaha sarılıyordu. Abdülhamit'in basiretsiz yönetimi Doğu'yu böylesi bir karanlığa sürüklemişti.

Doğu ve Güncydoğu insanını birbirine düşürerek seyirci kalan bu yönetim, kimi aşiretleri Kürt diye tanımlayarak aşiret alaylarına bağlamış, kimisini de Alevi ve Kızılbaş diye dışlayarak kırıp geçirmişti. Bu kargaşalı ve karanlık dönem, Kızılsultan Abdülhamit'in "halledildiği" 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanına dek sürüp gitti.

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU

Vatansever aydınların sonsuz çabaları, devrimci komutanların azimli kararları ile Kızıl Sultan Abdülhamit'in şiddet, korku, baskı, soygun, zulüm ve jumal dolu karanlık yönetimine son verilerek 10 Temmuz 1908'de ikinci kez Meşrutiyet ilan olundu. Bütün ülkede olduğu gibi Doğu Anadolu'da da ve özellikle ezilen aşiretler arasında bir bayram havası yaşandı. Yıllarca kan kusanlar, jumallerden zarar görenler, sürülenler, ezilenler ve keyfi bir fermanla kurban verenler, özgürlüğün bu berrak havasını doya doya teneffüs ettiler.

Acının, ızdırabın yerini birden bire sevinç gözyaşları aldı. Bir karabasan gibi gelip geçti 33 yılın koyu istibdatı. Bu özgürlük sarhoşluğunda sanki herkes, bir kâbustan kurtulur gibi olmuştu. "Hürriyetin ilanı, bütün ülkede, önceden tahmin edilmeyen, günlerce sürüp giden coşkun, heyecanlı gösterilere yolaçtı. Bilhassa şhirlerle başlıca kasabalarda halk, sanki 33 yıl kapalı tutulduğu bir kafesten, yahut bağlı bulunduğu zincirlerden boşalmış gibi çılgın taşkınlıklar yaptılar. Aslında ne olduğu, neyin değiştiği ve neyin geleceği pek bilinmezdi. Ama yıllar yılı süren, uyuşturulan halk yığınlarının, bir gün ellerini kollarını bağlayan kayıtlar, böylece birden silkinmesinden ve aklına ne eserse o türlü gösterilere, taşkınlıklara, kendini vermesinden daha tabii bir şey olamazdı."(126)

1908 Meşrutiyetinin temeli, 1876 Meşrutiyetine dayanır. Zira o zaman hazırlanmış kanuni esasi, ancak bu zamanda uygulanma

olanağını bulacaktı. O zamanın hürriyet şehidi Mithat Paşa, azledilerek sürgüne gönderilmişti ama, hazırladığı kanuni esasi yokedilememişti. 1876 Devriminin temel ilkeleri de 1858 Avrupa ihtilallerine ve 1789 Fransız İhtilalinin insan hak ve özgürlüğü temel prensiplerine dayanıyordu. Aslında güneş batıdan doğup gelmişti Anadolu'nun sisli ufuklarına.

Bundan böyle toplumların yönetimine kişilerin buyrukları değil, halkın temsilcileri olan meclisin çıkardığı yasalar egemen olacaktı. Bu egemenlik, toplumların öz malı olacak ve kitlelerin içinden kopup gelecekti.

Bu özgürlük havası kısa zamanda, yurdun en uzak bölgelerine dalga dalga esip gitti. Bir takım değişiklikler oldu, birtakım değişiklikler olacaktı. Doğu'nun asırlar boyu sürüp gelen derebeylik sistemi yıkılmıyordu ama, aşiretler, aşiretlere ezdirilmeyecekti bundan böyle. Birinin eli-kolu bağlanıp, diğeri silahlandırılmıyacaktı. O havayı yaşamış merhum Mehmet Şerif Fırat, Meşrutiyetin Doğu'daki yankısını ve etkisini şöyle anlatır:

"Meşrutiyet idaresinde yer alan hürriyet, adalet, müsavet, uhuvet (kardeşlik) maddeleri, derebeylik, eşkiyalık ve zorbalığın ortadan kalkmasını sağlamış, Doğu illerindeki köylüye huzur içinde çalışma fırsatını vermişti. Artık köyleri basacak, dağlarda kervan soyacak ve adam öldürecek hiçbir şaki çetesi ve aşiret akınları yoktu.

Varto ilçesi halkı, bu devirde huzur ve güven içinde yaşıyor, affa uğrayıp evlerine dönen Hormek ve Lolan halkı, aile ocağında çiftçilik ve koyunculukla uğraşıp çocuklarını Varto'da yeni açılan rüştiye mektebine gönderiyorlardı.

Bu suretle değişen Doğu illerinin özgür havası içinde yer yer dersaneler, mektepler açılmış, memleket, servet ve saadet kaynağı olmuştu. Hamidiye alay ağaları, çocuklarını okutmaya vermiş, medeni bir şekle girmişlerdi. Bu durumdan en fazla sevinen, eski mülkiye adı altında yaşayan halk ve köylülerdi. Bunlardan, Hınıs'taki Çarekli Haşan Ağalar, Varto'daki Zeynel, Lolan Ağaları ve Kârer'deki Hormekli Küçük Ağa, en başta halka önder olmuş, köy ve bölgelerinde bulunan okuma çağındaki çocukları, yakın kasaba ve vilâyetlerin mekteplerine göndermişlerdi."⁽¹²⁷⁾

Meşrutiyetin gelişinden ve Meşrutiyetin getirdiği bu özgürlük havasından hoşnut olmayan gruplar vardı. Bunlar, çıkar sahibi kişiler ile Kızıl Sultan Abdülhamit'i babaları gibi bilen aşiret alayları mensupları idiler. Bunlar, konaklarında matem tutuyor, Abdülhamit için ağıtlar yakıyorlardı. Yer yer başkaldırımlar bunun içindi. Rejim değişikliği olur olmaz anında bu alayların başlarına üniformalı kumandanlar atanmış, okumasız-yazmasız paşaların yetkileri kısıtlanmış ve az da olsa nizami bir düzene yaklaşımlararak disipline edilmişlerdi. Ya da disiplin altına alınmaya çalışılmıştı. Görevleri, aşiretleri ve halkı, halkın içinde buldukları köyleri basıp soymak değil, nizami birlikler gibi vatani beklemek olacaktı. Böyle bir değişiklik, sadece bir deneme idi. İslah edilmedikleri ya da düzene sokulamadıkları takdirde, ileride tamamen kaldırılmaları ve lağvedilmeleri de söz konusu olabilecekti.

Meşrutiyet, tüm ülkeye olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu'ya da birtakım değişiklikler getirmeyi amaçlıyordu. 21 maddelik programında ekonomik kalkınma, amele ve patron ilişkileri, çiftçilerin topraklandırılmaları, ırk din, dil, derebeylik, ağalık gibi konular gerçi İhtilal ve Terakki Cemiyeti tarafından ele alınmıştı ama, yapılan ihtilal, Şevket Süreyya Aydemir'in belirttikleri gibi "sahipsiz bir ihtilâldi". Zira, Meşrutiyet ilân edilmişti ama, II. Abdülhamit hâlâ tahında oturuyor, kurduğu yönetim sisteminin bütün çarkları olduğu gibi işliyordu. Resmen bir ihtilâl komitesi mevcut değildi. Bu nedenledir ki getirilmek istenen düzenden vatandaş pek emin değildi. Büyük kuşkuyla bakıyordu bu değişime. Gerçi terörist hava değişmiş, dağdaki eşkiya susmuştu ama, egemen sınıflar sinsi bir bekleyiş içinde idiler.

Yapılan eylem gerçek mi, yoksa bir oyun mu idi? Neler getirecek, neler olacaktı?.. Bunlar kesin olarak bilinmiyordu. Bu geçici susma, gerçek durumu anlamak, nabız ve tansiyonu ölçmek içindi.

Doğu'da bir yıl sonra başkaldıran aşiret ağaları, İstanbul'daki 31 Mart 1909 irtica olayı, bu suskunlukların patlayan bombaları oldu. Şeriatçılar seslerini duyurmaya, kanlı dışlerini göstermeye başladılar.

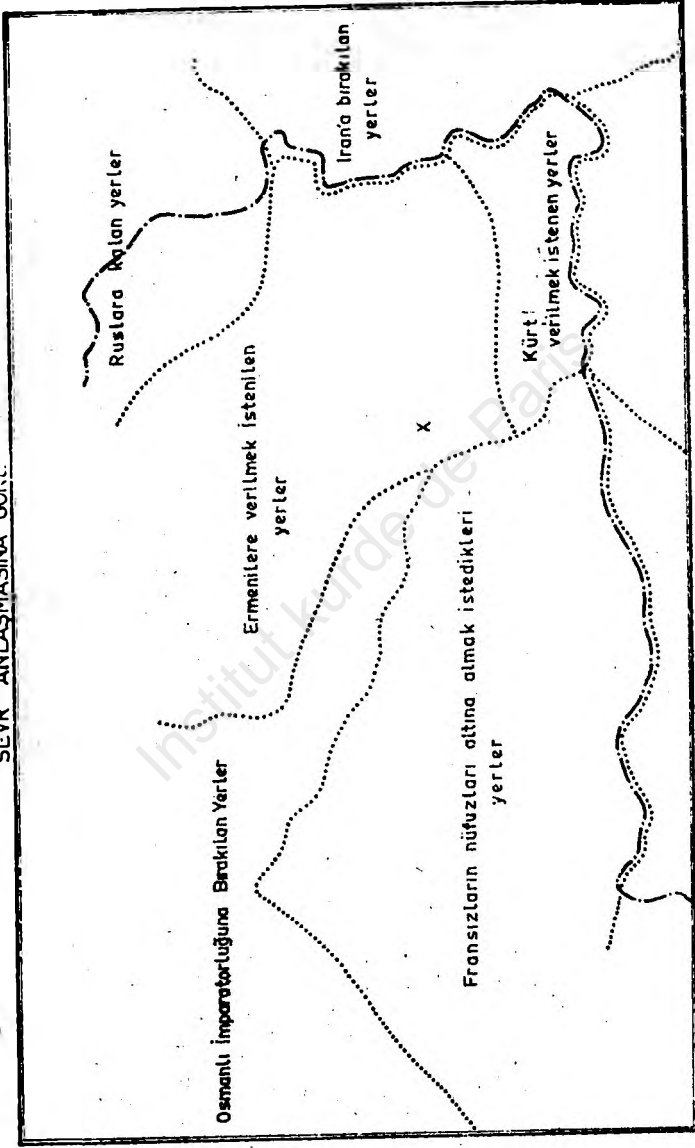
Çankılı kol ağaları, uzatmalılar ve alaydan yetişmeler ile din elden gidiyor diye bağırarak ve gerçekten din ile ilgisi olmayan çıkar-

cılar, el ele vererek ülkeyi yeni baştan karanlıklara ve çıkmazlara sürüklemek istediler.

Bu çatışmalar ve bu kargaşalar durulmadan, halk huzura ve güvene kavuşmadan kısa bir müddet sonra patlak veren Balkan savaşı, arkasından bir karabasan gibi gelen 1. Cihan Savaşı, devletin yıkılıp parçalanmasına ve halkın yeniden onulmaz çilelere sürüklenmesine, neden oldu.

Institut Kurde de Paris

SEVR ANLAŞMASINA GÖRE

Sınırlar
X Muşun bulunduğu yer
T.C.nin şimdiki sınırı

8. BÖLÜM

**KÜRTLER'İN KÖKENLERİ
İLE
İLGİLİ GÖRÜŞLER**

"Bilclim ki, milli benliğini bilmeyen milletler,
başka milletlerin şikândır." (A vıdır)

Mustafa Kemal

Binlerce yıldan beri Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Yukarı Mezopotamya denilen Kuzey Irak ve Batı İran'ın dağlık kesimlerinde yaşayan ve Kürt diye tanımlanan halk topluluğunun kökenleri hakkında bu güne dek değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir takım yerli ve yabancı bilim adamları, yazarlar ve tarihçiler, sıraladıkları görüşlerle bu konuyu gün ışığına çıkarmaya çalışmışlardır. İleri sürülen savlarda birleşilen noktalar olduğu gibi birbirinden farklı görüşler de vardır. Değişik görüş ve yapıtlarda sergilenen bu savları toparladığımızda önümüze şöyle bir tablo ortaya çıkar.

1- Ksenofon'un "On Binlerin Dönüşü"nde belirttiği Karduklar'ın, bu günkü Kürtler'in ataları oldukları konusunda bir kısım yazarlar birleşmektedir. Ancak, giyim, kuşam ve yaşam benzerliği olmasına karşın Th Nöldeke⁽¹²⁸⁾, M. Hartmann⁽¹²⁹⁾, Weissbach⁽¹³⁰⁾ gibi doğu bilimciler, dil bilimsel nedenlerle Kurd ve Karduk biçimlerinin eş anlamlı sayılamayacağını, tersine klasik yazarların ve özellikle Strabon'un Kyrtioi ya da Cyrtii diye söz ettikleri küçük Medya ve Persis ülkesinde oturan toplulukların, Kürtler'in ataları olduğunu kabul etmektedirler.

Çarlık Rusya'sının profesörü C.F. Lehmann⁽¹³¹⁾ ise Karduklar'ın Kürtler değil, Gürcü Kartveliler'in ataları olduğunu göstermekte ve bunların sonradan kuzeye, Kafkasya'ya göç ettiklerini, Kardouk-hoi, çoğul olarak Ermenice Kardukh'un karşılığı olduğunu, Kardukh'un da Gürcistan İberya'sında oturan yerli halkın Kartueli (Kartveli) ile yakın bir uyum halinde olduğunu bildirmektedir.

2- Rus bilgili N.J. Marr⁽¹³²⁾ ise zamanla gerçeğe olguların, şimdi

birbirinden binlerce tarihle ayrılmış bulunan Karduklar Kart'laraarasında köken birliği olabileceğini ve ayrıca dillerinde bir takım kelimelerin benzerlik içinde olduğunu belirtmektedir.

3- Gerek Med ve gerekse Karduklar'ın kökeninden bu günkü Kürtler gelseler bile konuştukları dilin Hint-Avrupa yani, tartışma götürmez bir şekilde İrani oluşu. onları Fars kökenine yaklaştırmaktadır.⁽¹³³⁾ Aslında Med ve Persler'in birleşimi Farslılar'ı oluşturur.

4- Orta çağdaki Batı Avrupa bilimi, Marko Polo, Michaelis ve Schlötzer gibi 18. y.y. sonunun büyük tarihçi ve dilcileri, Kürtler'in dili ve kültürüne değinerek Kürtler'in ilk çağda Mezopotamya'da uygarlıkları görülen Kaldeliler'in kökeninden oldukları görüşünde birleşmektedirler.

5- 1787'de yayınladığı Kürtçe grameri ile Garzoni, Kürtler'i, İranlılar'ın yakın akrabaları ve dillerini de Farsça'nun bir lehçesi olarak kabul etmektedir.⁽¹³⁴⁾

6- 19.y.y. dil bilimcilerinden E.Rödiger ve A.E.Pot, yaptıkları araştırmalar sonucu Kürt dilinin Farsça ve her ikisinin de ortak kökeni olan Zend dili ile ilişkilerini ortaya koyarak Kürt dilinin İrani bir dil olduğu varsayımını kabul ederek Kalde kökenli olma olanağının kesinlik kazanmadığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda bütün Küçük Asya uygarlığının da İrani, dolayısıyla Ari kökenden olduğu sonucuna varmışlardır.

7- 1938'de Brüksel'de yapılan XX. Uluslararası Doğubilimciler Kongresi'nde Kürtler'in Kardukh, Kartvel, Khald, Kalde gibi ulusların adlarındaki ses benzerliğine ve bunların bu günkü Kürdistan'da oturmuş olmalarına dayanılarak, bu ulusların Kürtler'in ataları mı, yoksa daha çok Kürtler'in adaşları mı, konusu tartışılmış, kesin bir sonuca varılamamakla beraber büyük tarihçi Herodot'un belirttiği şekilde Bohtan diye söylenen Beth-Kardu bölgesinde uygarlıkları görülen Paktuesler'le yakın bir ilişkinin olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.⁽¹³⁵⁾

8- Şerefname'ye göre tezlerden biri de Kürtler'in Boht ve Baçan adlı iki kardeşin soyundan geldikleri varsayılmaktadır.

9- Pennsylvania Üniversitesi profesörlerinden E.A.Speiser, Mezopotamyalılar'ın kökenleri konulu eserinde Kürtler'in Gutiler'le ve

Zagros Hulubileriyle aynı ırktan olduğunu ileri sürmektedir. Aynı şekilde Prof. A. Smieszek (Rocznik Orientalistyazny) bir takım Fonetik kanıtlara dayandırarak benzer isimlerin insanı gerçekten düşündüren bir işaret olduğunu göstermektedir. Örneğin (Keltai-Galatai ve Galli -Galatoi-Galt-Oi-Galli) 1925'de Hititler adlı makalesinde gerçekçi benzerlerinden söz etmekte ve yazısının sonuç bölümünde Keltler'in adını da üç farklı biçimde gördüğünü belirtmektedir.

10- Rus bilginlerinden N.J.Marr ile Minorsky, Kürtler'in kökenlerine farklı açıdan bakmaktadırlar.

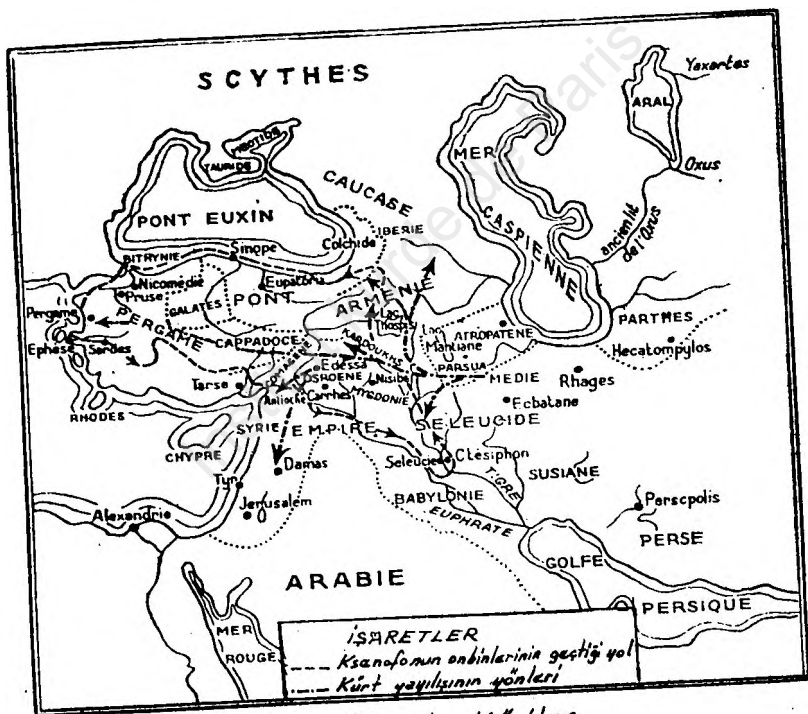
N.J. Marr ⁽¹³⁶⁾ Binlerce yıllık bir tarihle birbirinden ayrılmış bulunan Karduklar (Eğer Kürtler'in ataları olarak kabul edilirlerse) ile K.art (Gürcüler)in başlangıçta bir olmalarının muhtemel olduğunu, Kürtler'in dillerini değiştirdiklerini, Ari dilin sürecine uğradığını, Kürtler'in Küçük Asya'nın dağlık bölgelerinin yerlileri olduklarını, Kürt dilinin de dünyanın başka bir yerinde değil, burada oluştuğunu, ön Asya bölgesinin yerlileri olarak Khaldlar'ın, Gürcüler'in, Ermeniler'in, Kürtler'in birbirlerine yakın oldukları varsayımı ile Marr, Kürtçe ile Medce arasında ayrıca çok sıkı bağlar bularak Kürtçe'yi bazı kısımlarında Medce'nin doğrudan mirasçısı gibi gördüğünü belirtmekte ve Minorski'nin "Kurmanç" terimini, onunu anladığı şekilde yorumlamayarak Ermeni adı olan (Harmen-Karmenç-Kar-menç/Kurmanç) arasında bir yakınlık görür, kimi zaman da onu Kimmerce'ye benzetir.

Minorsky ise Kürtler'in kendilerine verdikleri Kurmanç adının iki ayrı kökenli heceden oluştuğunu, birinci heceyi Kur (d) olarak, ikinci hece olan -man(ç)ı da Medya olarak veya Mannalılar/Montianoil ile ilgili görmektedir. Mardlar, Mannalılar'ın torunları olduğu taktirde tarihi ve coğrafi olgular gözönünde tutularak Kürt ulusunun, iki soydaş aşiret olan ve Med lehçeleri konuşan Mardlar'la-Kyrti'lerin bileşiminden oluştuğu görüşünü ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Arap yazarı Mesudi'nin 10.y.y.da Kürtler'in isimleri ile ilgili(Kurd-bin-Mard-bin Şa'ş'a-bin-Harb-Bin Hawazin) şeceresi, Minorsky'nin tezine destek olmaktadır.

Aslında Minorsky ile Marr, aynı yaklaşım içindedirler. Her iki yazar, dolaylı da olsa Kürtler'in -Medler'e kökence bağlanabilece-

ğini kabul etmektedirler. Gerek Medler, gerek Persler ve gerekse Ön Asya'nın irili ufaklı kavimleri (Gürcüler-Kürtler-Ermeniler ve Ararat kavimleri), kökence Ari ırkına bağlı olduklarına göre temelde bir aynlık görmemektedirler.

Böylece Minorsky, Kürtler'in İrani (Hint-Avrupalı) kökenden olduğunu ve İ.Ö.7.y.y da Urmiye gölü bölgesinden Botan'a(Kentrites) doğru göç ettiklerine inanmasına karşın, Mar ise (137) Kürtler'in buranın yerlisi olduklarını, Khaldlar, Gürcüler, Ermeniler gibi Asyanik (Ön Asya Yerlisi) kavimlere akraba olup vaktiyle bunların dilini kullanmaktayken sonradan İrani bir dil benimsediklerini ileri sürer.

HARİTA 1. - İlkçağda Kürtler

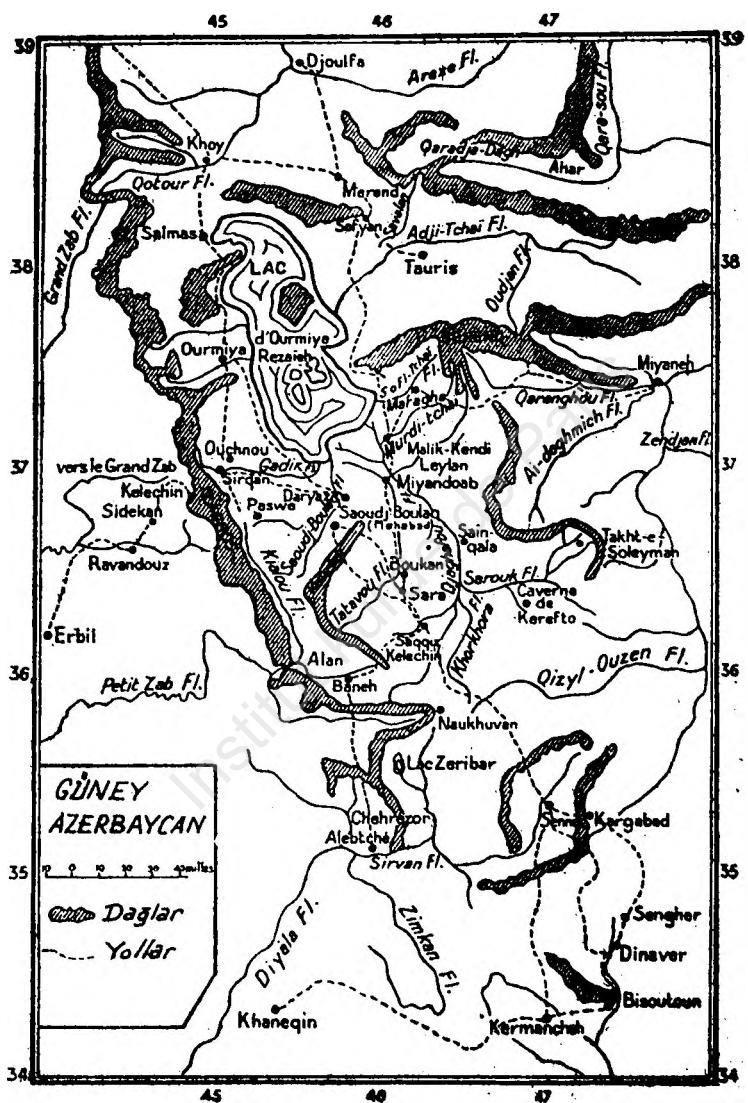
Minorsky'nin tezinde daha gerçekçi bir yaklaşım bulunmakla beraber "Kurmanç" teriminin çözümlenmesinde bir yanılığın içinde olduğu görülmektedir. Şöyleki, "Kurmanç" teriminde "Kur(d)" hecesi, kelimenin asıl kökünü oluşturup ulus varlığı olan Kürt'ü, "-Man (ç)" ise bir adam, bir insan anlamına gelip ikisinin bileşimi olan "Kur-manç" da Kürt olan bir adamı belirtir. "Kurmanç" kelimesinin sonuna "i" getirildiğinde "Kurmanci" şekliyle çoğul olup kendi başına bir ulus olan Kürtler'i veya konuşulan dili anlatmak ister. Kürt olan bir kişiye sen kimsin?.. Nesin?.. diye sorulduğunda çoğu kez "-Ez Kurmancım" der. Yani ben Kürt'üm demek ister. Böylece "Kurmanç" terimindeki "ım" eki de birinci şahıs eki olmaktadır.

Bu görüşün ışığında hareket edildiğinde Kürtler'in Kyratio'lerle yakın bir köken birliği içinde olabilecekleri düşünülebilir. Çünkü Asur kaynaklarında Kurti-i diye bir ulusun varlığına rastlanılmakla beraber Ermeni ve İran kaynaklarında da aynı isim "Kort, Kortia, Korçeh, Karduh, Kordih" şeklinde söylenilmektedir.

Sayıli Kürt kaynaklarına göre Kürtler'in hangi kökenden geldikleri kesinlikle bilinmemekle beraber, doğudan geldikleri bildirilmekte ve çıkarılan sonuca göre Kyratio-Kürtler'in yayılışlarında Urmiye gölünün kıyısından Botan'a doğru bir hat izledikleri görülmektedir. Nitekim, 4.y.y. dan sonra burda Mahkent Kürt prensliğine rastlanılmıştır.

II- "Musul ovasından ayrılıp Yukarı Büyük Zap yöresindeki dağlara göçen dağlı Nesturiler, bir çok bakımdan komşuları Kürtler'e benzemişlerdir. Nesturiler'de Kürt masal ve şarkıları da revaçtadır. Bu gün, vaktiyle Hıristiyan olan birtakım Kürt aşiretleri vardır. Dilleri, karşılıklı olarak birbirlerinden kelime alıp vermişlerdir. Aynı zamanda her iki dili de konuşan gruplar vardır."⁽¹³⁸⁾

12-Şerfname'deki (Dahhak) tezi "Morier'ye göre" her yıl 21 Martta Demavend'de İran'ın zalim Dahnak'tan kuruluşu kutlanıyor. Bu bayram Ayd-ı Kürd'i-Eyd-i Kürdi (Kürt bayramı) adını alıyordu. Şeyhnamedeki efsanede rivayet ediliyor ki, zalim Dahhak, omuzlarından çıkan yılanları doyurmak ve acılarını dindirmek için her gün iki gencin beynini çakartıp omuzlarına sürermiş. Bir yıl içinde yüzlerce genç öldürülmüş. Dahhak'ın sarayına aşçı olarak

HARITA 3. — Profesor V. Minorstynin haritasına göre (Bos., cilt XI, kum II, tavka I, s. 830).

giren iyiliksever Armail ile Kermail günde iki hayvan kesip beynini Dahhak'a verirken gençleri de salıverir, dağlara göndermiş. Yıllarca devam eden bu olaylarla dağlarda saklanarak biriken bu gençler, zamanla çoğalarak Kürt ulusunu oluşturmuşlardır.

13- Bir başka efsaneye göre Kürtler, Haz. Süleyman'ın kovduğu odalıklarla Şeytan Casad'ın torunlarıdır. Bu efsane "kovmak" anlamına gelen Arapça "karrada" fiilinin etimolojisine dayanır. Çoğu zaman halk etimolojisi Kürt adını Farsça'da "kahraman" demek olan gurt kelimesine bağlar.⁽¹³⁹⁾

14- Bir Ermeni efsanesi de Kürtler'in X.y.y. da Doğu Anadolu'nun dağlık kesiminde göründüklerini belirterek şöyle der:

"X.y.y. Arap egemenliği sarsılmaya yüz tutup da çeşitli ülkeler de emirler çoğalınca, Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler, kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler, bir çok yerleri ele geçirdiler ve buradaki inançları benimseyerek din ve dil yönünden onlara benzediler. Bunlar arasından bir çokları da Med prensleri ile birleşerek Karduklar'la-Mosklar'ın sınırları içindeki Ermenistan'a akın ettiler. Bu ülkeleri ele geçirdiler ve buralara yerleştiler. Daha sonra onlarla kaynaştılar." diyerek Kürtler'in kökenlerini Türkler'e bağlamakta ve Türk-Kürt ulusunun aynı ulus olduğunu, zamanla bunların Farslar'ın etkisinde kaldıklarını bildirmektedir.⁽¹⁴⁰⁾

15- Dil ve tarihi araştırmalar yayınında antropolojik araştırmalar ve bu yoldaki kanıtlar da Kürtler'in kimliklerini ortaya koymakta etkin bir rol oynar.

"Stolze'nin fotoğraflarını çektiği Doğu Kürtler'inin hepsi, bölgelerindeki İran halkıyla tam bir benzerlik taşıyan esmer ve son derece brakisefal tipler olarak görüyorlardı.⁽¹⁴¹⁾ Von Luschan'ın Nemrud ve Zencirli yöresinde (Karakuş yakınındaki Kommagene'de) antropolojik yönden titizce incelediği Batı Kürtler'i ise bambaşkadırlar. Bunlar arasında hayli büyük oranda sarışın ve dolikosefal (endeksi 74-76 arasında) tipler vardır. Von Luschan'ın bu gözlemlerden çıkardığı sonuç şudur: "Kürtler başlangıçta mavi gözlü ve dolikosefal bir kavimdirler", o şekilde ki bunlar arasında ve bazı bölgelerde esmer ve brakisefal unsurların ortaya çıkmasının Türklerle, Ermenilerle ya da İranlılar'la kaynaşmasının sonucu olması

Harita. 15 - Ehli Hâk'ların dağılışı. (A. Minorsky'ye göre)

Harita 15 — Ehli Hâk'ların dağılışı.
(A. Minorsky'ye göre).

gerekir."⁽¹⁴²⁾ Von Luschan, bu sarışın ve dolikosefal Kürtler'in Avrupa'nın kuzeyinden geldiklerini, fakat yüzde yüz Cermen asıllı unsurlar olduğu varsayımı üzerinde durmamakta, sarışınların oranını Karadeniz'deki Karakuş'ta %62, Van gölü bölgesinde Nemrud'da % 58, Zencirli'de % 39 olarak göstermektedir.

"A.Basmakof ise bu nordik tipin Ön Asya'ya geldiği zaman, dilinin Kürtçe olmaması ve Kürtçe'nin ona, kendisini boyunduruk altına alan İrani unsurlarla temasa gelmesi sonucunda kabul ettirilmiş olması mümkündür."⁽¹⁴³⁾

16- Marc Sykes, Milli Kürtler'ini (Arap Tipi), Girdi Kürtler'ini (Mukri Tipi), Şemdinan Kürtleri'ni (Nesturi ve Hakkâri Tipleri), Kuzey Kürtler'ini (Türkmen Tipi) olarak göstermekte ve bunlar arasında ortak nitelik ve nicelik bulmanın bir hayal olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁴⁴⁾ Aynı zamanda Bazıl Nikitin de bu görüşe aynen katıldığını belirterek bu günkü İranlılar'la Kürtler'in, Ermeniler'in ve bir kısım Türkler'in bu antik krallıklara mensup halkların yerlerinde kalmış olan torunları oldukları düşünülebilir" savını ileri sürmektedir.⁽¹⁴⁵⁾

Genelde Kürtler'in fiziksel tasviri yapıldığında bölgelerine göre çok ilginç ve enteresan sonuçlar ortaya çıkar. Bu incelemeler sonucunda saptanabilen tek şey, Kürt etnik tipinin çok karışık karakterde olmasıdır. Bu değişik tip biçimi, Kürtler'in pek çok kavmin karışımından oluşabileceği yargısını ortaya koymaktadır. Yapılan incelemeler, önümüze şu tipleri ortaya çıkarmaktadır:

Kuzey Kürtler'i zayıf ve uzun boylu, çoğu zaman biraz kavisli uzun burunlu, küçük ağızlı, oval ve uzunca yüzlü kişilerdir. Erkekler genellikle uzun bıyıklıdır ve istisnasız hepsi traşlıdır. Aralarında birçok mavi gözlü sarışın insanlar vardır. (Doğu Kürtler'i) ve bu tipteki Kürt çocuğu, İngiliz çocukları arasına bırakılsa onlardan ayırt edilemez. Çünkü, beyaz tenlidir. Güneyde yüz tipleri bazan daha geniştir ve yürüyüşleri daha hantaldır. Güney aşiretleri arasından rastgele alınan kırk insandan dokuzunun boyu her ne kadar bazı aşiretler arasında ortalama boy 5 ayak, 9 inç ise de genelde 6 ayağın altındadır. Bu tiplerin adımları geniş ve ağırdır. İşe ise dayanıklılıkları büyüktür. Duruşları yalnız dağlıların becerebileceği biçimde mağrur ve diktir. Görünümleri, kim olduklarını yansıtır.

Birleştikleri taktirde yeniden büyük bir savaşçı ulus olabilecek, korku telkin eden ve azimli karakterleri sayesinde aralarında yaşadıkları aşağı ırklara hakim olabilecek çağdaş Medler"dir.⁽¹⁴⁶⁾

Kürtler'in tipi, Milli Kürtler'inin (Arap tipi) Girdi Kürtler'inin (Mukri Tipi) Şemdinan Kürtler'inin (Nesturi ve Hakkâri tipleri) oldukları, fotoğraflarını ya da Lynchin (Armenia II. eserinde 109. şekil (Türkmen Tipi) ve 114. şekil (Çok belirgin bir tip olarak) verdiği kuzey Kürtler'i tiplerini karşılaştırırsak Kürt tipi için ortak bir formül bulma düşüncesinin bir hayal olduğunu kolayca söyleyebiliriz."⁽¹⁴⁷⁾

"Araş'ın yukarı yatağından ve Mezopotamya ırmaklarının kaynaklarından eski Pers ülkesi dağlarına kadar, Asya dünyasının ilk zamanlarında pek belirli bir etnik tip olan bir avcı göçebeler topluluğu yaşamış olsa gerektir. Uzun bir boy, brakisefal bir kafa, koyu renkli gözler ve saçlar, düz ya da kartal gagası biçiminde çoğu zaman iri ve ucu kıvrık uzun bir burun"⁽¹⁴⁸⁾ Kürdistan adı, 12. y.y. da B. Selçuklu sultanı Sencer zamanında ortaya çıkar. Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi Hemedan'ın kuzey batısındaki Bahar kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zağros sıra dağlarının doğusunda Hemedan, Dinarvar ve Kermansah'ın vilâyetlerini, batısında ise Şhrizur ve Sincar vilâyetleri kapsıyordu. Moğol istilâsı sırasında da hemen hemen coğrafi durum aynı idi.

17.y.y.ın sonuna doğru ortaya çıkan Türkiye Kürdistan'ına gelince, Osmanlı idari coğrafyası Kürdistan eyaleti adı altında sadece üç liva tanıyordu. Bu livalar Dersim-Muş ve Diyarbakır livaları idi. Denilebilir ki Ağn-Van-Hakkâri bölgeleri İranlılar'ın ellerinde idi.

İşte Kürt, yüksek doruklar ve yaylaların, derin boğazlar ve güleç vadilerin nöbetleşe sıralandığı bu gönlüne uygun doğal çerçeve içinde oldum olası yurt tutmuştur. Fırat'ın yukarı yatağı ve Van Gölü havzası, Kürtler'in hayli erkenden yerleştikleri bölgeler olmuşsa da öyle görünüyorki tarih çağındaki anayutlarını, Güney Toroslar'ın kollarında ve Dicle'nin sol kıyısındaki dağlık bölgede (Botan-Habur-Büyük Zap) aramak gerekir. Daha da gerilere gidip tarihin şafağına doğru çıkarsak, ilk Kürt yurdunu bu bölgenin daha doğusunda ve güncyinde bulmamız gerekir.

Kürtler'in hayatları, dağlarında besledikleri sürüleridir. Tek geçim kaynakları bu hayvanlara dayanan hayvansal ürünleridir. Ayrıca Kürtler'de at da önemlidir.

Kişilikleri yönünden Kürtler, sarsılmaz bir dürüstlük, verilen söze bağlılık, yakınlarına karşı soylu bir şefkat, kadına karşı diğer Müslümanlarınkinden daha insanca bir davranış, canlı bir edebi duygu ve şiir sevgisi, aşireti için kendini seve seve feda etme, yurdu ve ırkı için içten bir gurur duygusu içindedirler.

Kürtler tutkulu, ansızın parlayıveren bir karaktere sahiptirler. Bu da yine engebeli arazilerinde dalgalı ve beklenmedik olaylarla dolu yaşamlarının bir sonucu olsa gerek. Aynı zamanda onlarda mizah duygusu da çok gelişmiştir. Kürtler ne kadar vahşi olsalar da yine büyük bir onur duygusuna sahiptirler.

Dr. H. Christoff, Kürtler'in giyimindeki etkiyi de şöyle belirler: "Kuzeyde Kafkas kavimlerinin, doğuda İran'ın, batıda Türkler'in, güneyde de Araplar'ın etkisi giyimleri üzerinde egemendir. Bu etkiler Ermeniler'de kendini daha fazla hissettirir.

Kürtler'de sosyal yaşamın temeli, aşiret sistemine dayanmaktadır. Bir aile, kan bağıının sınırından öteye taşıp daha geniş bir alana açıldığı zaman doğal olarak aşirete dönüşür. Aslında aşiret yapıları, kan bağıını içeren ve uzun bir zaman sürecinde çoğalan ailenin genişletilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir. Aile çemberinin genişlemesiyle zayıflayan sevgi ve alışkanlık bağları, bu kez, aşiret yapısı içinde gelenek, görenek, din ve ortak çıkar bağlarına dönüşür.

"Türkiye Kürdistan'ındaki aşiretler, reis in ailesinin oturduğu bir esasa aile ile az çok yakın akraba olan bir dizi başka aileden meydana gelirler. Kürdistan'daki aşiretler, biri devamlı, biri yüzen ve gezen olmak üzere iki ayrı unsurdan oluşurlar. Devamlı unsur, aile reisine akraba olan bir dizi ailenin oluşturduğu bir çekirdekten ibarettir. Yüzen ve gezen unsurlar ise, bazen bir aşirete, bazen de başka bir aşirete bağlanan bir maceracılar grubundan meydana gelir." (149)

Kimi yazarlar Kürtler'i, sürüleri olan savaşçılarla, Guran denilen köylüler olmak üzere iki ana bölüme ayırırlar." Bu Guranlar, soylu kasta mensup Kürtler'den sayılmazlar. Çünkü, çehreleri ve

şiveleriyle savaşçılardan ayrılan köylüler, hemen kendilerini belli ederler."⁽¹⁵⁰⁾

Rawlinson'a göre Guran aşireti, Kelhur aşiretinden gelmekte olup sultan 4. Murat'ın buralara yerleştiği Bacılan Kürtler'i bu Kelhurlar'ı 1639 da Batı'ya doğru terke zorlamışlardır. Ancak lehçeleri arasında bir farklılaşma söz konusu değildir.

Minorsky, en az iki bin yıllık Guranlılar'ı, kökenleri bakımından çok sıkı bir tahlilden geçirmiştir. Ayrıca Guranlılar'a ait bazı edebi kaynaklar ve metinler de vermiştir. Guran adı, dar anlamıyla alınır, Bağdat Kermanshah yolunun kuzeyi ile kuzeydeki Şirvan (Diyala) ırmağı ve Aoraman yüksek yaylası arasındaki dağları kaplayan aşiretin adıdır. Ayrıca Elazığ-Bingöl-Dersim-Piran-Lice-Siverek'deki Zazaca konuşan Dımıliler'in konuştukları lehçenin, Gurani lehçesinden başka bir dil veya lehçe olmadığı, Gurani lehçesinin ta kendisi olduğunu belirtmektedir. Guran adının, en eski olan "Ga(v)-"bara(k)" kelimesinden geldiği, bunların ilk yurdunun da Hazar denizi eyaletleri ve Hazar denizinin doğusundaki bölgelerden olması gerektiği ileri sürülmektedir. Nitekim bu eyaletlerde 645-660 yıllarına doğru bu adı taşıyan bir hanedana rastlanılır.⁽¹⁵¹⁾

Bazıl Nikitin, Kürt soylu zümresini beş sınıfa ayırmaktadır.

1- Mollazadeler (Erbil'de Molla Heyder soyundan gelen Heyderiler) ve (Revanduz'da Molla Ömer Efendi soyundan gelen Hilanzadeler)

2- Şeyh soyundan gelenler

3- Begzadeler (Botan ve Revanduz emirleri) ve Mukri serdarları (Baba Miri) Süleymaniyeli Bebe paşaları

4- Ağzadeler (Daha az önemli olanlar)

5- Kutsal kişi aileleri (Zevedarlar) ⁽¹⁵²⁾

ŞEMDİNAN AŞİRETLERİ

1- Abbasi Begzadeler Ailesi: Kurucuları Emir Şemsettin'dir. Bölge adı olan "Şemdinan" adının bu zattan alındığı sanılmakta ve söylenilmektedir. Köken olarak da kendilerini Arap soyuna bağlamaktadırlar. Varsayımlara göre Musul yörelerinde göçebelik etmekte iken başka bir Arap aşireti olan Şammarlar ile geçinemeyin-

ce Musul'un kuzeyindeki Kürt dağlarına aşireti ile sığınmıştır. Har-ki aşireti arasında kalarak Stuni köyüne yerleşmiş ve zamanla zekası sayesinde bölgeyi nüfuzu altına almayı başarmıştır. 3-4 kuşak sonra ise aynı aşiret, Mir Zeynettin zamanında daha kuzey kesimde Hamarû denen bölgede Harunan köyüne yerleşmişlerdir. Mir Zeynettin, orada adını taşıyan bir de kalecik yaptırmıştır. İki oğlu vardı. Bunlardan Mir İmameddin, babası ile bozuştugu için Urmiye'ye giderek Avşar hükümetince (Berdezur ve Tergever) bölgesine yerleştirildi. İkinci oğlu Mir Scyfettin ise babasının yerine geçerek ilk defa resmen Şemdinan miri oldu. Daha sonraları Mir Behram Beg zamanında Nehri'ye yerleşen aile efradı ve mirleri Şeyh Übeydullah dönemine kadar Şemdinan'ı yönettiler. (19. y.y. ortası) Bundan sonra yönetim, peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Nehri Seyitlerine geçti. Yönetim, daha sonraları da (Ağavatı Zerzan) Zerzan aşireti ağalarına geçmiştir. Zerzan aşireti, biri İran'ın Uşnu bölgesinde, diğeri Şemdinan bölgesinde oturanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki kol da kendilerini aslen Arap olan ve "Allah'ın Kılıcı" diye adlandırılıp 7. y.y.da Mezopotamya ve Suriye'yi fethetmiş olan Halit Bin Velit'e bağlamaktadırlar.

2- Taifei Paşmiri Aşireti: Zerzan ailesi bir müddet sonra çevredeki itibarını yitirince Şemdinan yönetimi bu kez "Taifei Peşmiri" aşiretinin liderlerine ve mollalarına geçti. "Paş" Kürtçe'de arka demektir. Mir de yönetici kişi olduğuna göre "Paşmir" terimi mirin vekili anlamına gelmektedir.

3- Girdi Aşireti: Kendi aralarında çekişen bu aşiretin kökeni de çelişmelidir. Ancak, diğer aşiretler gibi bu aşiret halkı da kendilerini Halife Ömer ile Halit Bin Velit'e bağlamaktadırlar. Kimileri de Van yöresindeki bir Hıristiyan ile Sincar'dan gelme bir Yezit'e bağlamaktadırlar. Çekişmeli kollardan biri Begzade Zerın, diğeri Begzade Bençiya'dır. Buna karşın bu işâretin mirleri 500 yıldan beri bu aşiretin yönetimini ellerinde bulundurmaktadırlar. Ancak, bir y.y.dan beri Begzade Bençiya önemini yitirdiğinden Begzade Zerın kolu insifiyatı eline geçirmiştir.

Kendilerini Arap soyundan şuna, buna bağlayan mirlere ve aşiret reislerine kızan Molla Sait, geçmişlerini yitirmek isteyen bu beylere şöyle der:

"Kim beg olursa, ben Abbasi soyundanım, Ömer'i soyundanım, Halit'i veya filanın soyundanım, felani (falanın) soyundanım, bevanı ya da şalgam soyundanım (silgi), pevaz soyundanım (soğan) , gizeri soyundanım (havuç) der durur da Kürt'üm demeye bir türlü dili varmaz."(153)

ORTA KÜRDİSTAN'A BU GÜNE DEK EGEMEN ONLANLAR

Orta Kürdistan'ın Güneydoğu kesimine sırasıyla şunlar egemen olmuştur.: Ahemenidler'e bağımlı Ermeni Haykan Hanedanı, B.İskender, Ermeni Arsakiler'i. Markus Antonius'la Kleopatra'nın oğlu Aleksandros, kâh Partlar'a kâh Romalılar'a tabi olan Arsakiler, Ardeşir ve Şapur Sasaniler'i. Galerius'tan Jovianus'a kadar Roma İmparatorları, sonra yine Sasaniler, Bizans imparatoru Theodosius, Sasaniler'in bağımlılığındaki Ermeni **Arsakiler**'i yeniden Bizans'a bağlaması ile tekrar Bizanslılar, daha sonra ilk Arap fatihleri, Araplar'a tabi olan Ermeni Artzruni prensleri, nihayet 990-1096 yılları arasında hüküm süren ve ilk bağımsız Kürt hanedanı olan Mervaniler. Bu hanedanın yerine Hlat (Ahlat), Diyarbakır ve Erzurum'da Şaharmenler sülalesi geçmiş (1100-1207), Transkafkasya'daki Ani (Kars) Mervaniler'in çağdaşı Şeddadiler egemen olmuştur.(951-1088) Sonra ard arda doğulu fatihler gelmiş, buralar zaman zaman el değiştirmiştir. 11.y.y. da Selçuklular sahneye çıkarlar. 1049'da Selçuklular, Dersim adını alan Hordzen ormanlarına kadar ilerlemişler ama Bizans valisi Philaretos Varajnuri tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Selçuklular, vasallan haline gelen Kürt emirlerine yurtluk olarak tumarlar (iktalar) dağıtıyorlardı. Selçuklular, Şeddadiler'i Gence'den attılar ve bunlara Ani'yi bıraktılar. Daha sonra Kürtler, Moğollar'la döğüşmek zorunda kaldılar. Önce XII.y.y.da Hülâgu Han'a, sonra da1400'e doğru Timurlenk'e karşı. Yapılan savaşlarda bir keresinde Timur, Kürdistan'da Amadiya (İmadiye) yöresinde çok kötü bir durumda kaldı.

14.y.y. da Kuzey Mezopotamya'dan Güney Ermenistan'a ve Zagros sıradağlarına doğru bir Kürt akını oldu. 15.y.y.da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenler'i zamanında Bitlis emiri, kızını

Kara Yusuf'la evlendirip onun müttefiki oldu. Ama Akkoyunlu Uzun Hasan zamanında Kürdistan (Hasankeyf), Bitlis, Cezire, Sert (Siirt) ve Hakkari 1460 la 1470 yılları arasında işgale uğradı. Nihayet 16. y.y.da Batıdan yeni istilacılar olarak Osmanlı Türkleri geldi ve 1514'de Urmiye gölünün kuzey batısındaki Çaldıran'da Türkler'in İranlıları yenmelerinden bu yana Kürdistan'ın kaderi Osmanlı'lara bağlanmış oldu.

Şerefname'ye göre Kürtler dört kısma ayrılmaktadır.

1- Kurmanclar (Asıl Kürtler)

2- Lorlar (Luristan'da oturanlar ve Kürtleşen uruklar)

3- Kelhurlar

4- Guranlılar (Kürtleşen Türkler)

Doğubilim uzmanlarına göre Lorlar da Kürt sayılmayıp Guranlar gibi ayrı bir lehçe konuşmaktadırlar. Gerek Guranlar ve gerekse Lorlar Zazaca denilen bir dil konuşmakta ve uzun bir zaman süreci içinde Kürtler'in kültürlerini özümseyerek Kürtleşmişlerdir.

Tarihçi ve Kürdoloğ Bazıl Nikitin, P.Rondot'un incelemelerine değinerek Kürtler'in Miller ve Ziller diye iki gruba ayrılmasından başka Lur, Kelhur, Suran ve Guran gibi dört temel grubun da varlıklarının söz konusu olabileceğini ancak dilleri yönünden birbirlerinden ayrıldıklarını işaret eder.

"P.Rondot, daha önce de kaç kez sözünü ettiğim titiz ve yararlı incelemesinde küçük aşiret topluluklarını iki büyük ana bölüm olan Miller'e ve Siiviler'e (Zilanlılar) bağlama yönünde ilginç bir sorun ortaya atmaktadır. Ben aslında bu bölümlerin Rondot'un dediği gibi "klasik" olduğu kanaatında değilim. Bilinen başka bölümler de vardır. Bu bakımdan bana özellikle lehçeleriyle birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılan dört temel gruptan söz edilmiştir. Lur, Kelhur, Suran ve Guran. Yine de Rondot, Kürdolojideki bu sorunlara parmak basmakta haklıdır. Rondot, şöyle devam eder:

Bununla birlikte, Mili aşiretinin reisleri tarafından Milanlar ve Silivanlar hakkında Sir Mark Sykes'a ve başka gözlemcilere verilen bilgilere değinilebilir. Bu kaynaklara göre Milanlar'la Zilanlar'ı, baştan beri temelinden ayrı ve çok farklı biçimde gelişmiş gruplar olarak görmek gerekir. Doğudan gelmiş olan Zilanlar, yüksek dağlarda sert mizaçlı göçebeler olarak kalmışlardır ve eski Kürt gele-

neklerine bağılıdır. Arap aslından gelen Milanlar ise, daha ince ruhlu ve zeki olup bu nitelikleri sayesinde daha nüfuzludurlar. Bu ikinci grubun, kardeş kavgaları yüzünden Ganuri ve Banuri diye iki parçaya bölündüğü söylenilir. Birincisine Yukarı Kürdistan'daki Hasenan, Hayderan gibi aşiretler, ikincisine ise güçlü yabancı grupların (özellikle Rwala Arapları'nın) bir araya gelmesinden oluşmuş Mili aşireti konfederasyonuna dahildir."⁽¹⁵⁴⁾

Yukarı Zap kıyısındaki Culamerg'de (Çölemerik) oturan Hakari aşiret reisleri, Abbasi soyundan geldikleri iddiasındadırlar. Bu sülalenin Şerefname'de geçen ilk prensi İzzeddin Şir'dir. Hakari'nin bu ilk sülalesi Domboli aşireti tarafından devrilip mülkü elinden alınmıştır. Ama sonra, Nesturiler'in yardımı ile yeniden bir başka mahalli prens ailesi başa geçmiş ve Şembo unvanını almıştır. Kuzeyde bu ailenin iktidarı,merkezi Başkele olan Albak ilçesine kadar uzanıyordu.

Buna karşılık Bitlis prensleri, soylarının İranlı Sasani hanedanlarından geldiğini iddia etmektedirler.

Nitekim, bu feodal şef, Kürt, Kürtleşmiş, hatta Hıristiyan unsurlardan oluşabilen birçok aşiret üzerinde hüküm sürer. Aşiret reisi olması, yalnız kendi aşireti için söz konusudur. Zaten iktidarını yürütmesi için gereken silahlı gücü de çoğu zaman bu aşiretten sağlar. Hatta kendisinin Kürt olmaması da mümkündür. Örneğin, Erivan serdari gibi bir Kacar'da olabilir. "Kacar aşireti, İran tahtını ele geçirmeye çalıştığı zaman, Senneh ailesi kaderini bu aşirete bağlayıp onunla bir dostluk ve ittifak anlaşması yaptı."⁽¹⁵⁵⁾

ERMENİSTAN'DAKİ KÜRT AŞİRETLERİ

Kürtler'in Ermenistan'a kitleler halinde yerleşmesi, 1514'de Osmanlı'nın Çaldıran ovasındaki zaferinden sonra İdrisi, Hayderanlılar'ı ve onlarla birleşmiş aşiretleri, Osmanlı'nın İran ve Gürcistan'la olan yeni sınırlarını savunmaları için bu sınırlar boyunca kuzeyde Ermenistan'a nakleder. Bu aşiretler, Osmanlı devletinin hizmetinde bir çeşit devamlı milis meydana getirmeleri şartıyla vergiden bağışık tutulurlar. Lynch "Ne türlü olursa olsun, şurası belliki Kürt-

ler'in Ermenistan'a yerleşmesi o dönemden başlamıştır." demektedir. Ancak, Minorsky'nin kanısınca Kürtler, kuzeye çok daha önceki bir tarihte yayılmışlardır. En başta göçebe oluşlarının, kısmen de Hıristiyanlar üzerinde baskısını gösteren Müslümanlığın yandaşları oluşlarından bu yayılışın 10-11. y.y larda olması gerekir. Böylece Kürtler, Ermeni krallığının bazı kısımlarını azar azar ele geçirmişlerdir. Bu krallık 11.y.y.da ortadan kalkmıştır.

Lynch'e göre Ermenistan'daki Kürt aşiretleri şunlardır: Zireki, Cibran, Zirkan, Hasanan, Heyderan, Ademan, Şipkan ve Mamakan. (Bu Mamakanlılar'ın "Mamıkonyan" Ermeni aslından geldikleri ileri sürülmektedir). Rus yazarı Averianov, aynı aşiret adlarını sayar ve ayrıca şunları ekler: Cemadanlı, Celâli, (İleri sürüldüğüne göre bu aşiretler de Kürtleşmiş Ermeniler'den olup Kotanlı, Soranlı, Sağanlı, Hasananlı, Keçananlı, Dutkanlı, Kapdekanlı ve Cinankanlı olmak üzere sekiz boya ayrılmıştır.)⁽¹⁵⁶⁾ Ayrıca Çarıklı (Çarekli olması gerekir), Balaban, Bal-uşağı, Keçilan ve Lolan aşiretleri de bu bölgede yer alırlar demektedir.

Bazıl Nikitin, Veteriner Dr. M.Nuri Dersimi'nin Kürdistan tarihinden esinlenerek" Hakkâri yakınlarında Dersim kasabasında Zaza Kürtler'i vardır ki bunlar, yüz yıldan beri kendi dağlarında oturmakta olduklarından aynı bir aşiret oluştururlar. Soane, bu konuda şunları söyler: Bu Zazaları ziyaret edemediğime çok üzülüyorum. Çünkü, bunların lehçesi, Farsça ve Kürtçe ile aynı Ari gruptan olmakla birlikte ne birine, ne ötekine benzer. Bunlar, Yukarı Dicle'de otururlar. Gezginler, bu aşiretten "Ufak boylu, garip bir kavimcik" diye söz ederler. Bunlardan benim rastladıklarım, gerçi ürkek, güvensiz davrandılar ama bana her zaman rastladığım tipte ufak boylu, mert ve çalışkan insanlar olarak göründüler. aralarında mavi gözlü, sarı saçlı olanların oranı da yüksekti." der.⁽¹⁵⁷⁾

Aslında Dersim, Hakkâri'ye yakın bir yer değildir. Aralarında Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinin toprakları olup kilometrelerce mesafe vardır. Ayrıca Dersim'de bir aşiret değil, pek çok aşiret olup bunların hepsi aynı inanç bütünlüğü içinde Alevi olup Şafii Kürtler'in aşiretlerinden de hem inanç, hem de gelenek, görenek, kıyafet, fizyonomi ve insan isimleri yönünden ayrılırlar.

Sayılan Kürt aşiretlerinden tamamıyla farklıdır. Bazı Nikitin'in, Rus yazarlarından Lynch'nin yapıtından esirlenerek Ermenistan bölgesindeki Kürt aşiretleri arasında saydığı Çarekli, Balaban, Baluşağı, Keçilan ve Lolan gibi aşiretlerle Celâli adı altında saydığı pek çok aşiretleri, kendisi de tereddütlü olduğu için hem Kürt kökenli aşiretler arasında saymakta ve hem de Celâli aşiretinden oluşan sekiz boyu, Ermeni kökenli saymaktadır. Bu varsayımı ile tam bir yanılgıya düşmüştür. Her iki yazar da Dersim aşiretlerinin, Yavuz'un hareketi sonucu ödüllendirilmiş gibi şimdiki topraklarına yerleştirildiklerini bildirmektedirler. Oysaki özellikle Dersim aşiretleri, Alevi oldukları için Yavuz Selim'in hareketiyle belirtilen Ermenistan topraklarına yerleştirilmemiş, tam aksine cezalandırılmışlar, öldürülmüşler ve hapsedilmişlerdir. Bingöl, Erzurum ve Hınıs'ın dağlık bölgelerine korkularından göç ederek sığınmışlardır.

Dersim aşiretleri, Selçuklu akınları ile Hazar ve Horasan boylarından 11. y.y. da gelip yerleştirildikleri için zaten bu yerler, Yavuz'dan 400 yıl önce kendi yerleri idi. Dolayısıyla oralara, Yavuz'un hareketinden sonra yerleştirilmeleri söz konusu olamaz. İdrisi Bitlisi'nin marifetiyle yaptırılan yeni yerleşim alanları, Ermeniler'e karşı değil, Şii'lere ve Alevilere karşı yapılmıştır. Malatya, Elazığ-Erzincan ovaları ve verimli alanlar Alevilerden alınıp Şafii Kürtler'e dağıtılmıştır.

Guti ve Lolobiler'e gelince: Lolobiyum ülkesinin adı Gutiyum, Asur padişahı Sargon (Sarkun) devrinde yazılanlar da (M.Ö.2700) de görülüyor. Her ne kadar Lolobiler, Lurlar'ın ataları olarak görünüyorsa da Luristan, Enzan bölgesinin bir bölümüydü ki eski yerlileri Kusular idi. Bunlar miladi zamana dek yerlerinde idiyse de sonradan o yörede görünmez olmuşlardır.

III. Salmasar zamanına dek hüküm süren Lolobiler'in hakimiyetine M.Ö.828'de Asur devleti tarafından son verilmiştir. Bilindiği gibi Lolobiler'in bir kısmı sonraları Kardular'a karışmışlardır. Kürt aşiretlerinden bir tanesi bu gün dahi "Lolo" adıyla Kerman vilayetinde çadır hayatında, göçebe tarzında yaşarlar.

Lur adı, Dzful adlı şchirden alınmış olup onun doğu bölgesindedir. Yagutê Hemewi, şöyle yazıyor: "Lur, bir Kürt aşireti olup

Xuzistan-İstefan arasındaki dağlarda yaşarlar" "Bubdetu'l-Tewarix" (Zubdetu'l-Tevarih) de bu konuya ilişkin: "Lur'a, Lur denmesinin nedeni şudur: Manrud vilayetinde Kurd diye bir köy bulunmaktadır. O yörede Lur dilinde Pul denen bir vadi vardır. Vadinin bir kesimine Lur denmektedir. Çünkü bu bölgedeki topluluğun asıl geldiği yerin adı Luran'dır.

Gutiler M.Ö. 26.y.y. ortalarında Akad, Sümer ve Elam'ı işgal edip 120 yıl kadar Babil'de saltanat sürdürdüler. Sonra Erux (Eruh) şehrinin padişahı olan ve adından Gutiler'den olduğu anlaşılan Oton Lugal devrinde Trikan, Gutî padişahını yenerek Gutî devletine son verdi. Elam'ın kuzeydoğusunda Enzan bölgesinde bazı hükümdarlıklar doğdu. Enzan, dağlık demek olup Kürtçe'de Zozan şeklinde görülür. Bextiyari (Bahtiyari) dağlarında Şımaşta bağımsızlığını ilan eden Gir adında bir emir vardı. Hitit padişahı Şubilkuma, Kitabelerinde Gurûcler'in tapındıkları tanrılardan birinin adının Gir olduğu belirtiliyor. Böylece Bextiyari dağları yerlilerinin tanrılarının adı da Gir'dir denilebilir. Emir, adını bu tanrıdan almış olun Gurde insanlarıyla aynı soya mensuptur.

Çünkü Karda adı, Tirikan yenilgisinden sonra doğmuştur. Bu yenilgi sırasında Dicle'nin yukarı kesiminde bir kısım Gutiler, Karda adını aldılar. Akad ve Sümerler savaşçı, pehlivan, kahraman anlamında kullanıyorlardı. Karda'yı. Bu sözcük sonradan Xurdu (Gurdu) Kurdu olmuştur.

Bugün bile bu bölgedeki Kürtler, yiğit gençlerine "Xordo" (Horto) derler ki bunun da Gurdo sözcüğünden kaynaklandığı düşünülebilir. "Asur kralı Tugulti İnor (Tiglet Eynur) bir olayla ilgili olarak iki levhada açıklama yapıyor. Birinde Kutî sözcüğü, diğerinde Kutî yerine Kurtî sözcüğünü kullanıyor. "Mezopotamya Kavimleri" adlı eserin yazarı, açık belgelerle Kürtler'in Gutî soyundan geldiklerini saptamıştır.

Doğu bilimci Drawer'e göre Gutî ile Kurtî adı, tek kavme aittir. Ya da Kurtîler Gutîler'in en büyük bölümüdür. Çünkü Kurtî sözcüğü ilkin tüm (Gutîler) için kullanılmıştır"⁽¹⁵⁸⁾

Diğer yüz yıllarda Gutî adı, her yerde Karda, Kurtî, Kutsî, Kusi şekillerinde görülür. Kürtçe yazılan Mijuy Edebi Kurdi (Kürt Edebiyatı Tarihi) adlı kitapta Dr. Kontinov, "M.Ö. 4000 yıllarında Gü-

ney Sibiryaya ve Rusya halklarının Zagros dağlarına doğru göç ettiklerini ve gittikleri çeşitli yerlerde kendilerine Azyatik (Asyayi)-Asyalı dendiğini, M.Ö.3000'de bu yerlerden ikinci bir göçün başladığını, Zağros dağlarına varan bu topluluklara eski bilgilerin Ari veya Hint-Avrupalı dediğini, bu iki göç sonunda bir kısmı Mezopotamya'ya gelip kaynaşan toplulukların Guti, Kusi diye anıldığını" nakleler.⁽¹⁵⁹⁾

Diğer bir yerde Ojen Pitar'ın görüşlerini Fon Loşan şöyle yazıyor. "Bu gün Sovyet Türkistan'ında toplu bulunan Aryaniler'in bir kısmı Güney İran'a doğru hareket etmişler ve orada ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı Himalya dağlarını aşarak Hindistan'a gitmiş, Hint ulusunu meydana getirmiş, diğer kısmı İran'a yerleşmişlerdir. Buraya da genç olarak İran adı verilir. Bunların geliş tarihi M.Ö.2500 yıllarına doğru olabilir. Gelenlerin bir bölümü de Zağros dağlarına doğru grup grup gitmişlerdir. Zamanla Lolo, Guti, Kusi, Mamai, Karduş, Xaldi, Kardu ve Mad (Med) adlarını almışlardır."⁽¹⁶⁰⁾

Yukarıda Doğu bilimcilerin yazdığına ek olarak yapılan incelemelerin saptadığına göre Gutiler, en eski Aryani kavimlerindenler. "Mazdeist Edebiyatı" adlı eserinde Zent-Avesta dili mütehassısı İran bilimcisi (İranoloğ) Prof. Por Dawut, kutsal kitap Avesta'nın tercümesi baskısının arkasında şu açıklamada bulunur: "Gutme adına ilişkin bu kitapta belirtildiği üzere Zerdüş'tün rakiplerinden biri Gutme adını almıştır. Sanskritçe'de (Hintlilerin Hint-Avrupa dil ailesinden olan eski kültür dili)de ilahi söyleyenler zümresinde Wida veya Gutme adı verilmiştir.

Budizmin kurucusunun bir adı da Gutme olmuştur. Guti, yazarın görüşüne göre Guti (Kuti) sözcüğünden kaynaklanmıştır. Guti, aynı zamanda (Gab) anlamındadır. (Türkiye'deki tüm Zazalar, öküze "Gä" derler) Zerdüş'tün Gatha'sında sayın Prof Por Dawt şöyle yazar: "Şimdi Guş dediğimiz Gius Urwan, öküz (Gab) demektir. Avesta'da her geçen ayın 14. günü bu melek yardımıyla Gius Urwan, Ahuramazda'nın yarattığı ilk ruhtur. (Ahuramazda, Zerdüş dini ve Mezdeizm'de iyilik tanrısı, gök ve ışık tanrısı olup kendisinden kopan karşıt güç, Ehrimen (Angra Mainyu) adındaki yer altı ve karanlıklar Tanrısından korkar.)⁽¹⁶¹⁾

Lolobi padişahı ve "Anubanini" yüz yıllar sonra Guti ve kusi padişahı sayılıyor. Bundan da anlaşılıyor ki Guti, zamanla bazı yerlerde Kusi, Kasi, Kesi şeklinde telaffuz edilmiştir. Alman araştırmacısı Hertsfeld, "Hazar denizinin Avrupa dillerinde adı "Kaspın"dir. Adını bu topluluktan alır. Bu topluluk, M.Ö. Hazar denizinin güneyinde ve doğusunda oturan Kusi, Kasu, Kesesi (Kesis) adındaki topluluktur. Kasu sözcüğü Kasp, Kesp, Kespın sözcüklerinin çoğuludur. Hazar denizinin adı, bu Kespın'den alınmadır."der (162)

Bazı araştırmacılar ve özellikle Rus ve İran araştırmacıları; "Hint-Avrupa kavimlerinden bir kısmı M.Ö.2000 de Türkistan ovalarından, Kafkasya ve Hazar denizi kuzeyinden kalkıp İran'a, Kasular'ın memleketine doğru geldiler ve onlarla karıştılar" demektedirler. Bir bakıma bu varsayımlar doğru olabilir. Çünkü Hun imparatorluğu döneminde "Lu-Lan" diye bir prensliğin varlığı görülmektedir.⁽¹⁶³⁾ Ayrıca İngiliz arkeologları, Türkistan'da ki bir kazıda çıkan belgelerden, yazılı taşlardan "Lu-Lan" kentini ortaya çıkarmışlardır. Hun imparatorluğu içinde yalnız Türkler yer almakta, yerli başka kavimler de dönemimizde olduğu gibi bu imparatorluğu oluşturan konfedere topluluklar olmuşlardır.

İhsan Nuri, eserinin bir yerinde "Muşki ve Nayriler'den sonra Araratiler, Lolobiler devrinde bağımsız yerel devletler kuruldu. M.Ö.18-19.y.y.daki Asur yöneticileri, Lolobi kavminden idiler" demektedir. Yazar, burda çelişkiye düşmüştür. Zira aynı eserinin 37. sayfasında Kasi, Guti, Lolo ve Subari orduları ile Asur padişahı Adalnirani'nin savaştığını ve onları yenilgiye uğrattığını belirtmektedir. Doğrusu da budur. Çünkü, Lololar'ın Asurlar'la hiçbir garabetleri yoktur. Suriye'de yaşayan Lolobiler devrinde de padişahlardan biri imaş Guş adını taşır. ⁽¹⁶⁴⁾ Dış baskı ve saldırılarda yerli kavim olan oymakların birbirlerini desteklemeleri doğaldır. Nitekim Kusiler, Babil'e saldırınca Guti ve Lololar'ın yardımını almışlardır.

Bütün bu açıklamalardan sonra özet olarak denilebilir ki İran'ın batısındaki dağlık kesim, Suriye ve Irak'ın kuzey kesimlerindeki Araratiler'in egemenliği, Gutilerle başlamıştır. Şehname'nin içeriğindeki Batı İran olaylarının genel durumu bunu göstermektedir. Buna göre Şehname'nin kahramanı Cemşit, Araratiler'den olan Kasit padişahıdır ve bağlı bulunduğu ulus da Kusiler'dir.

Zerdüşt inancına göre o devirde İranlılar, peygamberlerine sarı ışıklı güneş anlamına gelen (Zertuşra) diyorlardı. Üç ayrı kelime-den oluşan "Zer-tuş-ra" bileşik kelimesinde "Zer" sarı, "tuş" ışık, "ra" güneş anlamına gelmektedir. Bu gün de Kürtler, güneşe "ro" derler. "Zer" altın ve sarı anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde günümüzde Guranlılar'dan geldikleri varsayılan Zazalar da güneşe "roc" demektedirler. "Roc" aynı zamanda gün anlamına da gelmektedir.

Kürtler, ışına "ti" derler. Zazalar ve Lololar da güneş ışığına (tici) derler. "Gandiş-Frontiş" adlarında görüldüğü gibi Farsça'da "diş", "şid" olmuştur. Daha sonra Caşid ve Yemxeşit (Yemheşit) sözcükleri Cemşit şekline dönüşmüştür. Böylece ışık ruhlu sonsuz bir varlık anlamına gelen Cemşit, bu günkü Kürtler'in ataları olan Guti ve Kasitler'in padişahı olarak Şehname'deki olayların kahramanlık sembolü olmuştur.

Şehname'deki açıklamalara göre Guti ve Kusiler'in saltanatından sonra Yukarı Mezopotamya dahil bütün İran'ın egemenliği altına alıp güçlü bir devlet kuran ve Asular'ın etkinliğine son veren kişi Frontiş'tir. Frontiş, Kürt bir lider olan Feridun'dan başkası değildir." Frontiş ailesinin adları genellikle Gaw (Giw) ve diğer bir kelimeden meydana geliyor. İxtovikiw (ihtovi-kiw Diyakiw) gibi kaydedilmişlerdir.

Yukarıda öküz (Gaw) ün sadece tarımda kullanıldığı açıklanmıştı. Mad tıfelleri bol miktarda hayvan sürülerine sahiptirler, hatta Avesta'da Yem ve Teraiton (Cemşit ve Feridun'u) çok sayıda hayvan sahibi diye tanıtır. Zorunlu olarak kışlak ve yaylalara giderlerdi. Bazen de uzun süre sarp dağlık arazi ve ovalarda dolaşıyorlardı. En güçlü nakil araçları bu günkü halefleri Kürtler'de olduğu gibi genellikle öküz olmuştur."⁽¹⁶⁵⁾

Günümüzde Doğu Anadolu'daki tüm Alevi aşiretleri, sabah güneşinin ilk ışıkları yer yüzünü aydınlattığında güneşe dönüp dua ederler. Bu inanç ve gelenek çok eskilere dayanır. Tarihsel gerçekler, bu ibadet şeklini Zerdüşt dinine bağlar.

"Zerdüştiler'in güneşe yönelik ibadet ettiklerini göz önüne alırsak, bu nedenle peygamberlerini sarı ışıklı güneş (Zer-tuş-ra) diye lakaplandırmaları kabul edilebilir.

Zerdüşt dini 1. Darius devrinde İran'da devlet dini olmuştur. İslâmîyet'in yayılmasına dek, hatta bazı yerlerde daha sonra da İranlılar ve Kürtler arasında yaşamıştır. Örneğin Darius'un Behistan dağında bir kayaya oyduğu söylevinde Zerdüşt dininin izlerine rastlanılır. Zerdüşt, Magianizm (Mecusilik)i düzene sokmuştur. Soyut bir felsefeye dayanan Zerdüşt dininin Zent-Avesta adında kutusal bir kitabı vardır. Asıl kitap Avesta olup Zent adı verilen yorumlar eklendiğinden bu adı almıştır. Kimileri, Avesta'nın Zerdüşt'tan binlerce yıl önce var olduğunu, kimleri de Zerdüşt'ün ölümünden sonra düzenlendiğini belirtirler.

Bu dinin kökeninde İran halklarının inançları ile uyuşan aydınlık (iyilik, doğruluk) temsilcisi Ahura Mazda (Hürmüz) ve karanlık (kötülük, yalancılık) yaratıcısı Angra Manyu (ehrimen) dualizmi yatar. Zerdüştlük, tek tanrılı dinlere yakındır.

Zerdüşt dininin temel öğesi sevgidir. Bir diğer önemli öğe çalışmaktır. Zerdüşt, tarımı teşvik etmiş, çiftçiliğın yerleşmesine yardımcı olmuştur."⁽¹⁶⁶⁾

Zamanımızda Zerdüşt dininin izlerine Yezidi Kürtler'inde rastlanılmaktadır. Doğu'daki Alevi aşiretleri arasında ise daha çok Şamanizm izleri görülmektedir. Örneğin dinsel ayinlerde, cem ve cemaatlerde sema yapılması, yıl içinde ölenlerin mezarlarının ilkbahar aylarında yemekli, çörekli ve çerezli törenlerle yapılması gibi benzer gelenekler, tam anlamıyla Şamanizm'in ilkelerine uymaktadır. Bu arada görülebilen (sabah güneşine karşı dua etmek gibi) Zerdüşt kültürüne de rastlanılır.

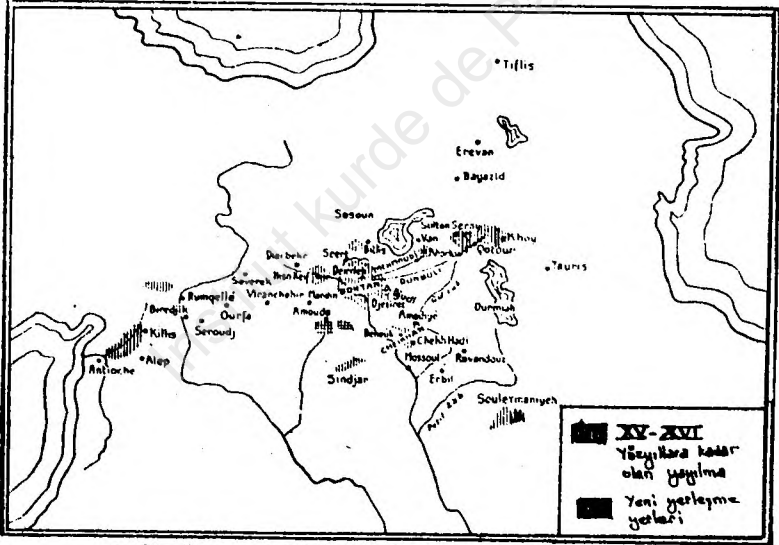
Alevi Zazalar'ında Menuş adı pek yaygındır. Bu "Menuş" tarihlerin belirttiğine göre Ararat padişahıdır. İhsan Nuri, yazdığı yapıtında bu konuya şöyle değinir: "Zerdüşt'ün soyu, Feridun'un torunu Menuçehr'e dayanır. Şçname'deki şah adlarını incelediğimizde şu sonuca varırız. Menuçehr-Menuş (Minwaş) Ararat padişahı idi. Mannai topraklarını ele geçirmişti."⁽¹⁶⁷⁾

Uzun bir zaman aşımından sonra yapılan akınlar sonucunda Kardü ve Ararat aşiretleri birbirleriyle kaynaşmışlardır. Aynı kökenden gelmeleri nedeniyle aşiret ve soy adları, milli bir çehre ile "Kardü-Kurd" biçiminde bütünleşmiştir. Ermeni tarihçileri "Kardular'ın saldırıları, Kurçix (Kurcih) halkını aralarında tüketti" demek-

tedir. Kurçik adına aynı biçimde Varto'nun bir köyünde rastlanılmaktadır.

İlk çağ ırkları üzerinde araştırmalar yapan Ric (Rich), Kürtleri, yapı bakımından iki ana bölüme ayırır. Biri, çadır yaşamını sürdüren göçebe, silahlı sürü sahipleri ve çobanlardır. Bunlara Asirta adı verilmiştir. Diğerleri ise köylerinde yerleşik çiftçilerdir. Bunlara da Guran adı verilmektedir. Guranlılar ile ilgili olarak genel kanı şudur:

İrani bir kavimdir. Gerek fiziki tipleri ve gerekse konuştukları dil bakımından Guranlar, Kürtler'den ayrılırlar. Daha çok İran'ın kuzeybatı, Hazar ve Horasan bölgelerinde yer almışlardır. Yapılan göçlerden sonra kısmen Yukarı Mezopotamya ve Yukarı Fırat dağlık kesiminde yerleşip yayılmışlardır. Köylerinde yerleşik bir yaşam sürdürdükleri için göçebe, yani göçebe ve çadır hayatındaki Kürtler'e tepeden bakmışlar, onları (re'aya) diye aşağılamışlardır.

Harita 14. - Yezidîliğin yayılışı. (R. Lescot'a göre)

Harita 14. — Yezidîliğin Yayılışı (R. Lescot'a göre).

Bazıl Nikitin, "Bazı yazarların Guran'dan bunu anladıklarını, bazıların da Guran'ı bir Kürt aşireti olarak kabul ettiğini hatırlatır. Vagner (1852) Rich, N. Marr, Jisti, Mirahoryan (1885) ile Minorski'nin bu konudaki görüşlerini aktarır. Daha sonra da Guran'ın ikinci anlamıyla ilgili olarak Dersim Zazalar'ı (ve diğer Zazalar) tarafından konuşulan dili hatırlatır. Başka yazarlar da Guran-Zaza yakınlığından söz ederler. Yine Zazalar arasında gözlemediğimize göre bazıları aşiret mensubu olmakla övünüp, aşiret mensubu saymadığı ve "Şare dewekan-köycükler ahalisi" dediği köylüleri aşağılarlar."⁽¹⁶⁸⁾

Zazalar adı verilen ve Guranlar'dan geldikleri varsayılan geniş halk tabakaları Hınıs, Varto, Bingil, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Ergani, Diyarbakır, Lice, Maden, Çermik Piran, Urfa, Siverck ve Antep bölgelerinde yerleşik olarak bulunurlar. Ancak, Hınıs, Varto, Bingöl (Palu hariç) Erzincan, Tunceli bölgelerindeki Alevi Zazalar, diğer bölgelerdeki Şafii Zazalar'dan şive yönüyle dilde ufak bir farklılık fakat, şekil ve biçimde tam bir ayrılık gösterirler. Dilde köken bakımından aynı olmakla beraber şive ve ağız farklılığı bariz bir şekilde göze çarpar. Mezhep farklılığı nedeniyle aynı dili konuşan bu insan grupları sürekli anlaşmazlık içindedirler. Alevi Zazalar bilinçli ve hoşgörülü olurken Şafii Zazalar, tam tersine daha tutucu ve katıdırlar. Bu katılık ve hoşgörülük farklılığı, birbirleriyle çelişkili olan mezhepsel düşünüş ve inançtan kaynaklanmaktadır.

İhsan Nuri ise, Kürtler'i genel olarak dört büyük topluluğa ayırır.

- 1- Lur ve Bahtiyariler
- 2- Kelhurlar
- 3- Guranlar
- 4- Kurmançlar

Aynı eserin dipnot kısmında şu açıklamalara yer verilmektedir:

"Kürtler arasındaki bu sınıflandırma aslında Kürt dilinin lehçelerine göre yapılmış olan klasik sınıflandırmadır. Lehçe ve diğer özellikleriyle kendine özgü bir yapı taşıyan Türkiye'deki Dimili (Zaza) topluluğu da genellikle bazı yazarlarca bu Guran kesimine dahil edilir.

Kemal Badıllı'nın belirttiğine göre Mehmet Mihri (Hilav) Mukadimetu 1- İrfanında Kürtçe'yi, Kürdi ve Gorani diye ayırdıktan sonra Gorani'yi Hewrami ve Zazayi kollarına, Kürdiyi de Fili ve Bılbasi diye ayırır. Ayrıca Bılbasiler'i de asıl Bılbasi ve Kurmanci kısımlarına ayırır. Yine Badıllı, kendisinde bulunan yazan meçhul bir yazma Kürtçe Gramerinde Kürtçenin Asli, Eyubi ve Zazai diye üç bölüm şeklinde gösterildiğini; Asli'nin Boti veya umumi adıyla da anıldığını belirtir.

Bu lehçeler içinde en çok işlenen, yazı diline geçen Kurmanç lehçesi olmuştur. Hewrami (Goran) lehçesinde de eskiden önemli edebi eserler verildiği belirtilmişse de bu gün pek kullanılmamaktadır. En az yazılan Zazaca'da ise ancak bir iki eser verildiğini biliyoruz. Bu gün Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler Kurmanç lehçesiyle, Irak Kürtleri ise Sorani (Süleymani) ve Kısmen Kurmanç (Behdinani) Kürtçesiyle sınırlı da olsa yazabilmektedirler. Diğer yerlerdeki Kürtler ise dilleriyle okuyup yazma hakkından yoksundurlar."⁽¹⁶⁹⁾

Kimi tarihçiler Medler'i ve Guranlar'ı bu günkü Dimili denilen Zazalar'ın ataları olarak kabul ederler. Gerek Medler'in ve gerekse günümüzdeki Zazalar'ın konuştukları dil yapılarına baktığımızda Medler'le Zazalar arasında konuşulan dilde bir benzerlik olduğu göze çarpar. İhsan Nuri yapıtının bir notunda şu bilgilere yer verilmektedir.

Medler'in ana vatanına "Ma" denildiği bilindiğine göre Dersim Zazalar'ı öz anneye "ma" ve Medler'in dilinden adama "murdem", nikâh ve başlığa "mar", yükseğe barış (berz) dendiği gibi, Zazaca'da bu kelimeler aynı anlamda ve aynı şekilde kullanılır. Kahraman anlamında olarak kadınlar, kocalarına "mêr" derler. Cesaret anlamında: Ez mêrim, tu mêri derler. Bu kelimeler Med dilinde de aynı anlamdadır. Zaza lehçesinin % 50'sinde bu eski ana dilinden kalan öz Ari kelimeler vardır.

Tarihçi Juste, eski kitabelerden bir taş üzerinde Zaza kelimesini okumuş ve bu kelimenin eski Kürt dilini kastedtiğine inandığını söylemiştir. Rus tarihçilerinden Griyev, Medler için şöyle diyor: Bunlar, Kürtler'in atalarıdır. İranlı kavimler arasında ilk yeri alırlar. İranlılar'dan daha önce Asurlar'ın yazı ve edebiyatını biliyor-

lardı. Kürtler'in aslı olan Med yani Marlar, taşlar üzerine çivi yazısı yazmayı ve heykeller yapmayı biliyorlardı. İranlılar (Fars)(Pers) Medler'i yenince Guros (Kurus), Kürtler'in edebiyatını almıştı."⁽¹⁷⁰⁾

M.Ö. 4000-3000 yıllarından günümüze dek süregelen ve bu gün Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak ve Suriye ile kısmen Kafkasya-Hazar Denizinin kuzey kısımları, Afganistan ve Blucistan topraklarında yer alan, kökenlerini, geçmişlerini değişik yazarların, tarihçilerin ve araştırmacıların yapıtlarından örnekler göstererek özet halinde sergilediğimiz ve Kürt denilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkının 6000 yıldan beri bu bölgelerin yerli insanları olarak oturdukları topraklarının öz sahibi oldukları, 6000 yıllık kültürlerinin bu süreç içinde birlikte yoğrulduğu, yemeklerinden giyinişlerine, inançlarından folklorlarına kadar bu hareketlilik içinde şekillendiği görülmektedir.

İnsanların var olduğu günden günümüze dek kitleler halinde bir takım karışımların doğal olabileceği, eski devirlerden irili ufaklı Ararat kavimlerinin karışımları ile birleşmeleri gibi uzun zaman süreci içinde Kürt-Türk karışımlarının da olduğu, aynı şekilde kültürün de yapıldığı ve birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu görülmektedir.

Zaza denilen topluluğun Guran-Guti-Hitit-Kimmer ve İskit gibi kısmen Türk asıllı kavimlerle Ararat kavimleri ve sonradan Horasan yöresinden göç edip gelen Türkmenler'in karışımından oluştukları, iç içe ve yan yana inanç ve gelenekleri ile bir bütün olan kültürlerinin etrafında birleştikleri görülmektedir.

Sayın Doğan Avcıoğlu'nun belirttikleri gibi "Bu memleket niçin bizim?... Dört yüz atıyla Orta Asya'dan gelip fethettiğimiz için mi?.. Böyle diyenler, gerçekten benimsemiyor, anayurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Firgyalıları, Farslar, Romalıları, Bizanslıları, Gutiler, Medler, Araratlıları, Moğollar fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda?.. Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş."⁽¹⁷¹⁾

Bu memleket bizim olduğu için bizim. Fethettiğimiz için değil,

Aramızda dışarıdan gelmeler çoğunlukta olsa bile kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de... Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi... Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda hepsi öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Anadolu'nun tarihi de halkımızın tarihi ve geçmişidir.

Yeni Türkiye din ve ırk kavramları üstüne değil, yurt ve ulus kavramları, bütünlüştür kültür ve dil kavramları üstüne kurulmuştur. Uygarlık yolunda bu kavramlarla ilerlemelidir.

Institut kurde de Paris

9. BÖLÜM

AŞİRETLER

"Dil, bir ulusun aynasıdır. Bu aynaya baktığımız zaman, orada kendimizin gerçek yankısını görürüz."

Schiller

Bütün araşırmacılar, Kürtler'in bölgelerindeki etnik durumlarına göre dört ana grupta toplandığı görüşünde birleşirler.

Dil yapılarına göre incelendiğinde ise, Kürtler'in iki temel gruba ayrıldığı görülür.

1. Ana grup, Kürtçe konuşan Kürtler'dir. Bunlar Türkiye'de Irak'ta-İran'da-Suriye'de ve Rusya'da olmalarına karşın ufak şive ve ağız farklarıyla aynı dili konuşurlar.

2. Grup ise Zazaca konuşan ve Guranlar'dan, Medler'den, gel-dikleri varsayılan gruptur.

Türkiye'de esas konuşulan dil, Kürtçe'dir. Zazaca ise ikinci dildir. Her iki dilde konuşanlar, birbirlerini anlamamaktadırlar. Yan buçuk anlasalar bile birbirlerinin dillerini rahatça konuşamamaktadırlar.

1.GRUP KÜRTLER

Hakkâri bölgesindeki Kürtler'in aşiret yapılarına, konunun başlarında değinilmişti. Yukarı Fırat havzalarındaki Kürtler'de aşiret yapılarına göre genelde iki ana bölüme ayrılırlar.

1- Milanlar (Mil Partisi)

2- Zilanlar (Silif Partisi)

Bu her iki gruba bağlı aşiretlere 2. Abdülhamit döneminde Doğu Anadolu'da Ermeniler'e karşı kullanılmak üzere aşiret alayları kurma izni verildi. Her alayın başına aynı aşiretin reisi getirildi. Daha sonra bu alaylara subay yetiştirilmek üzere İstanbul'da aşiret alayı okulu açıldı.

1-Milanlar: (Mil Partisi) Bu gruba bağlı aşiretler, Urfa'dan Er-

zurum'a kadar olan saha içinde yaygındırlar. Şafii mezhebe bağlı, Kürtçe konuşan bu aşiretlerin dağılışı şöyledir:

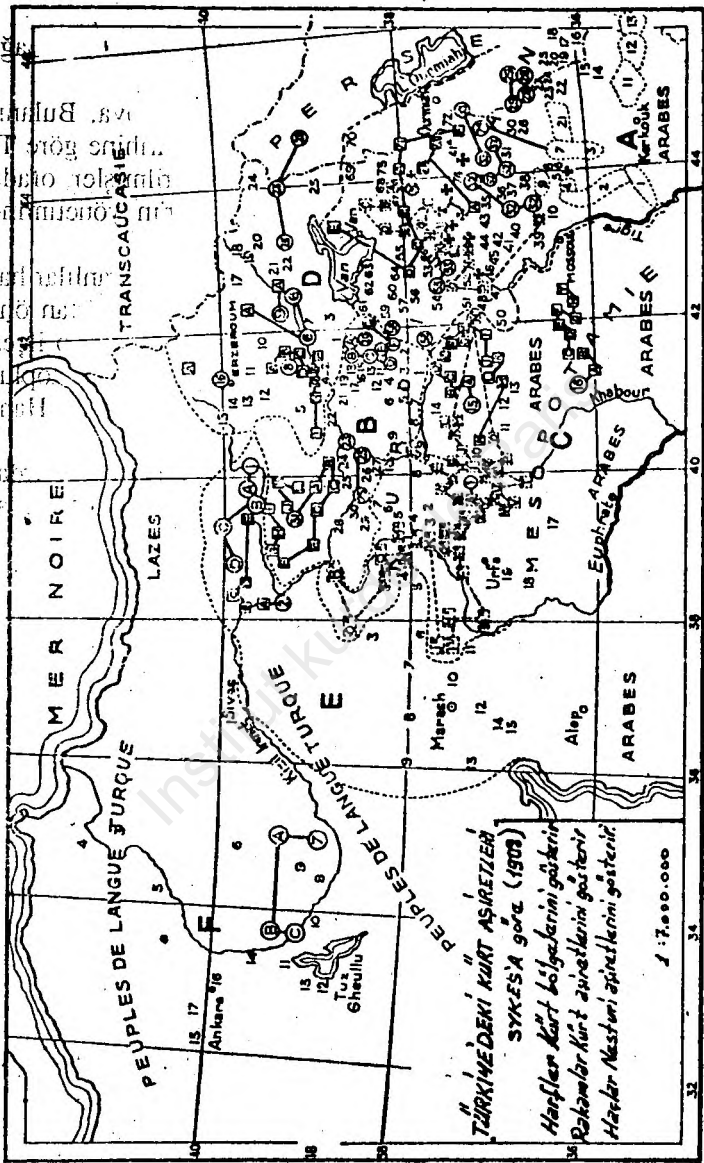
a) **Cibran Aşireti:** Büyük bir aşiret olup Karlıova, Bulanık, Varto ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Van tarihine göre Tekede otururlarken Hicri 10.y. yılda Urfa'ya gönderilmişler, oradan da Viranşehir'e. Daha sonra İl Ağaları Şehsuvar'ın yönetiminde Doğu ilerine gelmişlerdir.

M. Şerif Fırat da yaptığı olan "Varto Tarihinde" Cibranlılar hakkında şu bilgiyi vermektedir: Bunlar, büyük genel savaştan önce Bulanık İlçesinin Karaağaç, Koçak, Akak köyleri ile Varto ilçesinin merkez ve Darabi, Alagöz, Kalecik, Aner köylerinde topluca bulunmaktadırlar. Padişah 2. Abdülhamit'in kurmuş olduğu Hamidiye atlı alaylarına 31, 32, 33. sayılarında alaylar vermişti.

Bu oymaklar, yakın zamanlara kadar konar-göçer oymaklardandı. Bingöl dağlarında yaylarlar, kışın da Hormek ve Lolan oymaklarının köylerinde sığıntı olarak kışarlardı. 1243-1827 yılında Hormekliler kışlak otlarına ve zahirelerine ortak olan Cibranlılar'a artık kendilerine kışlak olarak köyler kurmalarını, aksi halde köyelerine bırakmayacaklarını ihtar edince aralarında uzun süren kanlı savaşlar olmuş ve nihayet kışlak için köyler yapmaya mecbur kalmışlardı. Bu tarihten sonra Varto ovasında Leylek, Karkarut, Alagöz gibi köylerle Şerafettin dağları eteklerindeki boş köyleri işgal edip buralarda yurtlanmışlardır.

Başka bir söylentiye ve Ahmet Refik'in Anadolu'da Türk Aşiretleri dergisinde belirttiğine göre bunlar ilk önce Kuzey Suriye sınırlarına sürülmüşlerdir. Halep, Antep, Urfa ve Raka birer sürgün yeri olmuştur. Buralardan zaman zaman kaçarak Konya, Ankara, Kayseri, Sivas taraflarına yayılan bu oymak, Osmanlılar'ın takipleri sonunda tekrar Raka'ya gönderiliyorlardı. Daha sonraları diğer Kürt oymakları ile birlikte Diyarbakır'da toplanıyorlardı.

Bu gün Halep'in 10 kilometre batısında Cibrin ve Kilis'in 20 kilometre güneyinde yine başka bir Cibrin köyünün bulunuşu bunların, yukarıda belirtildiği şekilde Halep, Maraş, Urfa ve Cizre köylerinde kaldıkları, daha sonraları Doğu'ya giderek Bulanık, Varto, Karlıova ve civarına yerleştikleri anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE DEKİ KÜRT ASİRETLERİ
SYKES'A GÖRE (1909)
 Harfler Kürt bölgelerini gösterir
 Rakamlar Kürt aşiretlerini gösterir
 Harfler Nestorî aşiretlerini gösterir

Cibranlılar, Doğu Anadolu'ya geldikleri zaman hangi mezhepten oldukları belli değildi. Sonraları Bağdat'ta öğrenim yapmış ve Şafii mezhebi telkini ile yetişmiş bir Şeyh olan Dömbeli Zazalardan Şeyh Ali'nin bu Kurmanço konuşan aşiretlerle birlikte Cibranlıları da Şafii yaptığı kimi kaynaklar belirtmektedir.

b) **Hasenan Aşireti:** Malazgirt ve köylerinde yerleşik büyük bir aşirettir. Adlarını ilk dedeleri Hasan'dan alırlar. Malazgirt'teki Hasenan aşireti ile Dersim'deki Şeyh Hasenan aşireti arasında her hangi bir bağ veya garabet yoktur. Dersim'deki Şeyh Hasenanlılar Alevi iken bunlar, Şafii mezhebindedirler. Benzerlik bir rastlantı eseri olarak sadece isimden kaynaklanmaktadır. Kürtçe konuşurlar. Şiveleri Süleymaniye Kürtçe'sinin aynısıdır.

c) **Zırkan Aşireti:** Hınıs, Tekman, Karayazı ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Yörelerinde büyük ve etkin bir aşirettir. Bu nedenle 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir. Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşurlar.

d) **Milan Aşireti:** Adını Milan grubundan alan Milan aşireti, Urfa'nın Viranşehir ilçesi ile köylerinde yerleşik büyük bir aşirettir. Bu nedenle 2. Abdülhamit tarafından kendilerine 5 alay verilmiştir. Alay sayısının çokluğu aşiretin büyüklüğünü göstermektedir. Milan aşireti, kendilerine bağlı aşiret gruplarına adını vererek Miller grubunu oluşturduğu da söylenebilir. Ahmet Refik'in (Anadolu'da Türk Aşiretleri) belirttiği şekilde Hicri 991 yılında bunların Alaiye sancağında Miltan Karayörük taifesi olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir. Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşurlar.

e) **Karakeçili Aşireti:** Urfa ve köylerinde yer alan bu aşiret, Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşur. Abdülhamit tarafından kendilerine 1 alay verilmiştir. Kimi tarihçiler, bu aşiretin Türk olduğunu, Karaman'dan göç ederek Urfa'ya yerleştiklerini ve sonradan Kürtleştiklerini belirtmektedir.

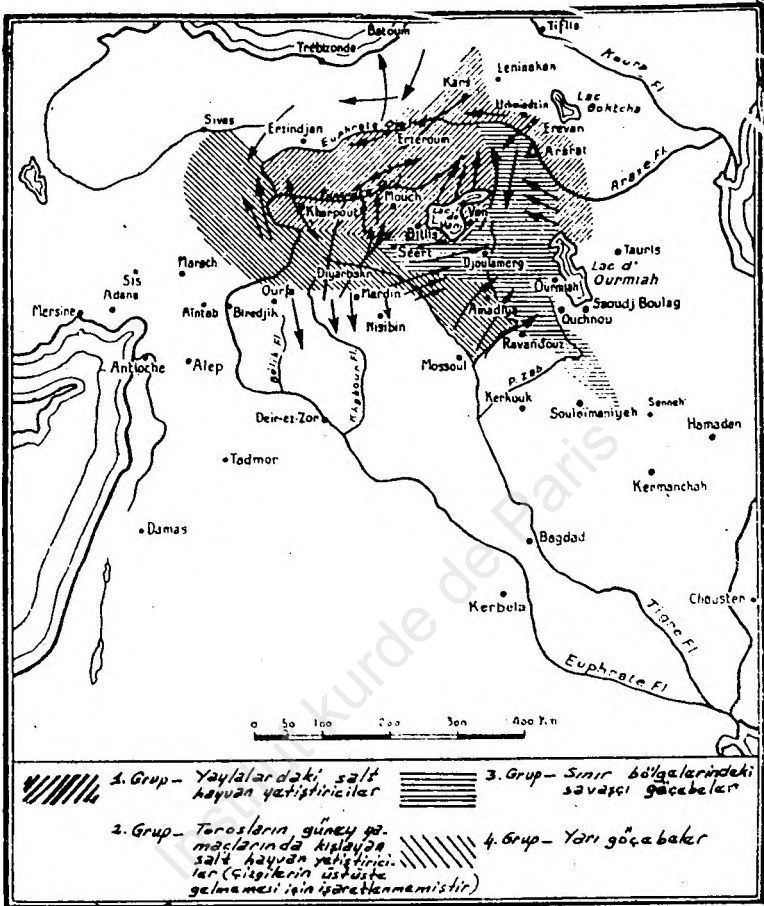
f) **Berezan Aşireti:** Urfa'nın Suroç ilçesi ve köyleriyle kısmen Ağrı yöresinde yer alan büyük bir aşirettir. Urfa ve Ağrı'da yer almaları bir kısmının sonradan Ağrı'ya göç ederek yerleştiklerini göstermektedir. Büyük bir aşiret olmaları nedeniyle de 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir. Şafii Mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşurlar. Kuzey Irak'ta Musul yöresindeki Barzani aşireti ile ilişkileri düşünülmektedir. Kimi kaynaklar da böyle göstermektedir.

**2- Zilanlar (Silif Partisi) Kürtçe konuşup Şafii mezhebine bağ-
lırlar. Aşiret sayıları çok olmakla beraber Miler kadar geniş ve
ygın değildirlen. Aynı şekilde Zilan grubuna bağlı aşiretler de
yle sıralanır.**

a) **Hayderan Aşireti:** Zilanlar içinde en yaygın ve en etkin olan
yük bir aşirettir. Muradiye, Patnos, Van ve köylerinde toplu hal-
bulunurlar. Geniş yaylaları ve büyük köyleri vardır. Bölgedeki
kinlikleri çok fazladır. Ağrı, Bayazıt yöresinden Van'a kadar ya-
lan ve kendilerine bağlı kolları olan geniş bir oymaktır. Bunlara
ağlı kollar Hamdiki, Ademi, Lâçiki Mahirhoran, Milli, Azizi ve
ade Haydarilerdir. Bunlardan güneye inenlerin İdris'i Bitlisi'nin
tkisi atında Şafii mezhebine girdikleri ve Kurmanç dili ile konuş-
ukları belirtilmektedir. Zilanlı Hayderanlar'ın Dersimli Hayderan
ışireti ile bir ilişkileri yoktur. Aşiret adları da ilk dedeleri Hay-
lar'dan gelir. Büyük bir aşiret oldukları için 2. Abdülhamit tarafın-
dan kendilerine 5 alay verilmiştir.

b) **Ademan Aşireti:** Kendisinden bilgi aldığımız sayın Hakkı
Kutlu, aşireti hakkında kısa ve öz bir açıklamada bulunarak Adem
Ademan aşiretinin bir başka adının Atmaneki olduğunu belirtmek-
tedir. Daha doğrusu çevre halkı bu aşirete kendi aralarında ATMA-
NEKİ demektedirler. Adem Ademan aşireti ilk önceleri Hazar de-
nizinin kuzey ve doğu taraflarındaki bölgelerden çok eski
zamanda göç ederek Süleymaniye yöresine gelip yerleşmişlerdir.

Süleymaniye bölgesinde bir müddet kalan Atmaneki aşireti,
hayvanlarına geniş otlaklar bulmak amacıyla buradan da kısmen
göç ederek bir grubu Midyat, Savur, Mardin, Diyarbakır ve Kulp
üzerinden Bitlis derelerine, buradan da Ağrı ili hudutlarındaki Ala-
dağ yöresine yerleşmişlerdir. Bu göç yolu üzerinde kendilerinden
izler bırakarak Kulp yöresi ile Bitlis derelerinde bir kısım köyler de
kurmuşlardır. Rivayetlere göre deniliyor ki göç anında yüklerini
öküz, at ve eşeklerle taşırlarken Bitlis deresindeki rampalarda bir
kısım ailelerin öküzleri yorulup gidemediklerinden zorunlu olarak
bu aileler buralarda yüklerini indirerek yerleşmişlerdir. Bu nedenle
halk arasında buralarda kalan bu aşiret halkına Kürtçe şekliyle
öküzleri yorulmuş anlamında "Ga Vestiya" aşireti denilmektedir.
Zamanla buralarda kurulan köyler çoğalmış ve eski adıyla "Kas-
rik", yeni adıyla "Narlidere" olan ilk konak yeri merkez köy duru-
muna gelmiştir.

HARITA 6. — Kürt aşiretlerinin yaşama tarzlarına göre dağılışı. İH. Christoff'un haritasından: "Politische und soziale Verhältnisse der Kurden. Oklar, göçebelerin yaşadığı bazı doğrutuları göstermektedir. (Clerget'in 1923 Turguie adlı eserinin 93. sayfasındaki X. haritada göre). Anahtarla, 1918, bu haritanın, Türkiye ve Küsey Irak'ı için Kürtlerin gruplar halinde dağılımını iyi anlattığı söylenabilir. İran içinse, Aras ile Urmiye Gölü arasında gösterilen salt hayvan yetiştiricilerle ilgili tarıma yanlıştır. Bu kesimde oturan halk kört dağılıdır. Kürt nüfusu Türk - İran sınır hattını sıradanlar boyunca, yani daha batıdan izler. Sauc - Bulag'dan Sennah'ın ötesine uzanan bölgede çoğunluğu yerleşik olan kört'ler oturur. Ayrıca bak. 1925'de Türk - Irak sınırını incelemekle görevli Milletler Cemiyeti Komisyonunun Raporuna ekli "Kürt göçebelerinin Kışlakları, göç yolları ve yaylaklarını" gösteren harita.

Diyarbakır, Kulp ve Bitlis dereleri ile Ağrı'ya göç edenlerin dışında bir grup da Kastamonu ile Antakya'ya giderek yerleşmişlerdir. Ancak buralarda yerleşenlerin oranı Ağrı-Bitlis ve Kulp'taki kadar yoğun değildir. Böylesi dağınık ve değişik yörelerdeki aşiret halkı, günümüzde de birbirlerine gidip gelmekte ve ilişkilerini sürdürmektedirler.

Atmaneki aşireti yöredeki diğer aşiret halkları gibi geleneksel olarak hayvancılık ile uğraşmakta ve bu nedenle de kışın köylerinde yazın da yaylalarında kalmaktadırlar.

Sayın Hakkı Kutlu, aşiretinin tarihçesi hakkında verdiği bilgilerden sonra dedelerinden geriye doğru 11-12'sini sayabilmektedir. İlk dedesi Mehmet Efendi'den başlamak suretiyle diğer dedelerini şöyle sıralamaktadır:

- 1- Mehmet Efendi
- 2- Abdülsamet Efendi
- 3- Mustafa Efendi
- 4- Mirza Efendi
- 5- Abdi Efendi
- 6- Timur (Teymur Efendi).
- 7- Ahmet Efendi
- 8- Salih Efendi
- 9- Resul Efendi
- 10- Yusuf Efendi
- 11- Ömer Efendi

c) **Tokariyan Aşireti:** Bu aşiret halkı da Ağrı ve köylerinde toplu halde yerleşmişlerdir. Aynı şekilde diğer aşiretler gibi Kürtçe konuşup hayvancılık ile geçinmektedirler. Mezhep olarak da Şafii'dirler. 2. Abdülhamit tarafından kendilerine bir alay verilmiştir. Giyiniş, yaşantı, gelenek ve görenek bakımından diğer aşiretlerden farksızdırlar. Ağrı'nın dışında ayrıca Van, Erciş, Muradiye ve Pannos'ta da yerleşik Tokariyan köyleri vardır.

Van tarihi, Şerefname'den aktararak bunları Şikak aşireti içinde göstermektedir. Şikaklar arasındaki kanlı savaşlar döneminde taraf-sız kalarak tamamen bağımsız duruma geçmişlerdir.

d) **Zilan Aşireti:** Büyük bir aşiret olup Ağrı ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Zilan aşireti, Kürtler'in Silif partisi topluluğu

içinde yer alır. Başka bir deyişle Ziller grubuna, kendi adını veren bir aşirettir. Çevrelerinde etkin ve yaygın oldukları için 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir.

Şerefname'de Zilan aşireti Bayazıt sancağında gösterilmekte , arada bir İran ve Erivan'a geçtikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde İran ve Erivan dolaylarında kendi akrabaları vardır. Bu aşirete bağlı Ridiki, Dilkhiri, Gelturi, Beruki, Sevidi, Pire Halil, Kürdiki, Cemaldini, Diliki Namzidi gibi irili ufaklı boy ve aşiretler vardır.

Van tarihi de yukarıda sayılan boy ve aşiretlerin dışında ayrıca Mısrıkâni, Berhikâni, Dilikâni, Alomehili, Hasohalekânli boylarını da Zilanlar'a bağlamaktadır.

Kimi tarihçi ve araştırmacılar Dersim yöresindeki bazı aşiretleri de yöredeki dağ, ova, ırmak ve köy adlarından esinlenerek Ziller'e bağlamaktadırlar. Oysaki Dersimli aşiretlerden hiçbirinin Zillerle uzak yakın bir ilişkileri yoktur. Arada dil ve mezhep farkı vardır. Dersimliler Alevi olup Zazaca konuşurlarken, Zilanlılar Şafii olup Kürtçe konuşurlar.

c) **Celali Aşireti:** Ağrı ve köylerinde yerleşiktir.

f) **Sıpkan Aşireti:** Eleşkirt ve köylerinde yerleşiktir.

g) **Babakürdi Aşireti:** Tutak ve köylerinde yerleşiktir.

Birbirlerine bağlı ve kendi aralarında iki ana gruba ayrılan Milleler ve Ziller'in dışında bağımsız birtakım aşiretler de vardır. Bunların kimisi genişletilmiş klan aile biçiminde, kimisi de yine aşiret yapısı içindedirler.

nazslar'a bağlı **Emel Ailesi:** Bitlis ve yöresinde etkindirler.

9- Norşin ve Bitlis Şeyhleri: Bölgelerindeki tüm aşiretler bu şeyh ailesinin etkinliği altındadır.

10- Hertošî Aşireti: Reisleri Ebubekir efendi olup Ankara-Haymana ilçesi köyleri ile Konya'nın Cihanbeyli ilçesi ve köylerinde yer alır.

11- Şeyhbızni Aşireti: Bu aşiret halkına Ağrı ve köylerinde rastlanılmaktadır.

Yukarıda belirtilen aşiret grupları, kendi bölgelerinde yerleşik olup süreki oturdukları köyleri ve geniş arazileri vardır. Ancak bunların dışında hiç arazileri olmayan, kışın sıcak bölgeler olan Diyarbakır ve Urfa yörelerinde çadır yaşamında, yazın ise sürülerine otlak ve mera bulmak için Nemrut, Süphan, Bingöl ve Şerafettin yaylalarına sürüleriyle birlikte göç eden, yaz süresince de bu yaylalarda kıl çadırlarda kalan göçerler vardır. Bunların sayısı pek fazla değildir.

1- Alikan Aşireti: Hiçbir yerde tapulu arazileri yoktur. Geniş sürüleri vardır. Hayvanlarını otlatmak için yerden yere göçerler. İslâmiyetin Sünni kesiminde yer alıp Şafii mezhebine bağlıdırlar. Kışın Diyarbakır ve Urfa yörelerinde, yazın ise Nemrut ve Süphan yaylalarında yaşarlar.

2- Beritan Aşireti: Kendilerinin anlatımlarına göre 500-600 yıl önce Konya civarında otururlarken Karamanoğulları ile Osmanlıların çatışmaları sonucu sürüleri ve tüm oymak halkı ile birlikte Urfa yöresine göç ederler. Burada yarı göçebe, yarı yerleşik durumda çadır yaşamını sürdürürler. Kışın Urfa yöresinde, yazın da sürüleriyle Şerafettin Dağları, Bingöl ve Karlıova yaylalarında büyük çadır ve obalar halinde yaşarlar.

ğal uğrak ve merkezleri görünümündedir. Ekonomik durumu çok daha iyi birkaç aile de Elazığ içinde otel ve apartman alarak yerleşik duruma geçmişlerdir.

Beritanlar, aslında diğer aşiretler gibi bir koldan olmakla beraber zamanla nüfuslarının çoğalması ile üç kardeş olan Ömer, Karakulak, Kosan kabilelerine ayrılmışlardır. Bu üç kabilede Ömer (Ammer) kabilesi: Diyarbakır, Ergani kazası Canik köyüne, Karakulaklar Kirvan köyüne, Kosan kabilesi de Sorikan köyü ile Varto'nun merkez ve Özkonak (Karagiviç), Küçüktepe (Çağlak), Çayçatı (Gündemir) köylerine yerleşirler.

Beritan aşireti hakkında kendisinden bilgi aldığımız aynı aşiret mensubu Hasan oğlu Hayri Palaoglu, Beritanlar hakkında ayrıca şu bilgiyi de vermektedir.:

"1. Cihan Harbi döneminde Atatürk'ün emri ve Beritanlar'ın da gönülden teklifleri ile 120 bin baş küçük hayvan, üç taksitte orduya verilmiş ve bu hayvanlarla ordunun et ihtiyacı giderilmiştir. Bu olumlu girişimden ötürü Atatürk'ün Beritan aşiret reisi Hacı Ali'ye hem bir teşekkür ve hem de karşılık olarak Bingöl yaylasının bir otağı bağışlanmıştır. İlgili telgraf, kendilerinde olduğu gibi bu belge milli mücadele arşivlerinde de yer almaktadır."

2. Grup... ZAZALAR

Guran-Med ve Türkler'in karışımlarından geldikleri varsayılan (172) Zazalar'ın asıl vatanları Kuzeybatı İran, Horasan ve Hazar denizinin doğu bölgeleridir. Uzun bir zaman süreci içinde Yukarı

beli Zazalar arasında şekil, biçim, insan ismi, inanç, gelenek, görenek farklılığı vardır.

Dümbeliler (Dımılı), ileri sayfalarda değinileceği gibi Erzincan Tunceli, Hınıs, Varto ve Bingöl'ün bir kısım halkının dışında yer alanlardır. Bunlar Şafii mezhebine bağlı olup Bingöl'ün Palo, Diyarbakır'ın Lice, Piran, Ergani, Elazığ'ın Bakırmaden'i ve Urfa'nın Siverek ilçe ve köylerinde yer alıp Alevi Zazalar'ın konuştuıkları dilde şive ve ağız farklılığı gösterirler.

Zazalar da kendi aralarında ikiye ayrılırlar. A-Şeyh Hasanlılar B- Dersimliler. Şeyh Hasanlılar iki bölümde gösterilmektedirler. 1-Şeyh Hasanlılar 2- Seydanlılar

A) I- Şeyh Hasanlı Oymaklar (Tüm Alevi ve dilleri esas olarak Zazaca, ikinci dil Kürtçedir)

1- Abbas Uşakları	7- İksorlu (İkisurlu)
2- Bahtiyar Uşakları	8- Karaballı Uşağı
3- Beyt Uşakları	9- Kari Kali Uşağı
4- Butikanlar	10- Kormeşliler
5- Ferhat Uşağı	11- Laçın Uşağı
6- Gülabi Uşağı	12- Seyit Kemal Uşağı

II. Bölümde yer alan Seydanlı Oymaklar

1- Arslan Uşağı	7- Koç Uşağı
2- Aşuranlı Uşağı	8- Maksut Uşağı
3- Bal Uşağı	9- Refik Uşağı

B) Dersimli Oymaklar (Tümü Alevi, esas dilleri Zazaca ikinci dil Kürtçedir)

1- Abdalan Oymağı	13- Karsanlı Oymağı
2- Alan Oymağı	14- Kemanlı Oymağı
3- Arcelli Oymağı	15- Kobanlı Oymağı
4- Balaban Oymağı	16- Kureyşanlı Oymağı
5- Çafuran Oymağı	17- Lolan (Loulan) Oymağı
6- Carekli Oymağı	18- Pilvenkli Oymağı
7- Demenan Oymağı	19- Rutanlı Oymağı
8- Elhanlı Oymağı	20- Silanlı Oymağı
9- Hadikan Oymağı	21- Sisanlı Oymağı
10- Haydaran Oymağı	22- Şavalanlı Oymağı
11- Hormekli Oymağı	23- Yusufanlı Oymağı
12- İzollu Oymağı	24- Zimtekli Oymağı

Sınıflandırılması yapılan Dersim oymaklarının oluşum ve yapılanmaları incelendiğinde her birinin oymak adlarını ya ilk dedelerinden veya geldikleri yer ve tarihi oluşum biçimlerinden aldıkları görülür. Genelde Dersimli Oymaklar İran-Horasan ve Türkistan bölgelerinden Anadolu'ya akın eden Türkmenlerle gelip şimdiki bölgelerine yerleşmişlerdir. Selçuklular'ın beylikler döneminde Saltukoğulları ve Eratna Beyliği içinde toplu halde güç birliği yapmışlardır. Bizanslılar döneminde bu oymakların hiçbiri bu bölgelerde yoktu. Şimdiki Erzincan-Dersim ve Bingöl yörelerinde Binazlar'a bağlı Ermeni krallıkları vardı. Malazgirt zaferinden sonra bu bölgeler, adları geçen oymakların yerleşimi ile el değiştirmiştir. Akan zaman içinde sosyal denge Ermeniler'in aleyhinde ve Türkmenlerin lehine değişime uğramış günümüze dek giderek ağırlık kazanmıştır. Olayların akışı ile yerli Ermeniler'in bir kısmı göç etmiş, kalanlar da Müslümanlığa şeklen dönüşüm yaparak çoğunluğa uymuşlardır. Günümüzde bile kalan Ermeni kalıntılarına dönmediği denilmektedir.

ŞEYH HASANLI OYMAKLAR

1- **Abbas Uşakları:** Bu oymak adını ilk dedeleri Abbas'tan alır. Osmanlılar'ın son dönemlerinde a) Aşağı Abbas b) Yukarı Abbas veya Kör Abbas olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sosyolojik olarak Gurlar'a dayanırlar. Bir kısmı Pülümür ve Gurik köyü ile Ovacık ilçesinin Lertik köylerinde, bir kısmı da Erzincan'ın Cencige, Erdenne, Dacirek, Girlevik köylerinde oturmaktadır. Aşağı Abbas kısmı genelde Hozat ve Ovacık köylerinde toplu halde yerleşiktir. Abbas Uşakları büyük ve etkin bir oymaktır bölgelerinde. Okumaya ve eğitime önem veren ve aynı zamanda Seyitlikten gelmeleri nedeniyle de çeşitli oymakları üzerinde geçmişte ve günümüzde büyük etkisi olan bir oymaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Dersim hareketinin lideri Seyit Rıza, döneminde bu oymağın reisi olduğundan Dersim bölgesine damgasını vuran bir oymaktır. Çok partili dönemde tüm Dersimli oymaklar gibi C.H.P saflarında yerini almış liderleri Girlevikli Hüseyin Efendi milletvekili seçilmiştir.

Abbas Uşaklarının İslâmiyetteki Abbasilerle bir ilgisi yoktur. Gurani bir oymak olup yukarıda belirtildiği gibi oymak adı ilk liderleri Abbas Efendi'den gelir. Köylerinden birinin Gurik adını taşıması bu oymağın Gurlar'a dayandığını göstermektedir.

2- **Bahtiyar Uşağı:** Büyük çoğunluğu İran'da kalan bu oymak genelde Tunceli'nin Hozat kazası ve köylerinde toplu halde yerleşiktir. Ana dilleri Zazaca olan Bahtiyar Uşağı, İran'ın Luristan bölgesindeki tarihi Lurlar'a dayanırlar. Genelde Tunceli oymaklarının konuştukları Zazaca da Lur dilinden başka bir dil değildir. Dr. Friç yapıtında Bahtiyar Aşiretinin Lur dili ile konuşan topluluğun en büyük üç bölümünden biri olduğunu, Batı İran da etkinliğini sürdüren ve Luristan, Sebzguh, Zerdguh, Şuster, İsfahan, Kermaşah bölgelerinde ve Elvend dağlık kısmında toplu yaşayan bir aşiret olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁷³⁾

3- **Beyt Uşağı:** Bu oymağın kökeni "Gav"lara dayanmaktadır. Duruma göre Beyt uşağının köken bakımından Guti ve Gurlar'a dayandığı söylenebilir. İranlılar'ın kutsal kitabı Zent-Avesta'ya göre "Gab"- "Gav" öküz anlamına gelmektedir. Zazaca'da da öküz "Ga" denilir. "Ga", "Gab" veya "Gav"ın kısaltılmış şeklidir.

Bu oymağın Arslan ve Maksut uşakları ile birlikte Gav'ların birer boyu olduğu belirtilmektedir. Doğu Anadolu'daki irili ufaklı oymaklar genelde birbirlerinden ayrılmaktadır. Geçmişe doğru gidildiğinde oymakların birleştiği ve daha az sayıda oymakların boy-lara bağlandığı görülür. Aynı şekilde Beyt uşaklarının geçmişte Arslan ve Maksut uşaklarıyla birlikte Gavlar'a bağlandığı veya bunlara bağlı bir boy olduğu do ğal görülebilir.

Beyt Uşağı, Tunceli ve Er zincan'ın köylerinde kimi yerlerde toplu, kimi yerlerde de değişik köylere serpilmiş vaziyette da ğınık yaşamaktadırlar.

4- **Butikanlar:** Bu oymağın halkı Tunceli-Erzincan-Varto-Hınıs ve Karlıova'nın köylerinde da ğınık halde yaşarlar. Adları ge-çen her il ve ilçede bu oymak halkından birkaç köye rastlamak ola-sı.

Bütikanlılar, Şeyh Hasanlılar arasında bir oymak olarak gösterilmektedir. Köken olarak da Gurlar'a bağlanırlar.

5- **Ferhat Uşağı:** Adını ilk dedeleri Ferhat adından alarak bir başka oymaktan ayrılmış ve zamanla ço ğalmaları sonucu oymak haline gelmişlerdir. Tunceli-Ovacık-Pülümür ve köyerinde topluca yaşamaktadırlar. Bazı tarihçiler bu oymağı da Şeyh Hasanlılar grubunda göstermektedir.

6- **Gülâbi Uşağı:** Adlarını ik dedeleri Gülâbi A ğa'dan alırlar. Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Tunceli'nin değişik ilçe ve köylerinde otururlar. İran kaynakları Dersim oymaklarının hepsine birden Dujik adını vermekte ve bunlardan Gülâbi-Balabanlı-Kuris oymakları başta gelmektedir. Dujik (Tujik) Baba, Tunceli yöresinde bir tepenin başında yer alan ve halkın zaman zaman ziyaret ettiği ünlü bir yatırdır. Dujik Baba, zamanında büyük ün yapmış ve tanınmıştır. İranlılar da haklı olarak bu bölgedeki oymak ve boyları kendisine bağlamaktadır. Tujik Baba, bu gün ünlü bir yatır olduğuna göre zamanında halkına dinsel liderlik de yapmıştır. Kelime anlamı olarak da Gülabi, Güllap, gül suyu anlamına gelmektedir.

7- **İksorlu Uşağı:** Şeyh Hasanlılar grubuna dahil olup değişik köylerde oturan küçük bir oymaktır. Kürtçe'de sor kırmızı anlamındadır. İksorlar da diğer oymaklar gibi Şeyh Hasanlılar grubundaki oymakların kullandığı dili kullanırlar. Dil yapısı bakımından

da kökenlerinin Gurlar'a dayandığı varsayılır.

8- **Karaballı Uşağı:** Tunceli'nin Ovacık ve Hozat ilçelerinde ve de köylerinde toplu halde, diğer ilçe ve köylerinde dağınık halde bulunurlar. Tarihsel gelişimleri bakımından Lolan-Balaban-Bal ve Karaballı oymakları genelde birlikte hareket etmişlerdir. İran ve Horasan bölgelerinde de birlikte kader birliği yapmışlardır. Karaballılar, değişik kaynaklarda Şeyh Hasanlar grubuna bağlı olarak kaynaklarca. Adından da anlaşılacağı gibi Selçuklular ile birlikte gelip bu bölgeye yeleşmiş bir oymaktır.

9- **Karikali Uşağı:** Tunceli'nin değişik ilçe ve köylerinde toplu halde yaşarlar. Kürtçe'de "Kali" ihtiyar ya da kardeş anlamındadır. Kari, Luristan'da Karilan kasabasının adına benzerlik göstermektedir. Onun kısaltılmış bir şeklidir. Bu oymak, kaynakçalara göre Horasan'dan Luristan'a, oradan da bir kısmı Dersim yöresine gelmiştir denilebilir. Karikali, kardeş oymak veya kardeş şehir anlamına da gelebilir. Karikali oymağının konuştuğu Zazaca dili Luristan'da konuşulan dilin aynısıdır.

10- **Kormesliler:** Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Erzincan'ın Alibey, Hurrempaşa, Kırmama ve Mihar köylerinde toplu olarak bulunurlar. İlk zamanları köyleri birer orman köyü idi. Meşe ağaçlarının kütüklerinden yanarak kor haline gelmiş anlamını vermektedir. Küçük bir oymaktır.

11- **Laçın Uşakları:** Adından da anlaşıldığı gibi ilk dedeleri Laçın'den adlarını alırlar. Laçın uşakları toplu olarak Tunceli'nin Hozat ve Ovacık kazalarında ve köylerinde bulunmaktadır. Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Zazaca konuşurlar.

12- **Seyit Kemâl Uşağı:** Erzincan ve Tunceli'nin değişik köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir oymaktır. Bal uşaklarından ayrıldıkları varsayılır. Bu oymağın kurucusu, adından da anlaşılacağı gibi Seyit Kemâl adında biridir.

II- Şeyh Hasanlı Grubuna bağlı Seydanlı Oymaklar

1- **Arslan Uşağı:** Adını ilk liderleri Arslandan alan bir Türkmen oymağıdır. Tunceli'nin ilçe ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Küçük bir oymaktır.

2- **Aşuranlı uşağı:** Tunceli'nin ilçe ve köylerinde kısmen toplu, kısmen dağınık halde yaşayan küçük bir oymaktır. Kelime anlamı bakımından aşıran veya aşure anlamında veya aşure yapan bir oymak anlamında görülmektedir. İlk liderlerinin Aşur adında biri olduğu, bundan ötürü Aşuranlı oymağı adını taşıdığı anlaşılmaktadır.

3- **Bal Uşağı:** Tunceli'nin ilçe ve köylerinde yer alan küçük bir oymaktır. Selçuklular'dan önce Horasan yöresinde Karaballı-Lolan ve Balabanlar'la birlikte yaşadıkları, Anadolu'un fethi sırasında bu oymaklarla birlikte buralara göç eden köklü ve eski bir oymaktır.

4- **Birim Uşağı:** Tunceli köylerinde yer alan küçük bir oymaktır. Birmanlı, bir yer adından alınan bir isimdir. Aynı zamanda birli anlamına da gelmektedir.

5- **Gevanlı Uşağı:** "Gav" İran'ın kutsal kitabı Zent-Avseta'da belirtildiği şekilde öküz anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Zazaca'da da öküzü "Ga" denilir. Bu duruma göre adını Gav dan alan bu oymak İran'dan gelme olup köken olarak Gurlar'a dayanan bir oymaktır. Aynı şekilde Tunceli dağlarında yetişen dikenli bir çeşit ota geven denilmektedir. Bu ot dağlardan toplattırılarak yaprakları hayvanlara yedirilir, kökü de yakılır. Bu nedenle bu işle uğraştıkları için veya köylerinde bu ot bolca yetiştiği için bu oymak adını bu şekilde de almış anlamına gelmektedir.

Gevanlı uşağı Tunceli köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Ana dilleri Zazaca'dır.

6- **Keçeli Uşağı:** Tunceli ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Keçe yapan veya keçe ile uğraşan anlamına gelmektedir. Aslında Doğu Anadolu'da son zamanlara dek bütün oymaklar kendi gereksinimleri olan keçelerini kendileri yaparlardı.

7- **Koç Uşağı:** Erzincan-Tunceli ve köylerinde yerleşik bir oymaktır. Bir kısmı da Sivas yöresine göç etmiştir. Koçgiri oymağı ile bir bağlantıları vardır. Adından da anlaşılacağı gibi koyun ve koçlarla uğraşan, koç başlarını kendilerine simge edinmiş bir oymaktır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu beyliklerinde de koç başı kut-saldır. Mezar taşları Koç başları ile süslenmiştir. Aynı zamanda zazaca'da hayvanların boynuzlarına koç denildiğinden bu isimden çağrışım olunabilir

8- **Maksut Uşağı:** Adını ilk liderleri Maksut'tan alır. Küçük bir oymaktır. Tunceli ve köylerinde toplu halde bulunurlar.

9- **Reşik Uşağı:** Zazaca'da "res" koyun yününden eğirilmiş ip anlamına gelir. Aynı şekilde yünü eğiren ağaçtan araca da restik denilir. Bu duruma göre bu oymak restik ile yün eğirdiği için veya bu işle uğraştığı için oymak adı olarak bu ismi almış olabilir. Tunceli ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır.

10- **Şam Uşağı:** Suriye'deki başkent ile bir bağlantısı yoktur. Orada Arapça konuşulur. Oysaki Şam uşağı Zazaca konuşur. Şam, eski Türkler'in dini lideri Şaman'ın kısaltılmış bir şeklidir. Aynı yörede ve Varto'da "Şeman" adını taşıyan köyler vardır. Şam uşağı, Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır.

11- **Süleyman Uşağı:** Adını ilk liderleri Süleyman'dan alır. Genelde Doğu Anadolu'daki oymakların pek çoğu adını ilk dedelerinden alır. Süleyman uşağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır.

12- **Topuz (Bezgevir) Uşağı:** Küçük bir oymaktır. Kullandıkları sopaların uçları topuz şeklinde olduğunda bu ad verilmiş olabilir. Topuz Türkçe bir kelimedir.

DERSİMLİ OYMAKLAR (Anadilleri Zazaca ve İnanç olarak Alevi'dirler)

Dersim, kelime anlamı bakımından gümüş diyarı veya gümüş derleyen anlamına gelir. Sim, Kürtçe, Zazaca ve Farsçada gümüş demektir. Der-de diyar veya derleyen, toplayan anlamındadır. Dersim dağları genelde demir, gümüş, bakır, krom madenleri ile yoğrulmuştur. Yeni adı olarak değiştirilen Tunceli de anlamı açık, tunc diyarı şeklindedir. Sarp dağlarla çevrilidir. Dersim. İklimi sert ve katıdır. İnsanları da iklimden etkiledikleri için serttirler ama dost doğrudurlar. Yalan, hile, riya nedir bilmezler. Değişken değil, sözlerinin eridirler.

Dersim'in en eski adı Mameki'dir. Daha sonra Kalan ve ondan sonra da Tunceli oldu. Onun içindir ki pek çok kişi, ozan ve yazarlar Dersim'e Mameki'den Kalan Tunceli derler. Dersim ise o bölge-

nin adıdır. Yani bir kentin adından çok ilçe ve köylerini kapsayan bölgeye denmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Dersim olayı oldu. Yoksulluğa, zulme ve baskıya bir başkaldırı idi. Çok kan döküldü o yıllarda. Kemâl Burkay o acı öyküyü şöyle dile getiriyor dizelerinde.

Dersim

Bir eski öyküdür bileceksiniz
Masallardan kalmıştır Dersim
Ülkemin ortasında gizli
Yanık bir Türküdür Dersim
Yıl otuz sekizdi dağlarda
İri ceviz ağaçları ve atım vardı
Belki bir gökyüzü savaşçısıydım
Bir arpa ekmeği kadar sıcaktı
Toprağım, kanım ve çocuklarım
Oysa soğuk bir kuştur
Parıldar süngü
Bana niçin uzaksın düşündün mü
Kurda kuşa dostluğumu düşündün mü
Bu sularda ölüm bile güzel
Sen hiç kurşunların anlamını düşündün mü
Yıl otuz sekizdi dağlarda
İri ceviz ağaçları ve atım vardı
Güneş ve sular ülkesinde orda
Orda bir eski öyküdür Dersim.

Dersim dendi mi Munzur gelir akla. Köpük köpük soğuk suların ile doğasına bir güzellik verir. Munzur ve Tujik Baba damgasını vurmuştur adeta Mameki'den Kalan Dersim'e

Koçgiri Aşireti: İlk zamanları Pülümür'e yerleşmelerine rağmen daha sonraları buradan çıkarak Refahiye ve İmranlı bölgelerine yerleştikleri için Dersimli oymaklar arasında sayılmazlar. Ancak, Doğu'da etkin ve büyük bir aşiret olduklarından ve aynı

zamanda cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bir ayaklanmaya katıldıklarından ya da neden olduklarından özgeçmişlerine değinme gereğini duyduk.

Koçgiriler, Selçuklular zamanında Horasan'dan göç ederek Pülümür bölgesine gelip yerleşen büyük bir aşirettir. Ancak buralarda pek fazla kalmamışlardır. Kendileri de tarihçelerinde böyle belirtirler. Bunlar, Dersim ve Erzincan'daki diğer oymaklar gibi Alevidirler.

Hayvanlarına yeni meralar ve otlaklar bulmak amacıyla ortalama 250 yıl önce liderleri Fincan Ağa'nın başkanlığında Pülümür'den çıkarak Refahiye'nin Koçgiri köyüne yerleşirler. Daha doğrusu bu köye kendi adlarını verirler. Zamanla burada geniş ve etkin bir çevre oluştururlar. Bu etkinlik oymak olarak kendi yapılarından kaynaklanmaktadır. Nüfuslarının kısa zamanda çoğalması sonunda yeni yerler bulmak zorunluğu doğar. Fincan Ağa'nın ve oğlu Diyar Ağa'nın ölümlerinden sonra Boz Ağa, kendisine yakın büyük bir grupla Sivas'ın İmranlı ilçesi Karataş köyü ve çevresine gidip yerleşirler. Refahiye'deki etkinlik aynı şekilde İmranlı'da da kendisini gösterir. Bu etkinlik, özellikle Boz Ağa'nın oğlu Gül Ağa zamanlarında daha fazla gelişir. Yeni yeni köyler oluşur. Koçgiri aşireti artık Pülümür'den-Refahiye ve İmranlı bölgelerine kadar olan sahada pekçok köy sahibidir. Bu köylerle birlikte etraflarındaki köyler de Koçgirilere tabi olurlar.

Geniş zaman dilimi içinde çevrelere yayılan Koçgiri aşireti, böylece Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay ilçeleriyle birlikte Hamo ve Zımara bucaklarını çevreleyen 135 köye yayılmış büyük bir aşirettir. Bu köylerin 16'sı öz olarak çekirdek Koçgirilidir. Bunlar arasında Refahiye'de Koçgiri, İmranlı'da Karataş, Kevelli, Ağızger, Koyunkaya, Sıddıklar, Boğazveren, Karahüseyin, Görünmezkale, Gemccik köyleri en eski Koçkiri köyleridir.

Koçgiri harekâtına adı karışan Alişan Bey, aslında Koçgirili değildir. Aslen Şafiidir. Oysaki Koçgirililer ise Alevidirler. Kimileri, Alişan Bey'in Malazgirtli, kimileri de Aşkaleli olduğunu söylemektedir. Alişan Bey, Gül Ağa ve oğlu Mahmut Bey zamanlarında gelerek Koçgirilere sığınır. Yeteneği ve farklı kişiliği sayesinde kısa

zamanda kendisini sevdirek Gül Ağa'nın kızı Hacı Hanımla evlenir.

İmralı'nın Boğazveren köyüne yerleşen Alişan Bey, zamanla Koçgiri aşiretinin ileri gelenleri arasında yerini alır. İstiklal Savaşı yıllarında Topal Osman çetesi tarafından Mahmut Ağa öldürülünce, Alişan Bey kendiliğinden lider durumuna gelir.

Ayaklanma sırasında Koçgirilerin bulunduğu bölgelerde sıkıyönetim ilan edilir. Yapılan harekatta pek çok kan dökülür. Atılan bombalarla Alişan Bey öldürülür. Harekatın bastırılmasından sonra Mahmut Ağa'nın oğulları Haydar Bey ile Abidin Bey Balıkesir'in İvrindi ilçesine, Hüseyin Diyaroğlu ve kardeşi Maksut Çavuş ile birlikte 15 aile Bursa'ya sürülür. Bu sürgün, C.H.P.'nin iktidarı süresince devam eder. Ancak, 1947 de (C.H.P.)nin son yıllarında çıkarılan af kanunu ile ortadan kalkar. Kimi aileler eski bölgelerine tekrar geri dönerler. Pek çoğu da yerleştikleri sürgün yerlerinde kendilerine bir düzen kurduklarından yerlerinde kalırlar.

Dersimli oymaklar sıra ile şöyle sıralanırlar

1- Abdalan Oymağı

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dağınık ve Doğu Anadolu'nun bir kısım yörelerinde (Tunceli-Varto-Hınıs-Bingöl) toplu halde bulunan Abdalanlar, Çin, İran ve Türk kaynaklarına göre köken bakımından bir Türk oymağıdır. Doğu Anadolu'da toplu halde bulunan ve bu gün Zazaca konuştukları halde Afganistan ve Tacikistan'da olanlar Türkçe ve Hindistan'da olanlar da tarihi kaynakların belirttiğine göre Farsça ile karışık Hinduca konuşmaktadırlar. Aynı gün bölgelerde böylesine birbirinden farklı dil konuşan bir oymağın yerel bölgeye göre ırksal bakımından sınıflandırılması antropoloji bilimi kabul etmemektedir. Kafa yapısı, kütür, tarih ve dil gibi etmenlerin ortak oluşumları sonucu bir yargıya varmak olasıdır.

Aşağıda sıralanan tarihi kaynaklar ve belgeler bu oymağın kökenini şöyle ortaya koymaktadır:

Emekli Vali Edip Yavuz yapıtında konuya şöyle değinir:

1- "Türkçe sözlük Abdal için; "Afganistan taraflarında bulunan bir Türk topluluğu ve bu topluluktan olan kimse.

2- Anadolu'da göçebe bir halkın adı.

3-Eskiden bazı dervişlere verilen ünvan" denilmektedir. Birçok oymaklar gibi bunların da Gurlar yurdundan gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. Araplar, bunlara Heftal ve çoğuluna da Heftalit demişlerdir. Rumeli'den Anadolu'ya gelen yörükler arasında da "Anadolu'da Türk Aşiretleri" adlı eserde gösterilen Yeniil kazasında Abdal Bey(s.74) Abdalkuyumcu (s.191), İfraz-ı Zülkadiriye'dan Abdallu, Küçük Abdallu (s.107) oymakları da sözlüğün bu bildirisini doğrulamaktadır. Adları sayılan bu Abdal oymakları Türkçe konuşmaktadırlar. Rumeli'nde kalanlar da aynı şekilde bu yörük Türkmen dilini kulanmaktadırlar.

Anadolu'nun birçok yerlerinde Abdal, Abdallar, Abdalan, Abdallu köyleri de Türkçe konuşan köyler olup bu Abdalan oymağının varlığını ve yaygınlığını kanıtlamaktadır.

Bunlar Doğu Anadolu'da toplu olarak Köpükler, Hoşan, Kalçık köylerinde, dağınık olarak da Hınıs ve Tercan ilçelerinde bulunurlar. Doğu Anadolu'da yer alan Abdalanlar Zazaca, Rumeli ve Anadolu'nun yukarıda belirtilen yerlerinde oturanlar da Türkçe konuşmaktadırlar. Doğu Anadolu'da yer alan Abdalanlar aşiret kuruluşunu kaybetmiş ve tamamen çiftçi bir oymaktır. Bölgelerinde Cibranlı oymağının nüfuzu altındadırlar."⁽¹⁷⁴⁾

T.Yılmaz Öztuna Ak-Hun denilen Abdalanlar'a : "Guptalar'dan (320-535-215) sonra Hindistan'da iktidara VII. imparatorluk hanedanı Akhunlar gelmiş, 496-567'de 71 Ganj vadisi, Pencap, Afganistan, Harzem, Horasan ve Doğu Türkistan'a hakim olmuşlardır.

Akhunlar'a Çinliler "Ye-ta-Huta" Araplar "Haytal" ve çoğul şeklin de "Hayatila", Hindular (Snskrit dilinde) "Huna" yani "Hun", Yunanlılar "Heftalit" demişlerdir. Akhunlar, Orta Asya'da Hunlar iktidan Tabgaç hanedanına bıraktıktan sonra dünyaya dağılan Hun boyundan bir zümredir. (Z. Velidi Togan ve bir kısım tarihçilere göre Hunlar, Oğuzlar yani bu günkü Türkiye Türkleri'ni teşkil eden bir Türk boyudur.) Bol Moğol unsuru ile karışık olarak Hindistan'a gelen ve Hind-İran asıllı Gupta hanedanını iktidardan düşüren Akhunlar, Hindistan'ı ele geçirmişlerdir. Hind kaynaklarında Hindistan'daki Ak-Hunlar'a "Turuşka" yani Türk denilmektedir. (Franke, Chinesischen Quellen Zur Keentnis der Türkvölker, Berlin-1904 s.60) ⁽¹⁷⁵⁾

"Talas boylarına yerleşen Hunlar'ın eski İran ve Sarmat kültüründen geniş ölçüde yararlanmış olmaları doğal sayılmıştır. Hatta burada Akhunlar'ın ataları sayılan bazı kavimlerle ya da bazı İran kabileleriyle karışmış olmaları da çok olasıdır"⁽¹⁷⁶⁾

Akhunlar denilen Hun-Avar karışımı Uar-Huni'ler M.S.350 yılında batıya göçer, Güney Kazakistan'a varırlar. Atilla'nın ataları olan Hunlar'ı Rusya'ya doğru kaçırdıktan sonra, yerli halkın İranlı olduğu Toharistan bölgesine egemen olurlar. Sasanilerle sıkı ilişkiler kurarlar. 359 yılında Diyarbakır kuşatmasına İran askerleri ile birlikte katılırlar. Eftalit, Kernikhion, Ye-da lar için şunlar yazılmıştır:

Adetleri hemen hemen Türkler'inkine benzer. Zenginlerin mezarına taş yığılır. Fakirler toprağa gömülürler. Deve ve atları çoktur. " Fakat, bunlar Helenizm ve Budizm kültürlerinin birleştiği Afganistan'da yerli boylarla kaynaşarak İran ve Orta Asya içlerinde genişleyen güçlü bir devlet kurarlar. Bir Çin gezgininin 520 yılında yazdığına göre, yine de göçebeliği bırakmamışlardır. Fakat, Hefalit hükümdarları yün halılarla kaplı çok büyük çadırda yaşar, altın işlemeli ipek elbiseler giyer, altın bir tahtta oturur. Hatun da yerlerde sürünen altın işlemeli ipek elbiseler giyer ve beş renkli değerli taşlarla süslü sekiz ayak uzunluğunda bir boynu taşır. Kanlı et yiycisi ve acımasızdırlar. Bizans kaynakları ise Hefalitler'in Hun olduklarını, fakat önceki Hunlar'dan uzak yaşadıklarını, onlara karışmadıklarını, onlar gibi göçebe ve çirkin olmadıklarını yazar." ⁽¹⁷⁷⁾

Hindistan'ı etkileri altına alıp orada güçlü bir devlet kuran Akhunlar (Hefalitler) aynı anlarda İran'ı da etkilerler. Kimi İran boyları ile karışırlar. Afganistan yöresindeki Abdalanlar (Akhunlar) burda da güçlü bir devlet kurarlar. T. Yılmaz Öztuna da Afganistan yöresindeki Akhunlar'a şöyle değinir:

"Bu ilk siyasal birlik denemesi, Ak-Hun (Hefalit), Juan-Juan (Avarlar) ve Çin baskısı altında güçlükler içinde geçer. Uar-Hun kökenli Haftalitler, daha önce de belirttiğimiz üzere, Doğu Afganistan'da yerli boylarla kaynaşarak güçlü bir devlet kurarlar. Tarım ovası kentlerindeki bütün ufak devletçikleri egemenliklerine alırlar. Orta Asya ticaret yolunun denetimi için Çin'le mücadele ederler.

İşte ilk Kao-kü siyasal birliği, bu güçlü Ak-Hun devletinin kuzeyindedir. Ak-Hunlar, ilkin Kao-kü siyasal güney bölümünü çöktürdüler. Güneydeki "Küçük Kral" öldürülür. Oğlu Mi-Wu-tu'u tutsak alınıp. Güney Kao-kü boyları da parçalanarak dağılır. Dağılan boyların bir kısmı Juan Juanlar'a, ötekiler de Tabalar'a sığınır. Kuzeydeki Kao-kü birliği de iç karışıklıklar ve Ak-Hun baskısı altında bocalar."⁽¹⁷⁸⁾

"Tamir nehri ve Ötüken dağı gibi yerler, Göktürkler'de kutsal sayılır. Bunlara "iduk yer sub" denir. Buralardaki bitkilere ve hayvanlara dokunulmaz. Onlardan yararlanılmaz. Zira bu bitki ve hayvanlar o yerlerin sahibi ruhlara ayrılmıştır. Bu rahip ruhlar, bir cins tanrısallık kazanır ve Orhun yazıtlarında adı Gök Tanrı ana ve yavru olanın koruyucusu Tanrıça Umay ile yan yana geçer. Gök Tanrı, Tanrıça Umay ve "İduk yer sub" Türk buduna hep birlikte zafer kazandırır."⁽¹⁷⁹⁾ Bu gün de Doğu Anadolu'da Dımıllı Zazaları, Tanrıya "Homay " derler. Bu Homay adı Tanrıça Umay'dan gelmektedir.

"Kağanın çadırının kapısı, güneşin doğduğu yöne saygı için, doğuya açılır. Kağan oturduğunda sürekli Doğu'ya, yani güneşe döner. Hun Tanhu'sunun her sabah güneşe tapması gibi, bu sürekli "Doğan güneşe dönüş" dinsel bir anlam taşır."⁽¹⁸⁰⁾ İranlılar'ın eski dini Mazdeizm de güneşi ve güneşten gelen ateşi kutsal bilir. Bu gün de Doğu Anadolu'da yer alan Abdalan oymağı ile onlara komşu diğer Alevi oymaklar aynı şekilde her sabah güneş doğarken veya güneşin ilk ışıkları dünyaya yayıldığı anda güneşe taraf dönerek ellerini kaldırıp dua ederler. Bu inanç ve gelenek Mazdeizm'den kaynaklanmaktadır.

O tarihlerde Akhunlar'ın oturdukları köylerin adları da bugünkü bazı köy adlarını anımsatır veya aynı isimlerle bir benzerlik içindedir. Örneğin Akhunlar kaldıkları yerlerde Hotan, Kuça, Hoşan ve Aksu kasaba ve köylerini kurmuşlardır. Hoşan adı Varto'da bir Abdalan köyüdür. Hotan ise Varto'da Abdalan köylerine yakın bir yerin adıdır.

2- Alan Oymağı Selçuklular döneminde Azerbaycan ve Horasan bölgelerinden gelerek Erzincan ve Tunceli yöresine yerleşen bir oymaktır. Hazar denizi ile Aral gölü arasında Mesa tepesinde

Alandüzü-Alan kasabası ve Alan tepesi vardır. Büyük bir olasılıkla bu adların o zamanki Alanlar tarafından verildiği sanılmaktadır. Anadolu'nun fethi döneminde Alanlar, Lolanlar ve Balabanlar birlikte hareket etmişlerdir. Geliş yolları, şimdiki ve önceki yerleşim bölgeleri hep aynıdır. Aynı dili konuşurlar ve aynı kültürün potansında yoğunlaşmışlardır.

3- Arelli Oymağı: Tunceli ve Erzincan'ın il ve ilçeleri ile köylerinde kimi yerlerinde toplu, kimi yerlerinde dağınık yerleşmiş büyük bir oymaktır. İran, Horasan bölgelerinden göç ederek gelmişlerdir. Bir kolları da Afganistan'a kadar uzanır. Konuşulan dil, Horasan ve Afganistan'da konuşulan Zazaca'nın aynısidir.

Arelli kelimesi anlam bakımından (Ar-elli) olabileceği gibi An-ı şeklinin bozulmuşu olarak da düşünülebilir. An ile uğraşan veya Arelli olarak da onurlu, eli onurlu olan şekilde de düşünülebilir.

4- Balban Oymağı: Kimi yazarlar ve Balabanlar'ın Dimetoka'dan da gelebileceklerini varsaymakla beraber genelde Horasan yöresinden gelip Tunceli ve Erzincan yöresine yerleştikleri üzerinde birleşirler. Balabanlar, Selçuklar tarihinde görülebileceği gibi Alan, Lolan ve diğer komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi sırasında Horasan bölgesinden göç ederek gelip yerleşmişlerdir. Ortak dilleri Zazaca'dır. Dr. Friç'in de belirttiği şekilde bir kollannın Halep, Maraş, Urfa yörelerinde bulunuşu, Balabanlar'ın yaygınlığını göstermektedir.⁽¹⁸¹⁾ Aynı şekilde Şerefname, Balabanlar, Dersim yöresinin sayılı üç oymağından biri göstermektedir.

5- Caferan Oymağı: Adını ilk dedeleri Cefer'den alır. Alevi ve Caferi mezhebine bağlı olmakla beraber Caferi mezhebinin kurucusu ile soyca bir ilişkileri yoktur. Büyük bir olasılıkla İran'daki Caflarla çok yakın bir bağlantıları düşünülebilir. Ancak, adlarını ilk dedeleri Cafer'den alırlar. Tunceli yöresinde yerleşik olup ana dilleri Zazaca'dır.

6- Çarekli Oymağı: Pülümür'ün Deşt bucağı ve köylerinde toplu halde bulunan Çarekçiler diğer komşu oymaklar gibi aynı şekilde Horasan ve Afganistan yöresinden kopup gelerek buralara yerleşmişlerdir.

Kelime anlamı bakımından Çarekli-dörtlü anlamına gelmektedir. Zazaca'da Çar, dört demektir. Li eki ile birlikte dörtlü oymak

anlamında Çarekli olmuştur.

Çarekli oymağı, 1915-16 yıllarındaki Rus işgali sırasında büyük yararlıklar göstermiştir. Çarekli reisi Şah Hüseyin Bey'in oğlu Mustafa Bey oymağı ile birlikte Sekrat Köyünde İsmet İnönü'nün huzuruna çıkarak görev istemiş ve ordumuz saflarında Çarlık ordusuna karşı büyük mücadeleler vermiştir.

7- Demenan Oymağı: Emekli Vali Edip Yavuz yapıtında (182) "Dersim'in en çetin ve çok cesur bir oymağı" diye tanımlar Demenanlar'ı. Tuncelinin Nazmiye, Haydaran bucağı ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Diğer komşu oymaklar gibi ana dilleri Zazaca olup köken bakımından Gurlar'a dayanırlar. Selçuklular'ın Anadolu'ya fethi dönemlerinde İran ve Horasan bölgelerinden gelip Tunceli ve Erzincan yöresine yerleşmişlerdir.

8- Elhanlı Oymağı: Baykal gölünün batısında yapılan bir kazıda ve mezar taşında Kürt Elhan adı ve bu adla VII. yüz yılda bu yörede yani Baykal gölü yöresinde Kürt Elhan devleti ortaya çıkmıştır. Yine aynı mezar taşında "Altunlu keşigim bantdım belde. İlim dokuz, kırk yaşım." Bu sözle "altın okluğumu belime bağladığımda dokuz ilin sahibi idim. Kırk yaşımda başa geçtim. Anlamı doğmaktadır. Ya da kırk yaşında öldüm demektedir.

Böylece Elhanlı oymağı, kökü eskilere dayanan ve Hazar Denizinin doğusunda Kürt Elhan tarafından kurulan devlete veya beyliğe dayanır. Komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi döneminde Kuzey İran yöresinden gelip şimdiki bölgelerine yerleştikleri ortaya çıkmaktadır. (183)

9- Hadikan Oymağı: "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" yazarı; Hadikan oymağını Balaban oymağından ayrılmış bir kol olarak göstermektedir. (184) Hınıs ilçesi Başköy, Meydan, Kalecik, Çiçekli köylerinde Hıdıkanlı oymağı yaşamaktadır. Hadikanlıların, Hıdıkanlı olması da olasıdır. Hıdıkanlılar da adlarını kurucuları veya ilk liderleri Hıdır'dan almış olabilirler. Hadikanlılar Tunceli-Pülümür köylerinde toplu halde bulunup anadilleri olan Zazaca'yı konuşurlar.

10- Haydaran Oymağı: Muradiye, Van, Patnos yöresindeki Zilanlı Haydaran oymağı ile bir ilişkisi yoktur. Zilanlı Haydaranlar Kürtçe konuşurlar ve Şafiidirler. Dersimli Haydaranlar ise Zazaca

konuşurlar ve Alevidirler. Yüz ve çehre yapıları da birbirine benzemez. Sadece isim benzerliği vardır.

Dersimli Haydaranlar, adlarını ilk dedeleri Haydar'dan alırlar. Haydar, aynı zamanda Haz. Ali'nin bir başka adıdır. Haydaranlar Dersim, Pülümür, Kutı Deresi köy ve kasabalarında toplu halde yaşayan ve Dersim üzerinde de büyük bir etkinliği olan eski ve büyük bir oymaktır. Köken olarak Gurlular'a dayanırlar.

11- Hormekli Oymağı: M.Şerif Fırat, Doğu İleri ve Varto Tarihi adlı yapıtında kendi oymağı hakkında geniş bilgi verdiği için fazla değinmeyeceğiz. Kendisinin belirttiği şekilde Varto ile Karlıova arasındaki Şorik köyünde çıkan secereye göre Harizmlilere dayandığı varsayılmaktadır.

Hormek oymağı, bünyesinden ayrı ayrı oymaklar, dallar ve familyalar çıkarmış büyük bir oymaktır. Tunceli-Erzincan-Bingöl-Varto-Hınıs-Karlıova-Kiği il, ilçe ve köylerinde kimi yerlerde toplu, kimi yerlerde de yaygın ve geniş sahalara yayılmış eski ve köklü bir oymaktır.

Ana dileri Zazaca olup Selçuklular döneminde İran Horasan'ından gelip şimdiki yerlere yerleşmişlerdir. Hormekli-Lolan-Abdalan-Balaban-Alan oymakları, tarihin her döneminde birlikte yaşamışlar, olaylara birlikte göğüs germişlerdir.

Tarihi bulgulara göre Hormekliler de Dersim'deki diğer oymaklar gibi Gurlular'a kadar uzanırlar. Ana dilleri, Luristan'da konuşulan, ya da Gurlar'ın konuştuğu dilin aynısıdır.

Osmanlılar'ın son dönemlerinde ve özellikle II. Abdülhamit zamanı ve sonrasında Hamidiye Alayları ve Cibranlı oymağı ile uzun mücadelelerde bulunmuşlardır. İstiklâl savaşı yıllarında Doğu'da Çarlık Rusyası ordularına karşı Oğnut muharebesinde milis birliğinin başında bulunan Küçük Ağa oğlu Mehmet Efendi büyük yararlıklar göstermiş ordu komutanları Faik Paşa ile Ahmet İzzet Paşa'nın takdirlerini kazanmıştır.

Aynı şekilde Bolşevik ihtilalinden sonra Rus orduları D.Anadolu'dan çekildiği sıralarda Ermeni birliklerine karşı kurdukları milislerinin başında Hormek ileri gelenlerinden Ali Haydar Dikmen, M.Şerif Fırat ve M.Halit Fırat, Varto ve çevresinde büyük yararlıklar göstermişlerdir.

12- İzollu Oymağı: "Tarih Boyunca Türk Kavimleri" yapıtının yazarı Edip Yavuz'un İzollar'ın Hazol'dan değiştiği veya ayrıldığı varsayımı doğru değildir. Hazollu Oymağı, Diyarbakır-Siverek arasında yerleşmiş Kürtçe konuşan Şafii Mezhebine bağlı bir oymaktır. İslâm tarihi boyunca sürekli Alevilerle Şafiler çatışmışlardır. Bırakın birinden birine geçmeyi, yakınlaşmaları bile söz konusu değildir.

İzollu oymağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Diğer komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi dönemlerinde İran ve Horasan'dan gelip yerleşmişlerdir.

13- Karsanlı Oymağı: Şadili oymağı ile akrabalık bağları olan Karsan oymağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Anadolu'ya geliş yolu olarak aynı şekilde İran ve Horasan'dan Kars üzerinden gelip yerleşmişlerdir. Muhtemelen Kars adını oradan alarak farsça bir ek olan -an ekinin de ulanmasıyla Karsan ortaya çıkmıştır. Karsan ve Karsak adında pek çok köy adı vardır. Bursa'nın Orhangazi ilçesinde de Kars ve Artvin'den gelip yerleşmiş ve adı Karsak olan bir köy vardır. M.Şerif Fırat'ın belirttiği şekilde Şorik yöresinde çıkan şecerde bu oymağın ilk liderinin Mustafa olduğu belirlenmiştir.

14-Kemanlı Omağı: Pülümür ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Diğer oymaklar gibi Zazaca konuşurlar. Kökenleri bakımından Gurlara dayanırlar.

15- Kobanlı Oymağı: Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. Muhtemelen başka bir oymaktan ayrılarak bu adı taşımaktadır. Ana dilleri Zazaca olup inanç ve gelenekler yönünden diğer oymaklardan farklılık göstermektedir.

16- Kureyşanlı Oymağı: Oymaktan çok Ocak denilir Doğu Anadolu'daki halk arasında Kureyşanlılara. Adından çağrışım yapılarak Arabistan'daki Arap kabilelerine bağlamak yanlış olur.

Kureyşanlılar Horasanlıdır ve Horasan'dan gelmedirler. Dede durumunda olanlara kimi zaman Horasanlı Baba Kureyş denilir.

Kureyşan Ocağı genelde toplu olarak Nazmiye, Erzincan, Pülümür ve Mazgirt'te bulunurlar. Kimi yer ve köylerde dağınık olarak aileler halinde de bulunurlar. Kiği, Varto ve Hınıs'a yerleşenler de vardır.

Tunceli, Erzincan, Bingöl, Varto-Hınıs-Karlıova ve Kiğı bölgelerindeki Alevi halk kesimi, Kureyşanlı dedelere ulu kişiler olarak bakarlar. Bütün halk kesimi Kureyşanlılar'ı Şeyit olarak kabul etmiştir. Bu Ocak'tan gelenler hakkında kötü düşünmezler. Düşünenlerin ise çarpılacağı inancı yaygındır. Aynı inanç Malatya-Elazığ ve Maraş Alevileri arasında da vardır.

Diğer oymaklar Kureyşanlı ocağından gelen dedelerin mürididir. Daha doğrusu halk kesimi Kureyşanlı aileler arasında paylaşılmıştır. Her dede kendisine bağlanan ve paylaşılan oymak ve aileleri ziyaret eder.

Kureyşanlı Dedeler, Horasanlı olduklarını kabul ederler; Haz. Ali soyuna dayandıkları veya o soydan geldikleri inancı içindedirler. Bu inanç ta şöyle gelişmiştir.

"Abbasiiler döneminde Arabistan'da Abbasiiler'in kanlı terörü esmektedir. Haz. Ali soyundan ve torunlarından İmam Musa Kâzım'ın Bağdat'ta Harun Reşit'in emri ile katledilmesi üzerine oğlu İmam Ali Rıza önce Mekke'ye, daha sonra Horasan'a, ikinci oğlu İbrahim El Mucap da Nişabur'a göç ederek Türkmenler arasında yaşamlarını sürdürürler. Onlardan kız alarak akrabalık gibi güçlü bağlar oluştururlar. Böylece zamanla sürdürdükleri nesillere Kureyş ve Seyit denilmiştir.

İmam Ali Rıza'nın ve soyunun Türkmenler arasında yaşaması, çoğalması ve yayılması Türkmenler'in Türkistan'da iken Şii olmalarına ve Mürid olarak onlara bağlanmalarına neden olmuştur. Anadolu'da Bektaşiliğin yayılmasında baş rolü oynayan Hacı Bektaş-ı Veli'nin anne tarafından Türkmenler'e, baba tarafından da Haz. Ali'ye ve o soydan gelen İbrahim El Mucap'a dayanması ayrı bir değer ve kolaylık sağlamıştır. Bektaşilikte dedelik yoktur. Ama Doğu Anadolu'daki Aleviler arasında soydan gelen Dedelik inancı vardır.

Seyitler'in Horasan'da çoğalmaları sonucu gerek orada iken ve gerekse Anadolu'ya oymaklarla birlikte göç ettikten sonra her biri ayrı ayrı oymakta, daha sonra aynı oymak içinde bir grup aileye pirlük ve dedelik yapmıştır. Bu gelenek zamanımıza kadar süregelmiştir.

Seyitler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve et-

kin postnişine daima bağlı kalarak halkı kurulan dergâhlarda eğitmişler, işlemişler ve yol göstermişlerdir. Bu gün hâlâ Doğu Anadolu'daki Dedelik ve Seyyitliklerini sürdüren tarikat pirleri, Horasan'dan geldiklerini ve soy itibariyle Horasan'a gidip yerleşen İmam Musa Kâzım'ın oğulları İmam Ali Rıza'ya dayandıklarını söylemektedirler. Tarikat kuralları gereğince kendilerine bağlı taliplerden kız alıp vermezler. Bireysel evlenmeler dışında genellikle bir Seyit, başk bir Seyid'in kızı ile evlenir."⁽¹⁸⁵⁾

Dersim yöresinde **Kureyşan Ocağından** başka **Baba Mansur** v.b. başka Ocaklar da vardır. Bu dede ocakları da kendi aralarında birbirlerine bağlıdır. Bu konuda Prof. Dr. Fuat Bozkurt, dedelik olayına şöyle değinir.

"Ocaklar birbirlerinden kız alıp verirler. Soylarının müridlere karışmamasına özen gösterirler. Ocağa bağlı köyler, obalar vardır. Bu belli ölçülerde bir örgütlenme biçimidir. Onadolu'da Aleviler üzerinde en yoğun baskı dönemlerinde bile bu dedelik örgütü işlevini sürdürmüştür. Dinsel töreni başarı ile yerine getirmişlerdir.

Dede ocakları da birbirine bağlıdır. Bu örgütlenme biçimi bir zincirin halkalarını andırır. Her dede ocağının görülebileceği başka bir dede ocağı bulunur. Böylece gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törende bulunurlar. Başka dedeler önünde hesap verirler, yargılanırlar. Alevi inancındaki "**el ele, el hakka**" ilkesi dedelik örgütünde kendisini gösterir.

Bütün Anadolu'da köylerin, obaların dedelere, dedelerin de birbirine bağlı olduğu bir örgütlenme biçimi kurulmuştur. Bu örgütlenme biçimi ile Alevi toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan kurum olarak yaşayagelir. Bu nedenle uzak bölgelerdeki Aleviler de birbirini bilip tanırırlar."

"Keramet göstermekle ünlü dedeler vardır. Keramet gösterdiğine inanılan dedelerin bir bölümüne "**Budala**"-**Divane**" denilir. Aleviler arasında kimi dedelerin doğa güçlerine egemen olduğuna inanılır. Günümüze değin gelen pir ocaklarından bir bölümünün doğrudan ateşe egemen olma gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu konuda en ünlü ocak **Kureyşan Ocağıdır**.

Ocak, çoğunlukla Erzincan-Tunceli yöresinde yayılmıştır. Ocaklı dedelerin bir bölümü kızgın demir, kızgın sobayı dilleri ile

yalayarak söndürürler. Alevi dedelere bu gücün doğuştan Kureyşanlı Ocağına verildiğine inanılır."⁽¹⁸⁶⁾

Ali Kemali; Kureyşanlar'ı birtakım dallara ve şubelere ayırır. Buna göre Kureyşanlar a) Hüseyinan, b) Gülnan, c) Kalyan, d) Valyan, e) Aliyan, f) Heman, g) Süleymaniyan, h) Çitan, ı) Güdan, i) Seyhan k) Gazıyan."⁽¹⁸⁷⁾ Muhtemelen ayrı ayrı şubelere ayrılan bu Kureyşan dalları adlarını taşıyan kişilerden çoğalıp bu adları almışlardır.

17- Lolan Oymağı: Erzincan-Tunceli-Pülümür-Bingöl-Kiği-Varto merkez ve köylerinde topluca yaşayan Lolanlılar, yerleştikleri bölgelerin etkin ve büyük oymaklarından biridir.

Lolan kelimesinin anlamı ne kitaplarda vardır ve ne de yaşayan büyükler arasında bilinmektedir. Ancak, Lolan dendi mi bir büyük oymağın veya boyun adı olarak bilinmektedir. "an" eki Türkçe gramerde yer almakla beraber genelde Farsça'dan geçen işlek bir ektir. Lol kökü ise oymağın kimliğini simgeler. Aynı zamanda lol yalnız olarak da o oymaktan bir kişi anlamına gelir.

Yerli halk, Lolan oymağının halkına ve bu halktan olan kişilerine "Lol" veya "Lolic" demektedir. Lolic ise Lolan oymağından bir fert veya o soydan gelen kişi anlamını taşımaktadır. Çin kaynakları "Lolan" kelimesini "Lu-lan" veya "Lou-lan" olarak göstermektedir. 1985 yılında televizyonda yayınlanan "İpek Yolu" dizisinde de "Lu-Lan", "Lou-lan" olarak yayınlandı. Halk, Lolanlılar'la meskun olan bölgeye de "Lola" demektedir. Bu gün de Varto'da, Pülümür'de, Bingöl'de ve Kars'ın Göle, Selim köylerinin yer adları ile kabile halkının soy adlarında görüldüğü gibi, İç Asya'da "Lou-lan" Doğu Avrupa'da "Neu Danzig" Polonya'nın kıyı kentinde "Danzig", Pülümür-Bingöl ve Varto'da aynı şekilde "Danzig" adında köy ve bucaklarının bulunuşu, Lolan oymağının Hun göçleriyle birlikte bu yerlere gittikleri ve yaşadıkları yerlere kendi adlarını verdiğini göstermektedir.

Kabilenin bütün büyükleri Erzincan'ın ve şimdiki Tunceli'ye bağlı Pülümür-Danzig bölgesinden Varto'ya geldiklerini, bunu da babalarından, dedelerinden duyduklarını söylemektedirler. Danzig bölgesine ise İran'ın Horasan bölgesinden göç ettiklerini, bu göçün Malazgirt zaferinden sonra veya o sıralarda olduğunu belirtmekte-

dirler. Halen Pülümür'ün Danzig bucağı ile Bingöl-Göle-Selim ve Varto'daki Lolanlılar birbirlerine gidip gelmekte ve birbirlerini yakından tanımaktadırlar.

Doğu Anadolu kabilelerinde olduğu gibi Lolan kabilesinde de dededen toruna verilen isimler hâlâ öz benliklerini korumakta ve kökenlerini göstermektedir. Örneğin Varto'da yüzlerce sene evvelki Bal-Kali, Mirza-Ali v.b. isimler, Erzincan'da iken yaşayan dedelerinin adını taşımaktadır. Danzig de Varto Lolanlılar'ının atasının adı Kal-Bal ve onların da babalarının adı olan Dede Mirzali (Mirza Ali) isimleri, Lolanlılar'ın Balhan ve Bal uşakları ile garabetlerini göstermektedir. Ayrıca bu gün Varto'daki Lolanlılar'ın bir kısmı Bal'dan gelen Ballıkaya soyadını aldıkları gibi kendilerine bağlı olan bir köyün adı da Baltaş'tır.

T.Yılmaz Öztuna, Hun Türkleri'nin Mete'den sonraki durumlarını anlatıp 10. Hükümdarı Hu-lo-ku (Hulugu-Hol) M.Ö.96-85 ya geldiğinde şu bilgiyi vermektedir.

"Hulugu Yabgu'nun üç erkek ve iki kız kardeşini daha biliyoruz. Bunlardan biri "Doğu Çjuki" ülkesinin prensi olup M.Ö.96 İmparatorluk naibi olmuştur. Serehenşan adında bir de oğlu vardı. Diğer kardeşi M.Ö.85'te öldürüldü. Üçüncü erkek kardeşi de Batı Loli (Kali) prensi idi." demektedir. Yine aynı eserin 132. sayfasında da Batı Loli (Kali) hakkında şu bilgiyi verir: "Bu Yabgu'nun küçük kardeşinin de "Batı Loli (Kali) denen ülkenin prensi olduğu malumdur." demekle iç Asya'da "Lu-Lan" şehrinden başka "Doğu Loli" ve "Batı Loli" bölgelerinin olduğunu, buralarda Lu-lanlılar'ın yaşadığını göstermekle beraber açıklandığı şekilde Hun İmparatorluğu içinde bir prenslik olan "Lu-lanlılar'ın Batı Hunlar'ı ile birlikte Ön Asya ve Doğu Avrupa'ya göç ettikleri, Ön Asya'ya gelenlerin Balhan ve İran Horasan, bölgelerine yerleştikleri, buralarda hayvancılık yaptıkları ortaya çıkmaktadır.⁽¹⁸⁸⁾

Varto'da bu gün de yerli halk, Lolan oymağı ile meskûn olan bölgelere "Loli" veya "Lola" demektedir. Yine "Kali" ismi de Lolanlılar'da bir erkek adı olarak kullanılmaktadır. Soy seçerisinde 3. ila 6. dedelerinin adlarının "Kali" olması bunu kanıtlamaktadır.

Erzincan'da olan Yabgular'dan Baranlı oymağının bugün Lolan, Balhan-Baranlı ve Alanlar'la yan yana oturmaları, aynı gelenek ve

töreyi sürdürmeleri, bütün bu oymakların aynı kökenden geldiklerini ve köklerini Hun imparatorluğu içinde yer alan 32. kavim veya ulustan birine dayandığını göstermektedir. O zamanki Hun İmparatorluğu bünyesinde değişik ırklardan oluşan bir federasyon düzeni vardı.

T. Yılmaz Öztuna, yapıtının bir başka yerinde Hun İmparatorluğunda 32 prenslik ve hanedanlıktan oluşan bir konfederasyonun kurulduğunu, Asya'daki büyük imparatorluğun bu konfederasyondan oluştuğunu belirttikten sonra bu prenslikler arasında "Lolan-Lulan"-Lou-lan" prensliğinin bulunduğunu yazmaktadır. Bu durum rastlanılı bir isim benzerliği değildir. Göçün Hun imparatorluğunun parçalanmasıyla hazar kıyılarına, Horasan ve oradan da Urmiye gölünün güney batısındaki Yukarı Mezopotamya'nın dağlık sahaları ile Anadolu'ya, bir başka koldan da Hazar denizinin kuzeyinden Avrupa içlerine, Baltık kıyılarına yapılması, Doğu Avrupa'da "Neu Danzig", Polanya'da "Danzig" kentlerinin kurulması, Kuzey Irak'ta olan "Lolan" bölgesinin, İç Asya'da yapılan kazılarda "Lu-Lan" kasabasının bulunuşu, aynı yörede "Doğu loli"- "Batı-Loli" bölgelerinin olması ve bu bölgelerde "Lu-lan" veya "LOU-LAN" prensliğinin kurulması birbirini zincirleme izleyen gerçekler (189)

T. Yılmaz Öztuna, Hun imparatorluğunu oluşturan 32 prenslikten 25. prenslik olan "LU-LAN" prensliği hakkında şu bilgiyi vermektedir. "Lu-lan (Lou-lan) Prensliği Loli bölgesinde olup başkenti Lop gölü yakınlarında Kan-Ni-Çing idi. M.Ö.177'de Kunlar (Hunlar) tarafından büyük Türk hakanlığına katılmış, M.S. 72'de Çinliler'in egemenliği altına girmiştir. M.S. IV. yüz yılda bir grubun Hazar kıyılarındaki Balhan bölgesine göç ettiği anlaşılmaktadır."(190)

Görüldüğü gibi Lolanlılar-Alanlar'la birlikte yaşamış, büyük bir imparatorluğun içinde birlikte ayrı ayrı prenslikler kurmuş ve yine birlikte göç ederek Hazar kıyılarına yerleşmişlerdir. Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi sırasında Horasan üzerinden Erzinan-Pülümür-Dersim bölgelerine gelmişler, Osmanlılar'ın Y.Selim hareketiyle da bir kısmı Bingöl ve Varto'ya göçmüştür.

Gerek Horasan ve gerekse İç Asya'da olduğu gibi Anadolu'da

da çiftçilik yapmışlar, sürülerce hayvan beslemişlerdir. Otlakların yetersiz oluşu nedeniyle yazın yaylalarda, kışın kışıklarda yan konar göçer bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

18- Pilvenkli Oymağı: Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. "Pil" Zazaca'da büyük anlamındadır. "Venk" ise ses anlamına gelmektedir. Bu duruma göre Pilvenkler, büyük ses veren oymak anlamındadır. "Venk" sözcüğünün Zazaca'da Manastır ile ilgisi yoktur.⁽¹⁹¹⁾

19- Rutanlı Oymağı: Tunceli'nin çeşitli bölgelerinde dağınık halde yaşayan küçük bir oymaktır.

Zazaca'da kelime anlamı bakımından çıplak anlamına gelmektedir. Bu çıplaklık bir bakıma yoksul, fakir anlamına da gelebilir. Ancak, bölgelerinin ve Rutanlılar'la meskun köylerin doğal arazi örtüsünün olmayışı nedeniyle de çıplak yerde kalanlar veya yaşayanlar şeklinde de yorumlanabilir.

Ali Kemali; Rutanlıları Şeyh Hasanlılar grubundan sayarak aynı grupta yer alan Bahtiyar Uşakları'ndan ayrıldıklarını veya önceleri onlarla bir olduklarını belirtmektedir.

20-Sılanlı Oymağı: Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Ana dilleri Zazaca'dır. Silanlılar'ın Şafii Kürt Oymaklarından olan Zılanlılarla hiçbir ilgileri yoktur. Zılanlılar Kürtçe konuşur, koyu Şafii mezhebine bağlıdırlar. Oysaki Silanlılar, Zazaca konuşup Şafiiilerin tam tersine Alevidirler. Bağnazlıkları yoktur.

Zazaca'da Şılan, Yabani gül ağacı demektir. Nevruz zamanı Şılanın dallarından çember yapıp günahlardan arınmak için içinden geçerler. Bu gelenek hemen tüm Alevi oymaklarda vardır. Silanlı oymağı da adını bu Şılan gülünden almış olabilir.

21- Sisanlı Oymağı: Kelime olarak Zazaca'da beyaz anlamına,, temiz anlamına gelmektedir. Türkçe'de ise bir doğa olayı olan sis anlamını vermektedir. Sisanlı oymağı Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. "Sis" veya "Siso" aynı zamanda Zaza oymakları arasında bir adam adı olarak yaygın bir şekilde görülür. Başka bir varsayım- la Sisanlı oymağı ilk dedeleri olan "Siso adlı kişinin adından da gelebilir. Aynı şekilde kadınlar arasında da "Sise" adı pek yaygındır.

22- Şevalanlı Oymağı: Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. kelime olarak Kürtçe'de "gece", Türkçe'de "bayır" anlamına gel-

mektedir. Alan ekinin ulanmasıyla Kürtçe olarak gece alan, Türkçe'de ise bayır alan demektir. Şevalan oymağı Dersim'deki diğer oymaklar gibi Zazaca konuşup onlarla birlikte Horasan'dan gelen bir oymaktır.

23- Yusufanlı Oymağı: Adından da anlaşıldığı gibi ilk dedeleri Yusuf'tan adını alan bir oymaktır. "-an" eki Farsça'dan dilimize geçen yaygın ve işlek bir ektir. Ana dilleri Zazaca olup Tunceli'nin merkez ve Mazgirt ilçe ve köylerinde toplu halde bulunurlar.

24- Zimtik Oymağı: Tunceli ve Bingöl'ün Kiği ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir oymaktır. Kiği yöresinde 13 köy Zimtik oymağına mensuptur. Ana dilleri Zazaca'dır.

Tüm Dersimli oymaklar arasında konuşulan bu günkü Zazaca, kısmen Farsça'nın etkisinde kalmış bir dil olup ilk zamanları Afganistan ve Hindistan'da yerleşen ve orada devletler kuran kavimlerin konuştuğu bir dildir. Aynı dil, ufak bir şive veya ağız farkı ile Palo, Lice, Siverek bölgelerindeki Şafii oymaklar arasında da konuşulmaktadır. Ancak buralardaki oymaklar Kürtçe konuşanlara göre azınlık durumundadırlar.

Çalışma adı geçen aşiretler esas alınarak büyük kabul edilen aşiretlerdir. Çalışma sınırlarını aşan bir dizi aşiret ismi daha vardır. Kendini ve aşiretini bu çalışmada bulamayanlar bizi bağışlasınlar.

DİPNOTLAR

- 1- T.Yılmaz Öztuna-Türkiye Tarihi, 1. Cilt
- 2- R.Leakey-İlk İnsan Hakkında Yeni bulgular "Bilim-Teknik, Sayı 71, s. 31
- 3- Bilim ve Teknik Dergisi- Sayı: 112, Cilt: 10, Mart. 1977, s.2
- 4- E. Alok "Yeni Kaya Resimleri Peşinde" Türkiyemiz, Sayı 18, 1976 s.17
- 5- L.S.B. Leakey, İnsanın Ataları, Ankara 1971, s.131
- 6- K.P. Oakley: Man The Tool Maker, Chicago, 1966 s. 129, Resim 27-37
7. M. Uyanık. Türkiye'nin Güney Doğusunda Prohistorik Araştırmalar, Belleten 32
- 8- O.Belli: Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler, Van Yedisalkım (Put) köyü Boyalı Mağara Resimleri Tarihi Dergisi, Sayı. 28-29 1975
- 9- Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 112, Cilt: 10 Mart. 1977, sayı 4-5
- 10- İhsan Nuri - Kürtler'in Kökeni s.94
- 11- a.g.e.S.68
- 12- a.g.e.S.40-41-42
- 13- 1936'da General Abdullah Alpdoğan, Dersim'e özel yetkilerle atandıktan sonra T.B.M. Meclisine Dersim adının Tunceli olarak değişimi için öneride bulunması ile Tunceli olarak değiştirildi. Kutü deresi de aynen kaldı.
14. Urfa'da o zamanlar "Aram" olan bu ovanın adı zamanla değişerek Harran olmuştur.
- 15- a.g.e.S.164
- 16- Araplar, buralarda yaşayan kavimlere iki nehir arası anlamına gelen Nayrı adını vermişlerdir.
17. T.Yılmaz Öztun-Türkiye Tarihi - 1. Cilt S.30-31
- 18- Doğubilimci Madisan Grayent-Xrayent
- 19- Ojen Pitar-Fon Loşan ve İhsan Nuri Bey (Kürtler'in Kökeni s.25)
- 20- Doğu Anadolu'da çeşitli yörelerde dağınık halde yaşayan Zazalar

- arasında öküze, kısaltılmış haliyle "Ga" denilir.
- 21- Prof. Por Dawut (Mazdeist Edebiyatı ve Zent-Avesta)
 - 22- İhsan Nuri -a.g.e.S.84
 - 23- Firdevs-Şehname 1. Cilt -M.E.B. Kılasığı
 - 24- İhsan Nuri -a.g.e.S.88
 - 25-a.g.e.S.197
 - 26- a.g.e.S.102
 - 27- a.g.e. s.102
 - 28- a.g.e.S. 103
 - 29- a.g.e.S.177
 - 30- Demir düğümlü ve baş kısmı topuzlu sopalar, hâlâ Doğu Anadolu'da kullanılmaktadır.
 - 31- Horasanlılar olsa gerek
 - 32- Bohti aşireti olsa gerek
 - 33- Doğu Anadolu'da yer alan Pircanlı aşireti adını anımsatmaktadır.
 - 34- Edip Yavuz, Türk kavimleri kitabında bunları Birgurlar veya Birgitler diye tanımlar
 - 35- Erzurumun Kolhisar bölgesinde Kolhisler aşireti
 - 36- Tarık Dursun Kut-Heredot Tarihi s.209
 - 37- Tarık Dursun Kut -a.g.e.S.55-122-123
 - 38- İç işlerinde serbest eyalet veya il beyliği
 - 39- İhsan Nuri -a.g.e. -s.21. (Bilindiği gibi Lolobiler'in bir kısmı, sonraları kardular'a karışmışlardır. Kürt aşiretlerinden bir tanesi, bu gün dahi "lolo" adıyla Kermen vilâyetinde, çadır hayatında, göçebe tarzında yaşarlar.) demektedir.
 - 40- İhsan Nuri ,a.g.e.-111
 - 41- İhsan Nuri a.g.e. -s. 113
 - 42- a.g.e.S. 117
 - 43- Tarık Dursun Kut-a.g.e.S. 122-123
 - 44- Ksenophon-Anabasis (On Binlerin Dönüşü) Çev. Tanju Gökçil s.111-134
 - 45- a.g.e. -s.121-126-127
 - 46- İhsan Nuri -a.g.e. s. 53-54
 - 47- İhsan Nuri -a.g.e. s. 54-55
 - 48- Havar Dergisi s.42
 - 49- Jacques Piren-Büyük Dünya Tarihi 1. Cilt-S.147
 - 50- Jacques Piren -a.g.e. s.246
 - 51- Mani, mezhep değil, başlıbaşına bir dindir. Orta Asya'da Türkler, Şamanizmden Mani dinine geçmişlerdir.
 - 52- Jacques Piren -a.g.e. s.246-247
 - 53- T.Yılmaz Öztuna-Türkiye Tarihi 2. Cilt S.57
 - 54- E.Behnan Şapolyo-Selçuklu İmparatorluğu-s.70
 - 55- E.Behnan Şapolyo a.g.e.-S.18

- 56- E.Behnan Şapolyo a.g.e.-S.28
57- a.g.e. S. 247
58- Prof. Dr. Osman Turan -Selçuklular Tarihi S.124
59- Şeref Han-Şerefname-S.189
60- T. Yılmaz Öztuna-a.g.e. S.75-76-77
61- Prof. Dr. Osman Turan-a.g.e. S.188-189
62- Murat Sertoğlu-Hacı Bektaş-ı Veli-1. Cilt. S.262
63- a.g.e. S.260
64- İsmail Beşikçi-Doğu Anadolu Düzeni S.230-231 -E Yayınları-1970
65- Cumhuriyet gazetesi -9 Mayıs 1990 Gencay Şaylan
66- Cemal Şener-Alevilik Olayı
67- Cumhuriyet gazetesi - 8 Mayıs 1990
68- Cumhuriyet gazetesi - 6 Mayıs 1990
69- Doğan Avcıoğlu-Türkler'in Tarihi-1. Cilt S.150-151
70- Katledilenlerin arasında H.Bektaş-ı Veli-nin kardeşi Mentеш te vardı.
71- Selçuklu sultanlarından Keykâvus'un oğlu olduğunu söyleyerek isyan etmişti.
72- Abdülbaki Gölpınarlı-Mevlâna Divanı-S.18
73- Özgür İnsan dergisi. Sayı 6 Kasım 1972 S.62-63.
Çıkaran ve yöneten: Bülent Ecevit. C.H.P. Genel Başkanı
74- Prof. Dr. Osman Turan-a.g.e. S.212-213
75- a.g.e. S. 214-216
76- Zekeriya Kazvini-Aşar ül-bilad s. 379 Neşir yeri: Üstenfeld, Leipzig
77- İbn Bibi S. 01-699
78- N. Gregoras I. S. 137
79- Mevlana Divanı s. 9 Abdülbaki Gölpınarlı
80- İ.Hakkı Uzunçarşılı-Osmanlı Tarihi 1. Cilt S.40-41
81- M. Şerif Fırat-a.g.e. S.86
82- T. Yılmaz Öztuna -a.g.e. S. 227-232
83- Şeref Han -a.g.e. S. 418-527
84- Prof. Dr. Osman Turan-a.g.e. S318
85- E.Behnan Şapolyo-a.g.e. S.17
86- a.g.e. S.136
87- a.g.e.S.228
88- Jozef Von Hammer-Osmanlı Tarihi Çeviren: Mehmet Ata ve günümüz Türkçesine göre özetleyen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan S.8-9
89- Jozef Von Hammer -a.g.e. S.10-12
90- a.g.e. S.12-15
91- a.g.e.S.45

- 92- a.g.e. S.46
93- İstanbul Barosu Dergisi Cilt XLVI. Eylül-Ekim 1972. sayıları
94- Hammer a.g.e.S.47
95- a.g.e.S.50
96- a.g.e.S.240
97-a.g.e.241
98- a.g.e.S.243
99- Tarih dergisi-Sayı 22 Mart 1967 Sayfa: 54-55 ve Doğu Anadolu
Düzeni Sayfa 232-İsmail Beşikçi
100- İsmail Beşikçi-a.g.e.S.234
101- a.g.e. 234-235
102- Şeref Han-Şerefname-S.211-287
103-J.V.Hammer-a.g.e.S.251
104- İsmail Hakkı Uzunçarşılı-Osmanlı Tarihi 2. Cilt S.226
105- Kızılbaş deyimi, bu kırmızı tuğlardan ve kırmızı külahlardan
söylenegelmiştir.
106- M.Şerif Fırat -a.g.e.S.119
107- a.g.e. S.120-121
108- Ahmet Refik (Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik) S.28
Beyazıt Kütüphanesi-Kitap kayıt No: 32905
109- a.g.e.S.29
110- a.g.e.S.29
110- a.g.e.S. 31
111- a.g.e S. 34
112- a.g.e.S. 36
113-- a.g.e.S. 37
114-- a.g.e.S. 37
115- a.g.e.S. 38
116-- a.g.e.S. 40
117- İsmail Cem-Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi-S.171
118- -a.g.e.S. 182
119- -a.g.e.S. 184
120- -a.g.e.S. 419
121- M.Şalih San Doğu Anadolu ve Muş'un Kronolojik Tarihi s. 212
122- -a.g.e.S. 212
123- Burhan Kocadağ Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi S.94-95
alıntı olarak Doğu İlleri ve Varto Tarihi S. 144-145-146-147-
148 M. Şerif Fırat
124- Yakın Tarihimiz Cilt 2 -S.147 Anlatan: Hasan Sıddık Hayderani
(Van eski Milletvekili)
125- Mehmet Şerif Fırat-Doğu İlleri ve Varto Tarihi S.148-149
126- Şevket Süreyya Aydemir-Enver Paşa II. Cilt S.45
127- M.Şerif Fırat-Doğu İlleri ve Varto Tarihi S. 165

- 128- F.H. Kieper-Kardu Und Kurden-Belin-1898
129- Bohtan Mitt d. Vorderasiat Gasell 1892/2
130- Bazıl Nikitin-1897/1 Kaduokhoi ve Kyrtioi (Kürtler)
131- Gürcüler'in Kökeni Üzerine-Georgica'nın 4. ve 5. sayıları (İngilizce)
132- Bazıl Nikitin-Kürtler s.24-Çarlık Rusya'sı Arkeoloji Bülteni-1937 (XX. Cilt 2. 3. Fasiküller)
133- a.g.e.s. 28
134- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 20
135- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 30-31
136- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 32-33 Rus Çarlıkve Arkeoloji Derneği Bülteni 1911 XX. Cilt II-III. Fasiküller
137- a.g.e. S.43
138- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 44
139- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 47-48
140- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 49'dan naklen Marr'ın Çelebi adlı makalesi
141- A.Başmokokof-Paris Etnografya Derneği Bülteni-1930
142- Millingen-Kürtler Arasında Vahşi Hayat-1870
143- Bazıl Nikitin a.g.e. 1. Cilt s. 49
144- Marc Sykes-Halifenin Son Mirası-S.321-425-429-243
145- Bazıl Nikitin-a.g.e. s.53 1. Cilt
146- E.Soane -Gizli Kisve Altında Mezopotamya ve Kürdistan Gezisi
147- Marc Sykes-Halifenin Son Mirası-s. 321-343-425-429
148- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 54
149- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 144-175-215
150- Vagner-İran ve Kürt Ükesinde Gezi-Leipzig 1852 Cilt II-S.233
151- Minorsky-B.S.O.A.S. The Guran V. Cilt XI Kısım 1-1943 -
152- Bazıl Nikitin a.g.e. Cilt-1S. 229
153- Bazıl Nikitin a.g.e.Cilt.1 S. 231-268
154- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 279
155- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 284
156- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 286
157- Bazıl Nikitin a.g.e.s. 287-288
158- İhsan Nuri - a.g.e. S.23
159- Dr. Kontinov-Kürt Edebiyatı Tarihi
160- İhsan Nuri - a.g.e.S.24-25
161- İhsan Nuri -a.g.e. S.26-27
162- İhsan Nuri -a.g.e. S.30
163- Burhan Kocadağ -Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi-S.12-13-14-16
164- İhsan Nuri a.g.e. S.36
165- İhsan Nuri -a.g.e. S.85-86

- 166- İhsan Nuri -a.g.e. S.113
- 167- İhsan Nuri -a.g.e. S.136
- 168- İhsan Nuri -a.g.e. S.139
- 169- İhsan Nuri -a.g.e. S.142-143
- 170- İhsan Nuri -a.g.e. S.167-168
- 171- Doğan Avcıoğlu -Türkler'in Tarihi Cilt 1. S.34-35-36
- 172- Medler'in Doğu Anadolu ve Batı İnan'da egemenliklerini sürdürdükleri dönemde hükümdarları Keyaksar zamanında kuzeyden İskit Türkler'i büyük bir kol halinde gelerek yerleşmiş ve kaynaşmışlardır.
- 173- Dr. Friç-Kürtler-S.33-40
- 174- Edip Yavuz-Tarih Boyuna Türk Kavimleri S.369-370
- 175- T.Yılmaz Öztuna-Türkiye Tarihi 1. Cilt-S.236-237
- 176- Bahattin Ögel-Türk Kültür Tarihi S.92
- 177- Eberhad-Çin'in Şimal Komşuları-S.99-105
- 178- T. Yılmaz Öztuna -Türkiye Tarihi II. Cilt. S.584-585
- 179- T. Yılmaz Öztuna -Türkiye Tarihi S. 593
- 180- T. Yılmaz Öztuna -Türkiye Tarihi S. 594
- 181- Dr. Friç-Kürtler S.55
- 182- Edip Yavuz-a.g.e. S.375
- 183- Edip Yavuz-a.g.e. S.375
- 184- M.Şerif Fırat-Doğu İlleri ve Varto Tarihi S.26-79
- 185- Burhan Kocadağ-a.g.e. S.41-42
- 186- Prof. Dr. Fuat Bozkurt-Sabah gazetesi-Şubat 1990 dizi yazısı
- 187- Ali Kemal-Erzincan Tarihi S.184
- 188-218 T.Yılmaz Öztuna-a.g.c. 1. Cilt S. 130-176-177-178-179
- 189- T.Yılmaz Öztuna-Türkiye Tarihi-1. Cilt S.177-178-179
- 190- Hun imparatorluğunun bünyesinde çeşitli kavimler vardı.
- 191- Edip Yavuz-a.g.e. S. 391

KAYNAKÇA

- 1- AVCIOĞLU Doğan-Türkler'in tarihi-Cilt 1-Tekin Yayınevi-1979
- 2- AYDEMİR Şevket Süreyya-Enver Paşa II. Cilt-Remzi Kitabevi-1971
- 3- A. Başmakof-Paris Etnografya Demeği Bülteni-1930
- 4- BEŞİKÇİ İsmail-Doğu Anadolu Düzeni-E Yayınları 16-1969
- 5- BELEN Gn. Fahri-1. Cihan Harbinde Türk Harbi-1916 Yılı Hareketleri
- 6- BELEN Gn. Fahri-Türk Harbi-1917 Yılı Hareketleri
- 7- BELEN Gn. Fahri-1. Cihan Harbinde Türk Harbi III. Cilt
- 8- BOZKURT Prof. Dr. Fuat-Sabah Gazetesi-1990 Dizi Yazı-ları
- 9- CEM İsmail-Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi-Cem Yayınevi-Dizi-11
- 10- ÇAKMAK Fevzi-Şark Cephesi Hareketleri
- 11- Dr. Kontinov-Kürt Edebiyatı Tarihi
- 12- Dr. Friç-Kürtler
- 13- EBERHARD-Çin'in Şimal Komşuları, Ank, 1942
- 14- ECEVİT Bülent-Özgür İnsan (Dergi) Sayı: 6 kısım-1972
- 15- FIRAT M. Şerif-Doğu İlleri ve Varto Tarihi
- 16- FİRDEVSİ-Şehname 1. Cilt-M.E.B. Kıtasik Yayınlarından
- 17- GASSELL Vorderasiat-Bohtan Mit 1892/2
- 18- GÖKALP Ziya: Türk Medeniyeti Tarihi, Ank. 1976
- 19- GÖLPINRALI Abdülbaki-Mevlana Divanı

- 20- HAN Şeref-Şerefname
- 21- HAMMER Jozef Von-Osmanlı Tarihi-Çev. Mehmet Ata-Prof. A. Karahan
- 22- HAYDERANİ Hasan Sıddık-Yakın Tarihimiz Cilt. 2 (Anlatan)
- 23- KASIM Naci-Pir Sultan Abdal
- 24- KAZVİNİ Zekerriya-Aşar ül-Bilad-Neşir yeri: Wüstenfeld-Leipzig
- 25- KEMAL Ali-Erzinçan Tarihi
- 26- KOCADAĞ Burhan-Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi-Taş Matbaası-1987
- 27- KİEPER F.H.-Kardu Und Kurden-Berlin-1898
- 28- KSENOPHON-Anabasis (On Binlerin Dönüşü) Çev. Tanju Gökçil
- 29- KURDAKUL Şükran-Şairler ve Yazarlar
- 30- KUT Tank Dursun-Heredot Tarihi
- 31- MARR-Çelebi adlı makalesi
- 32- MORİER-İkinci gezi-1812
- 33- MİLLİNGEN-Kürtler Arasında Vahşi Hayat-1870
- 34- MİNORSKY-The Guran V. Cilt XI. Kısım 1-1943
- 35- NİKİTİN Bazıl-Kürtler-Çarlık Rusyası Arkeoloji Bülteni
- 36- NİKİTİN Bazıl-Kardoukhoi ve Kyrtioi-1897/1
- 37- NURİ İhsan-Kürtler'in Kökeni-Yöntem Yayınları-33-Haziran 1977
- 38- ÖGEL Bahattin-Türk Kültür Tarihi
- 39- ÖZTELLİ Cahit-Pir Sutan Abdal - (Bütün Şiirleri) Milliyet Yayınları
- 40- ÖZTUNA T. Yılmaz-Türkiye Tarihi 1. Cilt
- 41- PİREN Jacques-Büyük Dünya Tarihi 1. Cilt
- 42- PROF. Por Dawut-Mazdeist Edebiyatı ve Zent-Avesta
- 43- REFİK Ahmet-Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik - Beyazıt Kütüphanesi.
- 44- SAN M. Salih-Doğu Anadolu ve Muş'un Kronolojik Tarihi-T.K.A. Enstitüsü
- 45- SERTOĞLU Murat-Hacı Bektaş-ı Veli 1. Cilt-Şadırvan Yayınları No.2

- 46- SOANE E.-Gizli Kısve Altında Mezopotamya ve Kürdistan Gezisi
- 47- SYKES Marc-Halifenin Son Mirası
- 48- ŞAPOLYO E.Behnan-Selçuklu İmparatorluğu
- 49- ŞENER Cemal - Alevilik Olayı-ANT Yayınları - Haziran, 1990
- 50- TURAN Prof. Dr. Osman-Selçuklular Tarihi
- 51- UZUNÇARŞILI İ.Hakkı-Osmanlı Tarihi
- 52- VAGNER- İran ve Kürt Ülkesinde Gezi-Leipzig, 1852-2. Cilt
- 53- YAVUZ Edip-Tarih Boyunca Türk Kaimleri-Kurtuluş Matbaası-1968
- 54- Havar Dergisi
- 55- Gürcüler'in Kökeni Üzerine -Georgica'nın 4. ve 5. sayıları (İngilizce)
- 56- İbn-i Bibi: El Evâmiru'l-Alaiyye Fi'l Umûri'l Alaiyye, Ank. 1956
- 57- N. Gregoras
- 58- Cumhuriyet Gazetesi 6-7-8-9 Mayıs 1990
- 59- Tarih Dergisi Sayı: 22 Mart 1967
- 60- Cumhuriyet gazetesi 5 Temmuz 1980
- 61- Hayat Dergisi 64. Sayı. 16 Şubat 1928
- 62- Tarih Dergisi XI. Cilt-İstanbul Edebiyat Fakültesi
- 63- Mühimme Defteri No: 80 Başbakanlık Arşivi
- 64- Dost Dergisi-1970
- 65- Genel Kurmay Harp Dairesi Resmi Yayını No: 1
- 66- Türk İstiklâl Savaşı III. Cilt Doğu Cephesi-G.K.Harp Dairesi Yayını
- 67- Bilim ve Teknik Dergisi Sayı: 112-Cilt 10 Mart 1977
- 68- Türk İstiklâl Harbi III. C. 1918-1919 Yılı Hareketleri

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Doğu Anadolu'da İlk Uygarlık İzleri	7
Doğu Anadolu'da Kurulan İlk Devlet (Mitanniler)	13
Urartular	18
Medler ve Persler	23
Persler ve Doğu Anadolu	29
Med ve Pers Kültürü	34
Part Kırallığı	40
Sasaniler	42
Bizanslılar	44

İKİNCİ BÖLÜM

Türkler'in Müslüman olmaları	51
İslâmiyette Şiiilik ve Sünnilik	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu'ya Türk Akınları ve Selçuklular	59
Anadolu'nun Fethi ve Beylikler	63
Şiiiliğin Anadolu'da Yayılışı ve Anadolu Aleviliği	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu Selçukluları	75
Babailerin Ayaklanması	78
Selçuklular'ın Yıkılışı ve Moğollar	83
Doğu Anadolu'da Eredna Devleti	86
Selçuklu Döneminin Kültür ve Uygarlığı	92

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlılar ve Doğu Anadolu	99
----------------------------	----

Timur ve Doğu Akınları 104

ALTINCI BÖLÜM

Uzun Hasan-Akkoyunlu Devleti ve Osmanlı ilişkileri	109
Şah İsmail Hanedanlığının Ortaya Çıkışı	113
Çaldıran Savaşı Başlarında Aleviler'in Katliamı	119
Çaldıran Savaşı ve Göçler	123
Çaldıran Sonrası Doğu Anadolu Düzeni	126
Osmanlı'nın Alevilerine İlgili Fermanlar	130

YEDİNCİ BÖLÜM

Gerileme Devrinde Doğu Anadolu	139
Tanzimatın Gelişi ve Doğu Anadolu'daki Etkileri	145
İstibdat Devri ve Hamidiye Alayları	147
Meşrutiyet Dömeninde Doğu Anadolu	156

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kürtler'in Kökenleri ile İlgili Görüşler	161
Şemdinan Aşiretleri	173
Orta Kürdistan'a Bu Güne Dek Egemen Olanlar	175
Ermenistan'daki Kürt Aşiretleri ve İnançları	177

DOKUZUNCU BÖLÜM

Aşiretler	191
1. Grup Kürtler	192
2. Grup Zazalar	210
Şeyh Hasanlı Oymaklar	204
Şeyh Hasanlı Grubuna Bağlı Seydanlı Oymaklar	206
Dersimli Oymaklar	208
Dipnotlar	226

INSTITUT KURDE DE PARIS

BIBLIOTHEQUE

ANT YAYINLARI YAYIN LİSTESİ

- 1- ALEVİLİK OLAYI
Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi
CEMAL ŞENER (12. Baskı)
2. ÇERKES ETHEM OLAYI
CEMAL ŞENER (6. BASKI)
- 3- HAZRETİ ALİ DİVANI (Çeviri)
4. BİR SULTAN ABDAL
Bir Başkaldırının Destansı öyküsü
ORHAN URAL (2. Baskı)
5. ALEVİLİK ÜSTÜNE NE DEDİLER
Yerli ve Yabancı 15 Yazarın Düşünceleri
CEMAL ŞENER
6. ALEVİLER'DE SEMAH
İLHAN CEM ERSEVEN (2. Baskı)
7. ANADOLU ALEVİLİĞİ
Bir Alman Alevinin Yazdığı Kitap
ANTON JOZEF DIERL
- 8- BEKTAŞİLİK VE EDEBİYATI
BESİM ATALAY (1924 TBMM Aksaray Milletvekili)
- 9- ALEVİ TÖRENLERİ
CEMAL ŞENER (2. Baskı)
- 10 YENİÇERİLERİN BEKTAŞİLİĞİ ve VAKA-I
ŞERRİYE
REHA ÇAMUROĞLU
- 22- ATATÜRK ve ALEVİLER
CEMAL ŞENER (2. Baskı)
- 12- BEKTAŞİLİK TARİHİ
JOHN K. BİRGE
13. DOĞUDA AŞİRETLER KÜRTLER, ALEVİLER
BURHAN KOCADAĞ

ÇIKACAK KİTAPLAR

ALEVİLİK BEKTAŞILIK NEDİR?

Doç. Dr. BEDRİ NOYAN (DEDE-BABA)

"ENEL HAK" DEDİ NESİMİ

Reha ÇAMUROĞLU

OSMANLILAR'DA ALEVİ AYAKLANMALARI

BAKİ ÖZ

Institut kurde de Paris

MILANLAR, ZILANLAR, CIBRAN AŞİRETİ, HASENAN AŞİRETİ, ZIRKAN AŞİRETİ, KARAKEÇİLİ, BEREZAN, HAYDERAN, ADEMAN, TOKARIYAN, CELALİ, SİPKAN, BABAKÜRDİ, ALIKAN, BERİTAN, ZAZALAR, ABBAS UŞAĞI, BAHTİYAR UŞAĞI, BEYİT UŞAĞI, BUTIKANLAR, FERHAT UŞAĞI, KARABALLI, KARİKALİ, KORMEŞLİLER, LAĞİN UŞAĞI, SEYİT KEMAL UŞAĞI, ARSLAN UŞAĞI, AŞURANLI, BAL UŞAĞI, BİRMANLI, GEVANLI, KEÇELİ UŞAĞI, KOÇ UŞAĞI, KOCAYAKAR, BEYLERBEYLİNÖZELİ UŞAĞI, ŞAM UŞAĞI, SÜLEYMANI UŞAĞI, TOPUZ UŞAĞI, ABDALAN OYMAĞI, ÇALAN OYMAĞI, ARELİ, BALABAN, CAFEERAN, ÇAREKLİ, DEMENAN, ELHANLI, HADİKAN, HAYDARAN, HORMEKLİ, İZOLLU, KARSANLI, KEMANLI, KOBANILIK, KURŞANLI, LOLAN, PİLVENKLİ, RUTANLI, SİLANLI, SİSANLI, SAVALANLI, YUSUFANLI, ZİMTEKLİ, ŞEYHHASANLAR, BAHTİYAR UŞAĞI, BEYT UŞAĞI, BUTIKANLAR, FERHAT UŞAĞI, GÜLABİ UŞAĞI, İKSORLU, KARABALLI, KARİKALİ, SEYT KEMAL UŞAĞI, ARSLAN UŞAĞI, AŞURANLI UŞAĞI, BEYDİLİ, BİRİM UŞAĞI, GEVANLI, KEÇELİ, KOÇ UŞAĞI, MAKSUT, REŞİK, ŞAM, KOÇGİRİ AŞİRETİ, MILANLAR, ZILANLAR, CIBRAN AŞİRETİ, HASENAN AŞİRETİ, ZIRKAN AŞİRETİ, KARAKEÇİLİ, BEREZAN, HAYDERAN, ADEMAN, TOKARIYAN, CELALİ, SİPKAN, BABAKÜRDİ, ALIKAN, BERİTAN, ZAZALAR, ABBAS UŞAĞI, BAHTİYAR UŞAĞI, BEYİT UŞAĞI, BUTIKANLAR, FERHAT UŞAĞI, GÜLABİ UŞAĞI, İKSORLU, KARABALLI, KARİKALİ, SEYT KEMAL UŞAĞI, ARSLAN UŞAĞI, AŞURANLI UŞAĞI, BEYDİLİ, BİRİM UŞAĞI, GEVANLI, KEÇELİ, KOÇ UŞAĞI, MAKSUT, REŞİK, ŞAM, KOÇGİRİ AŞİRETİ.

KİTAFTA Kİ FERMİANLARDAN BİR ÖRNEK

3. MURAT
Osmanlı Padişanı
H: 25 Recep 985 (1569)

Bölgemizde Yüflü Abdal adında bir Kızılbaşın, Alevilerin Lideri olduğu, Elbistan'da Alevilliği yaydığı, Alevi toplum ile sıkı ilişkiler içinde olduğu, bu nedenle vakalet olarak beş kadim masrurî olan rızadan bilgilendirilmiş resmî yazını bizden izin istenilmektedir.

Bu fermânın elinize geçmesi, gelmez denhalı gerekli soruşturmanın yapılarak gerçekten yapılarak, sıkı yollarla doğruca, adı geçen in yaka lottu olarak yapılacak muhakeme den sonra katedilmesi FERMA NİMDİR.

3. MURAT
Osmanlı Padişanı
H: 25 Recep 985 (1569)